

^{-6 mark}
EKONOMICKÝ
ČASOPIS | 1 **1969**
XVII

Ca-2112

Z OBSAHU Félix Hutník, Poľnohospodárske družstvá a vertikálna integrácia v západoeurópskych krajinách – Ján Porvazník, Ondrej Nuoška, Princípy regulácie a lokalizácie investícií – Juraj Lipták, K možnostiam ďalšieho rozvoja zdravotníctva – Richard Outrata, Niektoré metodologické otázky makroekonomického prístupu k rozmiestňovaniu výrobných síl – Pavel Ernst, Prístup ke zkoumání socialistické ekonomiky a její výchozí vztah – Drahoš Šíbl, K otázce hlavních obchodních účinků mezinárodní ekonomické integrace – Recenzie – Správy

A-247001

1-c

K

ind,

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

O B S A H

State

Félix Hutník, Poľnohospodárske družstvá a vertikálna integrácia v západoeurópskych krajinách	1
Ján Porvažník, Ondrej Nuoška, Princípy regulácie a lokalizácie investícií	17

Diskusia

Juraj Lipták, K možnostiam ďalšieho rozvoja zdravotníctva	30
Richard Outrata, Niektoré metodologické otázky makroekonomického prístupu k rozmiestňovaniu výrobných síl	41
Pavel Ernst, Prístup ke zkoumání socialistické ekonomiky a její výchozí vztah	55

Konzultácie

Drahoš Šíbl, K otázce hlavních obchodních účinků mezinárodní ekonomické integrace	73
---	----

Recenzie a bibliografia

R. E. Kuenne, Monopolistic Competition Theory: Studies in Impact, Essays in Honor of Edward H. Chamberlin — M. Šestáková	86
A. Belovič, Investičná výstavba v zahraničí — R. Kiššová	89
M. Jirges, T. Korbačka, Monopol a konkurencia na socialistickom trhu — L. Rendoš	91
Bibliografia — L. Greiner	92

Správy

Príprava IV. medzinárodnej konferencie o nemarxistických teóriách (E. Freistadt)	94
--	----

Vedúci redaktor Ernest Freistadt

Zástupca vedúceho redaktora Ivan Okáli

Jazyková úprava Katarína Rybanská

Tajomníčka redakcie Hana Smilková

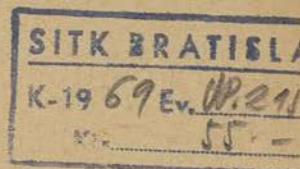
Redakčná rada: Jozef Dančo, Ján Ferienc, Zdeněk Hába, Štefan Heretík, Félix Hutník, Jan Iša, Anton Klas, Milan Kodaj, Ján Kúkeľ, Andrej Lantay, Milan Majcher, Jaroslav Němec, Viktor Pavlenda, Pavol Rapoš, Mikuláš Sedlák, Jozef Sojka, Ján Tomčáni, Pavol Turčan

Adresa redakcie: Bratislava, ulica Gen. Dr. M. R. Štefánika 4, tel. 357-61-5

Toto číslo bolo redakčne spracované v októbri 1968

Ev-2112 11

EKONOMICKÝ
ČASOPIS 1/XVII/69

FÉLIX HUTNÍK

Polnohospodárske družstvá a vertikálna integrácia v západoeurópskych krajinách

1. Úvod

Družstevná samospráva so svojimi národnými pyramídami a federatívnou pyramídou, ako aj princípy družstevného podnikania a jeho kritériá, tešia sa medzi našou poľnohospodárskou verejnosťou už dlhší čas veľkej pozornosti. V plnokrvnej družstevnej organizácii sa objavuje demokratická decentralizovaná forma riadenia poľnohospodárskej výroby, ktorá zodpovedá socialisticky usporiadaným trhovým vzťahom. Často sa však kladie otázka: Má družstevné podnikanie perspektívy v poľnohospodárstve hospodársky vyspelého štátu?

Ešte pred niekoľkými rokmi mal tento problém u nás nasledujúcu interpretáciu: družstvo treba ako nižšiu formu socialistického vlastníctva „pozdvihnúť“ na vyššiu formu socialistického vlastníctva. Dnes vieme, že takto formulovaná úloha bola neživotná a vyplývala z pomýlenej tézy o potrebe urýchlenej likvidácie tovarovo-peňažných vzťahov v československej ekonomike.

Ekonomický model riadenia ekonomiky postavil spomínaný problém do iných polôh. Treba sa pýtať: Aké miesto má družstevné podnikanie v sústave integrovaného poľnohospodárstva, v sústave agropriemyselného komplexu? Sú družstevné sily schopné organizovať výrobu potravín na modernej technicko-technologickej báze? Nedostali sa družstevné princípy do protirečenia s požiadavkami racionálneho hospodárenia?

Domnievame sa, že pri hľadaní odpovedí na nadhodené otázky môžeme v určitom obmedzenom zmysle, vzhľadom na rozdielny sociálno-politický aspekt, poukázať na pozície a perspektívy poľnohospodárskeho družstevníctva v hospodársky vyspelých západoeurópskych krajinách. Nejde nám o preberanie praktík týchto družstiev pôsobiacich v obklúčení kapitalistických výrobných vzťahov, ale o využitie aj tohto zdroja informácií o súdobých tendenciách družstevného hnutia. Oprieme sa o niektorých súčas-

ných významných predstaviteľov družstevníctva, ktorých názory na miesto družstiev vo vertikálnej integrácii dosť elasticky vykresľujú rozpornosti a problémy pri uplatňovaní družstevných princípov hospodárenia.

2. Mikroekonomické a makroekonomické funkcie družstiev

Pôvodne sa poľnohospodárske družstvá zakladali z iniciatívy roľníkov (pri významnej úlohe iniciátorov družstevníctva) na vyslovene *svojpo-mocnej myšlienke*. Išlo o formu, ktorá sa uplatnila pri presadzovaní biologického a technického progresu v poľnohospodárskych podnikoch (priemyselné hnojivá, mechanizačné prostriedky) a ako ochrana roľníkov proti úžere a mocenským pozíciám odberateľov poľnohospodárskych výrobkov. Družstevníctvo v tomto zmysle získavalo pre roľníkov výhody a prednosti veľkopodnikových zásobovacích a odbytových organizácií. Poľnohospodárske družstevníctvo od jeho vzniku charakterizuje *spojenie roľníka s trhom*, ochrana roľníka pred dopytom a pred sústredenejšou ponukou potrebných výrobných prostriedkov a kapitálu.

S genézou družstva je nerozlučiteľne spojená *dobrovoľnosť vstupu roľníka*, ktorá korešponduje s jeho alternatívnou voľbou (vstúpim do odbytového družstva, alebo budem predávať iným odberateľom a pod.).

Tieto príčiny akoby robili z družstevných, úverových, nákupných, zásobovacích, spracovateľských podnikov viac, než sa bežne chápe pod pojmom *podnik*. Nešlo len o bežný podnik s typickým kapitalistickým úsilím o maximálny zisk, o zachovanie konkurenčnej schopnosti, ale aj o organizáciu, ktorá chce získať určité výhody iba pre svojich členov a pomáhať im pri racionalizácii ich hospodárstiev. Slovom, družstvá chceli urobiť individuálne hospodáriacich roľníkov nezávislými. Družstvá pôsobiace v tomto smere (najmä zásobovacie a úverové) boli významnou inštitúciou ochrany roľníckych záujmov.

Niektorí autori túto počiatočnú činnosť poľnohospodárskych družstiev označujú ako *pomocné hospodárske funkcie*, ako pôvodné *mikroekonomické funkcie*.¹ Pritom v nových podmienkach, hlavne pri vertikálnej integrácii usudzujú, že družstvá sa musia uplatniť aj v *makroekonomických funkciách*, v určitom zástoji pri vypracúvaní a uskutočňovaní národnej agrárnej politiky. Takto sa vymedzuje určitá regulujúca a plánovacia funkcia družstevných centrál, ktorá nie je možná bez čoraz častejšieho a intenzívnejšieho zásahu do činnosti miestnych družstiev (čomu sa všeobecne vraví narušovanie pôvodnej a pre družstvá typickej autonómie a rozhodovacej právomoci jeho jednotlivých členov). Rozlišovaním

¹ E. Boettcher, *Wirtschaftliche Integrationsprozesse der Gegenwart und genossenschaftliche Agrarpolitik*. Berichte über Landwirtschaft, Neue Folge 183, Sonderheft 1967, 9—19.

funkcií, ako sa domnievame, sa vlastne s plnou váhou kladie otázka o osude poľnohospodárskeho družstevníctva, resp. o jeho nevyhnutnej reš-taurácii v súčasných podmienkach kapitalistického vývinu.

Proti takémuto členeniu činnosti poľnohospodárskych družstiev do rôz-ných etáp sa namieta², že historicky vzaté nejestvujú dôvody, pre ktoré by sa družstvá považovali už v ranom štádiu výlučne za nositeľov mikro-ekonomických pomocných funkcií. Práve naopak, veľmi rýchle pochopili, že ak chcú urobiť svojich členov nezávislými od obchodníkov a finanční-kov, musia bezpodmienečne zaujať významnejšie miesto pri spracúvaní poľnohospodárskych výrobkov a na domácom, prípadne aj zahraničnom trhu potravín.

Sonnemannova pripomienka rešpektuje historicky postupne sa odohrá-vajúce zmeny pôsobenia poľnohospodárskych družstiev. Nedostatočne však prihliada na kvalitatívne premeny, ktoré sa odohrali na trhu potravín na začiatku druhej polovice nášho storočia. Došlo k výraznej stabilizácii na trhu potravín, kde dopyt vystupuje v oveľa koncentrovanejšej forme s požiadavkami na jednotnú kvalitu výrobkov a presnú dodávkovú dis-ciplínu. Miestne trhy pre roľníkov a ich družstvá sa uzavierajú. Ich miesto zaujímajú koncentrované trhy s tendenciou vytvárať celonárodné, ba i viac koncentrované trhové kritériá. S takouto koncentráciou dopytu súvisí hospodárska moc odberateľov nad roľníkmi a ich družstvami. Preto ochrana roľníkov pred sústredeným trhom vyžaduje prenikanie ich druž-stevných organizácií priamo na miesta, kde sa rozhoduje o trhu. To všetko súvisí aj s väčším regulujúcim vplyvom družstevných organizácií a cen-trál na činnosť jednotlivých roľníkov, čo môžeme považovať za činnosť, ktorá spadá pod makroekonomické funkcie družstiev.

Preto rozoznávanie mikroekonomických a makroekonomických funkcií družstiev podľa nášho názoru umožňuje analýzu družstevného hnutia v moderne organizovanej kapitalistickej národnej ekonomike, prípadne aj v určitých medzištátnych hospodárskych zoskupeniach (EHS).

Možno azda tvrdiť, že v krajinách, kde si družstevné organizácie uve-domili a vydobyli svoj zástoj v celom procese výroby a predaja potravín už skôr ako ho konštituovali súdobe požiadavky výživy obyvateľstva, sú dnes lepšie podmienky na udržanie a ďalšie prosperovanie družstevného podnikania ako tam, kde sa tento proces oneskoril a kde v dôsledku toho vyrástli silní konkurenti v podobe kapitalistických firiem (USA). Na podklade spomínaného delenia funkcií družstiev možno po analýze zistiť, kde sú družstvá v úlohe integrátora a kde má túto úlohu kapitalis-ticky vedený podnik.

Všeobecne sa myslí, že sú to práve poľnohospodárske družstvá fungu-júce v rôzličných zložkách agropriemyselného komplexu, ktoré môžu

² Th. Sonnemann, *Länderberichte: Bundesrepublik Deutschland*, v citovanom ča-sopise, 46—53.

uchovať a zveľadiť sociálno-politické a ekonomické pozície roľníckeho stavu. K tomu však treba dodať, že sa tak pravdepodobne stane iba vtedy, keď si družstevné podnikanie vydobyje v určitom zmysle oligopolistické alebo až monopolné postavenie.

Nestretávame sa s extrémnym názorom, že by sa azda družstevný systém v poľnohospodárstve mohol stať všeobecnou formou podnikania. Nedružstevné formy podnikania ukazujú totiž svoje ekonomické prednosti hlavne v tom, že sú *adaptabilnejšie* voči súčasnému *dynamickému ekonomickému prostrediu*. Naproti tomu družstevnú formu podnikania zaťažujú tradície, nedostatočná „elastičnosť“ myslenia roľníkov i kapitálová slabosť. Preto aj optimizmus propagátorov družstiev je skôr zdanlivý ako výrazný, premiešaný blenom pesimizmu.

Napríklad J. Schatz z Paríža, ako človek s kladným postojom k družstevníctvu, odmieta vertikálnu integráciu, ktorá sa zakladá na individuálnych zmluvách medzi jednotlivými roľníkmi a súkromnými spracovateľskými a obchodnými podnikmi, ako škodlivú. Za prijateľnú považuje takú integráciu, kde obidvaja partneri vystupujú v zodpovedajúcej pozícii. Priznáva však reálne nebezpečie, že sa poľnohospodárstvo môže premeniť na predĺžené rameno kapitalistického potravinárskeho priemyslu a veľkoobchodu. K tomu môže dôjsť najmä preto, lebo veľkoobchod a potravinársky priemysel majú lepšie organizované podniky ako roľníci (a teda aj ich družstvá).³

Dnes teda nemožno jednoznačne predpovedať víťazstvo družstiev a prevzatie vedúcej úlohy v procesoch vertikálnej integrácie. Jednoznačnejšie však môžeme tvrdiť, že urputný boj o tento post prebieha a družstvá majú predpoklady v ňom obstáť jedine vtedy, keď sa bez zbytočného preťahovania podrobia novým nemilosrdným podmienkam kapitalistickej konkurencie a podmienkam rentabilného veľkopodnikania.

3. Úsilie udržať konkurenčnú schopnosť družstiev

U teoretikov a organizátorov súčasného poľnohospodárskeho družstevníctva je, prirodzene, jednota v nazeraní na potrebu udržať *konkurenčnú schopnosť družstevných podnikov*. Príčiny tejto názorovej jednoty nie je ťažko identifikovať. Je to výraz logickej požiadavky kapitalisticky organizovaného trhu a atribút prosperujúceho podnikania, nech je organizované v akejkoľvek podobe.

Hamletovskou je však otázka: Ako udržať, upevniť, resp. zväčšiť konkurenčnú schopnosť družstiev? Pri jej riešení badáme, že v teórii i praxi západných krajín a družstevných propagátorov — teoretikov dožíva veľa legiend, ilúzií a prežitkov spojených s akýmsi ideálnym modelom druž-

³ *Länderberichte: Frankreich*, v citovanom časopise, 79—88.

stevného podniku, ktorý sa diametrálne líši od typicky kapitalistického podniku. (Iste by stálo za úvahu, či sa vôbec, kedy a kde, realizovali princípy ideálneho družstva, a to v období, keď družstevníctvo už čosi a kdesi znamenalo.) Práve existencia, zakorenenosť týchto legiend a predsudkov spôsobuje diferenciaciu názorov na súdobé a perspektívne poslanie družstiev a na usporiadanie ich vnútorného života.

Významnou podmienkou udržania konkurenčnej schopnosti družstiev (a všetkých ostatných subjektov hospodárskej činnosti) je koncentrácia ich ekonomickej sily, spojená s úsilím „robiť“ svojším spôsobom (alebo významnejšie ovplyvňovať) z hľadiska vlastných záujmov agrárnu politiku na parciálnom teritóriu štátu, na území celej krajiny a najnovšie aj v životnom priestore niekoľkých štátov zoskupených v určitých hospodárskych celkoch. Družstvá koncentráciou hospodárskej moci prekračujú regionálne hranice, mikroekonomické funkcie a usadzujú sa v štátnom teritóriu s logickou povinnosťou „hovoriť“ do makroekonomických problémov. Domnievame sa, že takýto cieľ je pre družstevnú politiku neodškrupiteľný. V ňom je zmysel integrácie a úloha vedúceho činiteľa. V opačnom prípade sú družstvá odsúdené do postavenia sekundanta, ktorý zbiera iba omrvinky zo stola integrovanej národnej ekonomiky.

V kapitalistických krajinách pozorujeme výraznú tendenciu *horizontálnej koncentrácie*, a to vo všetkých odvetviach družstevnej činnosti. Vidíme to z čísiel, ktoré hovoria o poklese počtu mliekárenských družstiev, družstevných jatiek, nákupných, zásobovacích a iných spracovateľských družstiev. To znamená, že sa sústreďuje aj kapitál družstiev a zavádza sa racionalizácia výroby.

Nemenej dôležitá je tendencia *vertikálnej koncentrácie družstevnej činnosti*. Pozorujeme ju v spolupráci špeciálnych spracovateľských družstiev s „tradičnými“ družstvami. Napríklad, ide o spoluprácu družstva, ktoré vyrába sušené mlieko a iné výrobky z mlieka, s bežnými typmi mliekárenských družstiev. Pod vertikálnu koncentráciu spadá napríklad obchodná činnosť družstevných centrál, ktoré predávajú mlieko a mliečne výrobky jednotlivých mliekárenských družstiev. Ďalej pozorujeme rôzne formy spolupráce družstiev s nedružstevnými podnikmi, resp. prenikanie družstiev do týchto podnikov kúpou účastín a pod.

Pre zväčšenie ekonomickej sily družstiev je pozorovaná koncentrácia, t. j. tvorba väčších hospodárskych jednotiek iste pozitívnym zjavom. Napriek tomu sa zatiaľ nevyznačuje takou racionálnosťou, hlavne investičnej výstavby, akú pozorujeme v iných veľkých firmách.

Upozorňuje na to aj prof. Dr. H. J. *Frietema* z Holandska, ktorý tvrdí, že u nich investičná činnosť družstiev nemá potrebnú cielavedomosť a je, v našom slovníku, stále „decentralizovaná“, čím dochádza z perspektívneho hľadiska k neracionálnemu rozmiestňovaniu napr. družstevných síl, krmovínárskeho priemyslu. Preto nabáda, aby si družstvá zobrali príklad z veľkých kapitalistických firiem ako Philips a i. Domnieva sa, že konku-

renčná činnosť týchto svetoznámych podnikov vyplýva práve z toho, že centrálné vykonávajú svoju investičnú a cenovú politiku. Sám prehlasuje, že družstvám patrí aj budúcnosť jedine vtedy, keď sa podriadia racionálnym princípom centrálného riadenia podnikov, pretože to je jediná cesta ako udržať konkurenčnú schopnosť.⁴

Naznačené koncentračné tendencie posilňujú aj úlohy družstevných zväzov a družstevného ústredia vôbec ako korešpondenta voči vláde, resp. jej ministerstvu poľnohospodárstva.

Integrácia v rámci družstiev, ktorá siaha po centralizovanom predaji jednotlivých potravín na národných a svetových trhoch, má znaky monopolizácie. Družstvo ako monopolista, podnik, ktorý oslabí, resp. vytlačí konkurenciu — sa stáva témou, nad ktorou sa zamýšľajú propagátori a organizátori poľnohospodárskeho družstevníctva. V záujme marketingu uvádzajú, že je potrebné, aby sa jednotlivé družstvá spájali vo väčšie odbytové družstvá, resp. aby aj s nedružstevnými podnikmi vytvárali odbytové spoločenstvá. Ideálom by bolo mať v krajine jedno veľké odbytové družstvo so špecializovanými oddeleniami pre predaj jednotlivých výrobkov. Tým by sa ušetrili náklady na účtovanie, na reklamu a pod. (*J. Schatz*, citovaná stať.) Pritom nejde výlučne o to, aby družstvá získali monopolné postavenie na trhu, ale pravdou je, že sa nechcú zmieriť so subordinačnou pozíciou, lebo chcú spolurozhodovať pri tvorbe cien a usmerňovaní trhu. Družstvá sa usilujú zohrať úlohu vyrovnávajúcej sily na trhu voči veľkoobchodu, ktorý stojí na súkromných základoch.

„Hovoriť“ v súčasnosti do makroekonomických problémov v hospodársky vyspelom štáte neznamená však pre družstevníkov iba dialóg s veľkoobderateľmi ich produktov, ale aj dialóg so štátnymi orgánmi. Princípy a ciele agrárnej politiky štátu sa môžu dostať vo väčších alebo menších otázkach do rozporu s cieľmi družstevných organizácií.

Preto sa vyskytujú obavy, či družstvá, ktoré ovládnu trhy niektorých potravín, nepostihne regulujúca úloha štátu, ktorý si zaumieňuje hájiť záujmy veľkej masy spotrebiteľov z aspektu politiky lacných potravín, čím vlastne presadzuje záujem priemyselných podnikateľov o väčší priestor pre trh ich výrobkov. Spoznáva sa v tom forma akéhosi poštátnenia družstiev ukradomky.⁵ Pripúšťa sa síce možnosť zasahovania štátu, ale zdôrazňuje sa, že družstvo prestáva byť družstvom, keď štát prevezme jeho riadenie prostredníctvom družstevnej centrály, i keby to bolo spojené s určitými finančnými výhodami, lebo základnou zásadou družstevníctva je regulácia, usmerňovanie družstevnej činnosti členmi družstva. Monopolné družstvo môže týmto spôsobom zaniknúť spreneverou voči vlastným princípom. Proti monopolnému družstvu s takýmito kontaktmi so štátom sa vraj začínajú roľníci stavať chrptom.

⁴ *Länderberichte, Niederlande*, citovaný časopis, 59—71.

⁵ L. P. Smith, *The Evolution of Agricultural Cooperation*, Oxford 1961, 192.

To sú nepriaznivé dôsledky najmä vertikálnej integrácie — po jednej stránke. Vedú k popretiu princípov družstevnej samosprávy, ktorej organizmus sa môže využiť štátom. Dnes môžeme urobiť iba jeden záver: Výživa národov je významným článkom v hospodárskej stratégii štátov. Preto aj dobre vybudovaná družstevná poľnohospodárska sústava musí počítat s tým, že bude komponovať agrárnu politiku pod silnou taktovkou štátneho dirigenta.

Poznáme však aj iný druh dôsledkov koncentrácie družstevnej činnosti, ktorý sa prejavuje priamo vo vzťahu členov k družstvám a družstiev — integrátorov k členom.

Družstvo ako svojbytný organizmus sa osamostatňuje voči členom. Filozoficky by sa mohlo tvrdiť, že sa odcudzuje svojim zakladateľom. Osamostatňovanie je z historického hľadiska procesom, ktorého embryonálnym štádiom je samotný vznik družstiev v minulom storočí. Dnes sa osamostatnenie družstiev odzrkadľuje v ekonomickej nadvláde nad členmi. Moderná výroba a odbyt, charakterizované vysokým stupňom racionality a koncentráciou ponuky, posúvajú svojpomocnú organizáciu do pozície, odkiaľ sa roľnícke členské hospodárstva *riadia, usmerňujú, plánujú*. Obrazne povedané, družstvo preberá krok za krokom všetky podnikateľské funkcie individuálnych hospodárstiev členov, ktorých znesamostatňuje, zaväzuje ich zmluvami kde sa kvantifikujú dodávky, určuje ich harmonogram, normy kvality a pod. Z ovládateľa — zakladateľa sa stáva ovládaný člen.

Tieto tendencie, podľa nás pre racionálne hospodárenie neodškriepiteľne progresívne, nenachádzajú v hospodárskej činnosti družstiev (ak sa družstvá nemajú premeniť na podnikateľské atrapy) rovnakú interpretáciu. Je rozšírená mienka, podľa ktorej samostatné miestne družstvá sú takým fenoménom, ktorý nemôže „ponížiť“ nijaký centrálny zväz družstva, nijaké nadpodnikové zoskupenie družstiev, pretože lokálne družstvá boli, sú a majú zostať autonómne. Mystifikuje sa ďalej demokratizmus družstevných organizácií, ktorý údajne nepripúšťa, aby bolo družstvo riadené zhora, resp. aby družstvo riadilo svojich členov. Je však nad slnko jasné, že akcentovaná autonómnosť lokálnych družstiev je len labutou piesňou statického chápania poslania družstiev, ktorá doznieva ešte z minulého storočia.

Dogmatický výklad tzv. družstevných princípov (dobrovoľnosť, alternatívna voľba, autonómia lokálnych družstiev atď.) navždy odsudzuje družstvá k zániku. Život však ukazuje, že družstvá sa tomu nechcú podriaďiť. Naopak, aktivizujú svoj ekonomický potenciál. To znamená, že koncentrujú svoju činnosť a podriaďujú sa moderným princípom kapitalistického podnikania, pretože im ide predovšetkým o *konkurenčnú schopnosť* s kapitalistickými firmami, bez ktorej by nemohli náležite uspokojiť záujmy svojich členov.

Bezpochyby, že dobrovoľnosť, alternatívna voľba členov, zásada, že

každý sa môže stať členom družstva, sa dostali vo vertikálnej integrácii do nového svetla a modifikujú sa. Strácajú znaky absolútnosti a ich relatívnosť prudko odhaľuje svoju nahotu, aby družstevné podnikanie očistila od mýtov a ilúzií.

Louis P. F. Smith (citované dielo, 198) skúma monopolizačné tendencie v družstevnom hnutí a *dobrovoľnosť sa mu javí len ako teoretické právo členov*. Tvrdí však, že právo ostať stranou — mimo družstva — niekedy a niekde (a to čoraz frekventovanejšie) nestojí za veľa, keď nejestvuje alternatívna forma nákupu poľnohospodárskych potrieb, resp. predaja poľnohospodárskych výrobkov. Preto družstvo nie je, podľa neho, svojím charakterom celkom dobrovoľné. Čím je väčší stupeň monopolizácie určitej hospodárskej činnosti družstiev, tým viac má členstvo roľníkov v nich z ekonomického hľadiska prinucovací charakter.

3. Vzťah členských máš k družstvám — integrátorom

Posúdiť otázku, ako sa členovia (súčasní alebo potencionálni) správajú alebo budú správať k družstvám, ktoré zaujmú pozíciu integrátora, nie je len čiste akademickou debatou. Ide vlastne o dôveru členov voči družstvám v novej konštelácii hospodárskych síl a s ňou sa musí kalkulovať.

Napríklad prof. *G. Draheim* zo svojich skúseností usudzuje, že sa roľníci skôr zaviažu inému integrátorovi — podniku ako vlastnému tradičnému družstvu; že to, čo sa dá vložiť pod pojem „moderná vertikálna integrácia“ sa často vyhýba družstevnej forme a uprednostňuje iné právne formy. Svoje stanovisko zdôvodňuje tým, že integrátorské podnikanie je spojené so *značným rizikom* pri hľadaní, rozširovaní, upevňovaní trhov, s veľkou *potrebou kapitálu* na investície, propagačné náklady, s charakteristickými nárokmi na dostatok kvalifikovaných a vhodných vedúcich pracovníkov. Všetkým tým družstvám neoplývajú, skôr naopak, pociťujú núdzu. Preto sa integrátorských funkcií ujímajú iné firmy, prípadne sa vytvárajú zmiešané podniky so spoluúčasťou družstiev.

Zo zmyslu citovanej *Boettcherovej* state je však zrejmé, že prevzatie integrátorských funkcií družstevnými poľnohospodárskymi organizáciami považuje za aktuálne, ba z hľadiska perspektívnej prosperity družstiev priamo za nevyhnutné. Preto sa súčasne domnieva, že tradičná činnosť poľnohospodárskych družstiev sa dostala do zenitu a stojí pred svojou metamorfózou; že začína nová éra družstevníctva s prvkami nových, doteraz nerozvinutých funkcií.

Rovnako sa vyslovuje Francúz *J. Schatz* (citovaná štúdia), ktorý sa domnieva, že v jeho vlasti je povinnosťou družstiev, aby sa zúčastnili pri regulovaní poľnohospodárskej produkcie a pri presadzovaní sa roľníkov na sústredenom trhu. Vo vertikálnej integrácii sa ponúka francúzskym družstvám možnosť upevniť si svoje pozície na trhu.

Vyslovuje presvedčenie, že by bolo nepochopiteľné, keby roľníci odpreli dôveru a nepodriadili sa disciplinované družstevným organizáciám, ktoré predsa sami kontrolujú, a podľa jeho názoru, ony jediné poskytujú záruku, že sa vytvorí adekvátna, roľníckym záujmom zodpovedajúca trhová sila poľnohospodárov. Prednosť družstva ako integrátora je v tom, že nepracuje výlučne pre dosiahnutie zisku (ako kapitalistická firma), ale súčasne sa usiluje poskytnúť čo najväčšiemu počtu roľníckych podnikov možnosť zostať alebo nanovo sa stať schopnými súťažať.

Francúzske zákonodarstvo, ktoré usporadúva situáciu na poľnohospodárskom trhu (ponuku poľnohospodárskych výrobkov), dostáva sa od roku 1960 do pozornosti aj v ostatných západných krajinách, najmä u členov EHS. Tieto zákonné opatrenia sa charakterizujú v odbornej tlači ako nové cesty v odbyte poľnohospodárskych výrobkov, ktoré by vytvorili dostatočnú koncentráciu ponuky, voči už koncentrovanému dopytu.⁶

R. Lösch a H. Schmidt⁷ píšú, že zakladanie výrobných spoločenstiev je vo Francúzsku konzekventným pokračovaním vývoja poľnohospodárskeho družstevníctva. Podľa nich dala vlastne francúzska vláda výhodnú možnosť poľnohospodárskym odbytovým družstvám, ktoré doteraz, aj pri pomerne širokej členskej základni neboli v stave adekvátne regulovať výrobnú a odbytovú aktivitu svojich členov, aby mohla čeliť koncentrovanému dopytu. Totiž družstvo ako „výrobné spoločenstvo“ môže zaviazat svojich členov k presnému a kvalitatívne zodpovedajúcemu odbytu všetkej produkcie. Výhodou družstva ako výrobného spoločenstva je, že je bezprostredne spojené s prvovýrobou a vzhľadom na svoju tradíciu a dôveru, ktorú má u členov, môže (pri účinnej hospodárskej podpore štátu) popri

⁶ Francúzsky štát vytvára ekonomickú klímu a právnu formu pre zosilnenie pozície poľnohospodárstva na trhu. Pri určitých výhodách (výhodné pôžičky, subvencie a pod.) pripravuje prechod roľníkov do tzv. výrobných spoločenstiev vždy pre určitý poľnohospodársky výrobok (groupements les producteurs). Uznanie výrobných spoločenstiev viaže na určitú veľkosť produkcie (napríklad 300 ha zeleniny, 8000 jatočných ošípaných za rok a pod.), ktorú má výrobné spoločenstvo regulovať a koncentrovane ponúkať na trhu namiesto roztrieštených roľníckych usadlostí. Výrobné spoločenstvá sa zoskupujú do agrárnych výborov v určitých oblastiach štátu a zo zákona im prislúcha možnosť silného usmerňovania výroby patričného výrobku. Môžu zaviazat svojich členov na povinný odbyt produktov ich prostredníctvom. Agrárne výbory môžu prakticky vykonávať kartelové funkcie tak v oblasti výroby, ako aj odbytu. Agrárne výbory sa majú potom spájať do celoštátnych výborov. To sú právne formy pre koncentrovanie ponuky poľnohospodárskych výrobkov doprevádzané určitými ekonomickými výhodami garantovanými štátom a poskytovanými fondom pre orientáciu a reguláciu poľnohospodárskeho trhu (FORMA).

Nové možnosti koncentrovaného odbytu sa najskôr ujali v odvetviach poľnohospodárskej výroby, kde dovtedajšie pomery (aj štátna pomoc) neumožnili vytvorit stabilný trh. Išlo o ovocie, zeleninu, zemiaky, hydinu. V ostatných výrobných odvetviach sa tak rýchlo neujímajú.

⁷ R. Lösch, H. Schmidt, *Die Verwirklichung der französischen Agrarmarktgesetze im Jahre 1966*. Berichte über Landwirtschaft, Neue Folge, Band XLV 1967, č. 1.

obchodnej funkcii prevziať kvalitatívne usmerňovanie a zjednotenie produkcie svojich členov. J. Schatz (v citovanej štúdii) sa domnieva, že aj keď sa týmto spôsobom menia vzťahy družstva k členom, družstvo zostáva tým, čím bolo: koná naďalej v ich záujme a preberá ako nové úlohy len to, čomu by jednotlivec nestačil pri modernej koncentrácii dopytu.

Príklad Francúzska ukazuje, ako sa poľnohospodárske družstevníctvo môže využiť v plánoch určitej štátnej regulácie poľnohospodárskej výroby, ktorá sleduje adekvátnu koncentráciu výroby jednotlivých výrobkov cez kontrolovaný a sústredený kontrahovaný odbyt, ktorého vykonávaním môžu byť družstvá.

K otázke, s kým by mali roľníci integrovať, prichádza aj *dr. F. Oehen* zo Švajčiarska⁸. Pozerá sa na integrovaného roľníka (zmluvne zaviazaného) ako na špecializovaného výrobcu a teda jednostranne zameraného a vystaveného aj väčšiemu riziku. Vidí v tom zosilnenú závislosť roľníka na zmluvnom partnerovi, a preto vylučuje ľahostajnosť roľníkov pri rozhodovaní o tom, s kým sa spoja. Väčšiu dôveru by mali preukázať roľníci družstvám než ostatným konkurujúcim firmám.

Aj *Louis P. F. Smith* (v citovanej knihe, 185) tvrdí, že farmár, ktorého družstvo pravidelne a sústavne oboznamuje so situáciou na trhu tohto výrobu, je ochotnejší skôr podriaďiť sa — uposlúchnuť rady družstva ako rady úradníkov štátnych inštitúcií, ktorí napríklad nikdy nechovali ošipané, alebo rady súkromných firiem, ktoré podozrieva z toho, že sledujú iba svoj vlastný ziskový záujem. Uvádza príklady dánskej družstevnej výroby a exportu baconu a príklady švédskych družstiev, ktoré dosiahli určité úspechy v koncentrácii spracovania a predaja mliečnych výrobkov a pracujú perspektívnejšie než súkromné firmy.

*Dr. R. Bremer*⁹ sa tiež nazdáva, že veľká časť nemeckých roľníkov sa nechce spoľahnúť na štát, nedôveruje sľubom do budúcnosti a radšej sa spolieha na vlastné sily.

Prof. Frietema je nekompromisným zástancom názoru, že družstvá sa musia prispôbiť moderným požiadavkám. Družstvo sa má správať ako každý iný podnik, pretože, podľa neho, nejestvujú nijaké špecifické družstevné princípy. Jednotlivci sa združujú do družstva, aby na báze spolupráce zlepšili svoju hospodársku situáciu. Sledujú pritom určité zásady, ale ich ciele sú a musia byť plne závislé od práve platných okolností, za ktorých podnikajú. V tradičnom nazeraní na družstevníctvo vidí *prof. H. J. Frietema* určitú prekážku, ktorá môže rozhodnúť o tom, či družstvá splnia úlohy, ktoré pred nich stavia dnešná doba. V tom je už veľká dávka ekonomického pesimizmu. K nemu sa pripája aj *F. Oehen*, ktorý žiada

⁸ *F. Oehen*, *Poľnohospodárske družstvá a ich zmenené prostredie*. Agrarpolitische Revue, zošit 12, august 1966.

⁹ *R. Bremer*, *Spoločenstvá v poľnohospodárstve*. Agrarpolitische Revue, zošit 1, 2, október 1965.

od družstiev výkonnosť, pretože roľníci sa nebudú spoliehať len na ideológiu družstevníctva.

Ako vidieť, názory západoeurópskych teoretikov a organizátorov na uplatnenie sa družstiev ako integrátorov sa rozchádzajú. Družstvá síce vznikli ako sociálny element s akcentom na solidárnosť a svojpomoc, ale, podľa nášho názoru, pri reálnom hodnotení ich terajšej váhy, nie je možné vylúčiť úsilie družstiev o presadenie sa v procesoch vertikálnej integrácie ako organizátorskej sily. Otázka, či budú mať roľníci — členovia dôveru voči takýmto družstvám, ktoré budú regulovať ich výrobu, má síce rozvetvený podtext, ale aj jednotnú ekonomickú bázu. Vec dôvery je vecou stability roľníckych hospodárstiev. Odpor roľníkov proti regulácii výroby (bránia sa proti narušovaniu ich suverenity) nemusia prekonávať družstevné organizácie, pretože ho prekonávajú jestvujúce podmienky trhu poľnohospodárskych výrobkov vôbec. Podľa našej mienky kapitalistické trhové hospodárstvo vymazalo z roľníckej tváre akúsi „vlasteneckú“ stránku jeho podnikateľskej osobnosti a zmenilo ho na typického tovarového výrobcu. Spolieha sa síce na vlastné sily, ale na druhej strane vie, že ich nemôže využiť bez dlhodobého spojenia s odberateľom, ktoré mu zabezpečí stabilitu dôchodkov. Fakt je, že po výrobnej stránke sa jeho hospodárstvo stáva stále jednostrannejším, závislejšim, čo vedie k rastu podnikateľského rizika. Preto sa bude spájať s tým, kto mu zaručí väčšiu a dlhobojšiu hospodársku istotu.

Keď družstvá zosilnia svoju aktivitu v prospech vertikálnej integrácie, budú sa usilovať získať nové pozície najmä pri odbyte potravín. Aby sa takto presadili, musia (vzhladom na kvalitatívne znaky súčasného a perspektívneho trhu potravín) zosilniť disciplínu vo vlastnej organizácii, vlastnom zväze a pod.

4. Vzťah družstiev — integrátorov k členským masám

S ekonomickou disciplínou sa spájajú v súčasnej dobe i v budúcnosti určité atribúty narážajúce na tradične chápané princípy družstevníctva.

Pomer družstva k svojim členom sa nevyčerpáva iba vzťahom k vytvorenému hospodárskemu výsledku, hoci ide o jeden z rozhodujúcich ekonomických faktorov akejkoľvek formy podnikania. Tradične sa od družstva očakáva, že pomáha konsolidovať hospodárenie jednotlivcov, ktorí by boli voči silnejšiemu ekonomickému obklopeniu bezmocní a pomáha im udržať sa na hospodárskom kolbišti. Družstvo teda plní okrem *hospodárskej* aj *sociálnu* funkciu.

Keď sú metamorfózy hospodárskej funkcie družstiev vo vertikálnej integrácii životnou nevyhnutnosťou, nie je ťažko dokázať, že tým sa determinujú aj zmeny ich sociálnej funkcie. Družstvo nemôže jestvovať na dvoch stoličkách — chcieť efektívne vyrábať a predávať, a pritom robiť

ochrancu „biednych“. V charitatívnom zmysle sa totiž sociálna funkcia družstiev neprezentovala ani v minulosti.

Louis P. F. Smith to vyjadril v tom zmysle, že hoci je družstvo založené na svojpomoci, nie je inštitúciou pre riešenie problému bezradných, nie je dobročinnou organizáciou. Družstvo môže pomáhať, ale nemôže nahradzovať súkromnú alebo verejnú dobročinnosť (citované dielo, 207).¹⁰

Sociálnu úlohu, azda aj úlohu ochrancu, treba ponímať ako svojpomocné koncentrovanie aktivity členov, ktorí sú však v takýchto združených kolektívoch akcieschopnými, a to každý sám osebe. V dnešnom ponímaní to znamená, že sú adaptabilnými vzhľadom na nové požiadavky spotrebiteľov potravín. Adaptabilita sa týka technologicko-technicko-organizátorských faktorov rodinných fariem. Nejde, pravda, len o technickú racionalizáciu prvovýroby, ale o racionalizáciu s ekonomickým efektom. V hesle ju možno vyjadriť: nejde len o prvotriednu výrobu čo do kvality, ale aj kvantity a jednotkových výrobných nákladov.

Sú všetci členovia jestvujúcich družstiev alebo potencionálni členovia družstiev v naznačenom zmysle slova adaptabilnými?

Jedno treba predostrieť: Družstvo zostane družstvom, keď prejaví maximálne úsilie pri zvyšovaní adaptability svojich členov. To znamená, že bude napomáhať, a to vo väčšej miere a intenzite ako kapitalistická integračná firma, racionalizačný pokrok, prípadne zmeny štruktúry výroby v členských farmách. V tom by sa mala prejavíť sociálna funkcia družstiev. Jej prejavy sa však determinujú materiálými, finančnými a ľudskými zdrojmi družstiev. Činnosť, ktorá by bola v určitom zmysle činnosťou navyše v porovnaní s kapitalistickou firmou, by sa mohla financovať buď z racionálnejšieho rozdelenia dosiahnutého zisku alebo z ešte efektívnejšej výroby a činnosti než dosiahnu nedružstevné podniky, ktoré na danom poli konkurujú. Z toho je azda zrejmé, že družstvá nebudú mať na takúto sociálnu činnosť prebytočné prostriedky.

Ako zlý príznak sa v plnej „kráse“ vynára problém tzv. *selektie členstva*.

Tento problém treba postaviť na otvorenú scénu, aby sme sa vyhlili ilúziám, resp. aby sa farmári vo vyspelých kapitalistických štátoch zbavili neopodstatnených nádejí, ktoré by eventuálne vkladali do družstevnej formy podnikania v tej podobe ako ju poznáme dnes.

Adaptabilitnosť roľníkov je diferencovaná. Iste určitú úlohu hrá samotná kvalita, akcieschopnosť hospodáriaceho subjektu, avšak jeho akčný rádius v povojnových rokoch významne ohraničuje kapitálová sila. Dnešné poľnohospodárstvo v hospodársky vyspelých krajinách charakterizuje jednoznačne prechod od *pracovno-intenzívneho* hospodárenia na farmách ku

¹⁰ Rovnaké názory zastáva G. Draheim, E. Boettcher a H. J. Frietema. Družstvá neboli zariadeniami pre slabých ani v časoch Raiffeisena.

kapitálovo-intenzívnemu hospodáreniu. Substitúcia kapitálu prácou, ktorá bola charakteristická pre stredných, ale hlavne pre malých roľníkov ešte pred druhou svetovou vojnou, a ktorá im umožňovala udržať sa na hladine v konkurencii s väčšími podnikmi, má dnes veľmi úzke hranice, ktoré neposkytujú kapitálove slabším farmárom významnejšie možnosti. Konkurenčný tlak nevydržia kapitálove slabí s malým operačným priestorom, ďalej prestárli bez dedičov a pod. Všetko sa odohráva na pozadí ještevujúcej disparity medzi dôchodkami poľnohospodárov a pracovníkov v priemysle. Racionálna prvovýroba, výroba poľnohospodárskych surovín vyradí, ako sa predpokladá, aj v ďalších rokoch početné rady konkurenčne neschopných roľníkov. Ide o agrárno-sociálnu selekciu, ako ju nazýva dr. Th. Sonnemann.¹¹

Agrárno-sociálna selekcia postihuje roľníctvo ako celok, preto sa nemôže vyhýbať ani poľnohospodárskym družstvám.

Ako majú družstvá zasahovať do procesu selekcie?

Prevláda mienka, čo je z hľadiska zákonitých vývinových procesov úplne logické, že družstvá už zo svojej povahy, ako inštitúcie svojpomoci, kde má konať každý s každým ako rovný s rovným, musia sa usilovať poskytnúť všemožnú pomoc každému členovi, aby zmenšili jeho útrapy, a najmä, aby využili prostriedky na jeho záchranu ako roľníka. Je zrejmé, že týchto prostriedkov vzhľadom na konkurenciu súkromných firiem majú družstvá málo. Preto by sa nemali dištancovať od aktívnej pomoci pri prechode roľníkov — svojich členov — do iného odvetvia, do iného zamestnania. Tak uvažuje E. Boettcher, G. Draheim, H. J. Frietema a iní. Ich pohľad je poznačený racionálnym ekonomickým myslením.

Dr. Sonnemann pristupuje k problému opatrnejšie, keď upozorňuje na mimoeconomické faktory, resp. faktory politicko-sociologické. Kládne napríklad otázku: Kto sa môže cítiť povolánym k tomu, aby zaručil *roľníkovi, ktorý má vedľajšie zamestnanie* (takáto tendencia je aj dnes v NSR zrejmá — roľník s vedľajším zamestnaním) a ktorého malá roľnícka usadlosť v krízových rokoch pred rokom 1933 uchránila pred proletariáciou, že terajšia priemyselná konjunktúra sa udrží natrvalo, a kto ospravedlní zväčša už nenapraviteľné rozhodnutie, keď sa vzdá roľníckej činnosti? Čo keď sa hospodársky rozmach z jedného dňa na druhý zastaví, či už v dôsledku hospodárskej alebo politickej kolízie doma a vo svete? Proste Dr. Sonnemann nevidí v dnešnom svete definitívne záruky pre priaznivý vývin človeka, ktorý pre čisto racionalizačné ekonomické výrobné problémy (nedostatky) sa definitívne vzdá roľníckej usadlosti. Pre uvedené okolnosti nedoporučuje, aby práve družstvá, ktoré voči členom majú aj určitú opatrovnícku úlohu, aktívne vystupovali pri agrárno-sociálnej selekcii.

Družstvá s veľkou pravdepodobnosťou nepristúpia k praxi *vylučovania*

¹¹ Th. Sonnemann, *Länderberichte: Bundesrepublik Deutschland*. Berichte über Landwirtschaft, Neue Folge 183, Sonderheft 1967, 46—53.

členov, a keď, tak iba z čiste zákonných dôvodov (strata občianskych práv a pod.). Schodná sa ukazuje jedine cesta odporučiť *dobrovoľný odchod*.

Akokoľvek sa však bránia niektorí teoretici — organizátori aktívnej úlohy družstiev pri selekcii členov, ona sa neúprosne presadzuje. Prakticky sa musia družstvá rozhodnúť len na jej formách. Všeobecnou formou, ktorá k selekcii vedie, je *ekonomické prinútenie*. V ňom prejavuje samostatnenie družstva voči svojim členom svoju pravú, dnešnú tvár ako podnikateľ, ktorý musí držať krok s ostatnými konkurentmi.

Princíp *jeden člen — jeden hlas* rešpektuje potrebu rovnosti členov, ale či má byť každý člen rovnocenný aj v cenovej politike, ktorá by nezávisela od diferencovaných výkonov jednotlivých členov? Teda či v modernom družstve platí ekonomická rovnosť členov v zmysle rovnakých cien za ich výrobky?

Pri názoroch na tieto otázky sa opäť zreteľne prejavuje, že svojpomocná funkcia moderného družstva sa vzdaluje od ideálneho poňatia rovnosti členov. Badať, že moderné družstevné poľnohospodárske podnikanie nenachádza iné východisko než to, aby sa dôsledne podriadilo zákonitostiam trhu, praktikám súkromných kapitalistických firiem a koniec-koncov aj kritériám kapitalistického podnikania. Pri dnešnom a očakávanom tlaku trhu potravín a súťaživosti jeho subjektov akoby nebolo iného východiska. Sociálna funkcia družstiev by sa podľa prognóz niektorých teoretikov (Frietema, Schatz) mala úplne zúžiť ak nie zlikvidovať. Napríklad v poňatí prof. Frietemu, ktorý celkom otvorene prehlasuje družstvá za také podniky, ako sú všetky ostatné, preto nevidí diferencie v ich ekonomickom správaní sa.

V racionálnych ekonomických úvahách sa vôbec nestretávame s možnosťou, aby družstvo medzi svojimi členmi zohrávalo zo spoločne získaných prostriedkov úlohu *vyrovnávateľa faktickej economickej nerovnosti* jednotlivých členov.

Pravdu povediac, takéto ciele nemalo družstevné hnutie ani vo svojich začiatkoch. Oddávna buduje na skutočnosti, že jeho členovia sa diferencujú vo výkonoch. Tým uznávalo a uznáva, že člen družstva je samostatným subjektom, ktorého výkony diferencuje „nedotknuteľná“ inštitúcia súkromného vlastníctva. V tomto zmysle družstvo nenarušuje samostatnosť roľníckych usadlostí a zostáva v očiach verejnosti len ich predĺženým ramenom, ktoré roľníkov nielen požehnáva, ale žiaľ, aj zatracuje, a to tých, ktorí nemajú dost energie ním adekvátne hýbať.

Domnievame sa, že to je skutočné pozadie, ktoré niektorých teoretikov vedie k tomu, že interpretujú ekonomickú rovnosť členov družstva z hľadiska kvantity a kvality patričných výkonov odoberaných družstvom. Dodávaš viac a lepšej kvality v presne dohodnutých intervaloch — spôsobuješ družstvu menšie náklady, preto by ťa malo zvýhodniť v cene. Nech náklady družstva členovia rovnako znášajú podľa toho, ako ich

zapríčinili. Horších dodávateľov (dodávajú menšie kvantá, prípadne aj horšej kvality) treba znevýhodniť.

Rozdielne ceny pre družstevníkov sú nepriamou formou ekonomického prinútenia, ktoré koniec-koncov je v službách selekcie. Pripája sa k tomu aj možnosť, resp. potreba prikračovať k uzavieraniu individuálnych zmlúv s členmi o dodávkach a dodávacích podmienkach. Tieto najradikálnejšie návrhy podávajú tí, ktorí sa usilujú udržať konkurenčnú schopnosť družstiev, lebo sa obávajú, že keby družstvá neprebrali tieto praktiky, progresívni roľníci by sa od nich odvrátili. To by znamenalo, že sa družstvá odsúdia do pozície outsidera, ktorý sa vzdal možnosti aktívne zasahovať do hospodárskeho diania.

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ КООПЕРАТИВЫ И ВЕРТИКАЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ В ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ СТРАНАХ

Феликс Гутник

В статье мы старались указать, как в интенсивной игре интеграционных хозяйственных сил ведет себя сельскохозяйственный кооператив в экономически развитых капиталистических странах. Перспективная prosperita сельскохозяйственных кооперативов, как видно, невозможна без того, чтобы они приспособили свою деятельность динамически изменяющемуся экономическому обстоятельству. Такая переориентация кооператорства является в истории исключением. Касается области и форм воздействия. До половины нашего века кооперативы были направлены главное на финансовое и материальное обеспечение крестьянского производства и на рациональную обработку его сырья. Сейчас подчеркивается необходимость концентрировать сбыт продуктов и продуктов питания. Имеется ввиду отстранение нарушений равновесия на рынке продуктов питания, где можно разместить только серийно производимые товары высокого качества. Это предполагает договорную цепную связь всех деятельностей и субъектов, включенных в аграрно-промышленный комплекс. В этом контексте речь идет о новой функции кооперативов и о новой форме их связи с членами — крестьянами. По мнению авторов, на которых мы оперались, в этой области имеется много проблем, которые сельскохозяйственные кооперативы должны будут решить в ближайшее время.

AGRICULTURAL COOPERATIVES AND VERTICAL INTEGRATION IN WEST EUROPEAN COUNTRIES

Félix Hutník

The present article is an attempt to show the way agricultural cooperatives in economically developed capitalist countries behave amid the intensive play of integrating economic forces. It was found that no prospective prosperity of agricultural cooperatives is possible without their adjusting their activity to the dynamically changing economic circumstances. Such a re-orientation of cooperatives seems to be unique in history. It involves both the areas and forms of action. Until the middle of the present century cooperatives aimed principally at assuring financially and materially the farmer's production and at rationally processing his raw materials. At present,

emphasis is laid on the need to concentrate the sale of his product and foodstuffs. This implies restoring equilibrium, distorted hitherto, in the foodstuff market, where more and more only products manufactured serially, and of high quality, can be placed. This presupposes a chain-linkage reinforced by contracts of all activities and subjects belonging to an agro-industrial complex. This context embodies new functions of the cooperatives and new forms of their contacts with farmer-members. According to the authors' views, forming the basis of our study, this area contains many problems which agricultural cooperatives will have to solve in the near future.

JÁN PORVAZNIK, ONDREJ NUOSKA

Princípy regulácie a lokalizácie investícií

V súčasnom období sa centralisticko-administratívny model riadenia hospodárstva v ČSSR nahradzuje ekonomickým modelom riadenia.

Pre ekonomický mechanizmus riadenia národného hospodárstva za socializmu je charakteristické uvoľnenie priestoru pre pôsobenie trhového mechanizmu, a v súvislosti s tým, aj priestoru pre uplatnenie podnikateľskej činnosti. Zvýrazňuje sa princíp hmotnej zainteresovanosti nie na výsledkoch plnenia direktívnych úloh plánu, ale na realizácii produkcie.

Trh sám však nezabezpečuje celkovú národohospodársku rovnováhu. Ak sa neuskutočňuje politika ekonomickej rovnováhy z makropohľady, trh znásobuje inflačné a deflačné tendencie a vytvára ceny, ktoré poskytujú objektívne informácie iba o ekonomickej realite v prítomnosti. Trh nerešpektuje spoločenské priority (sociálne, oblastné, ochrana prírody) a nepôsobí rovnako intenzívne vo všetkých sférach ekonomickej činnosti.

Uvoľniť priestor pre širšie a dôsledné pôsobenie trhového mechanizmu so zreteľom na oblastnú dynamiku základných fondov znamená, že najlepšie podmienky majú tie oblasti, ktoré už predtým získali nejakú základňu pre ďalší hospodársky rozvoj. Z toho vyplýva, že ekonomický mechanizmus nepomáha dosiahnuť optimálnu oblastnú skladbu a dynamiku reprodukcie základných fondov, najmä odstraňovať rozdiely medzi vyvinutými a menej vyvinutými oblasťami, skôr naopak, zväčšuje ich.

Avšak rozvoj hospodárstva oblastí nemožno odvodzovať len z charakteru modelu riadenia. V každom modeli sa musí — ak sa chce — nájsť vhodná forma pre mieru, pomocou ktorej sa môže riešiť vzťah rozvoja ekonomiky viac vyvinutých alebo menej vyvinutých oblastí. Ak má mať v novoupláňovanom modeli dominujúce postavenie trhový mechanizmus, potom by mali v jeho rámci ako sekundárne prvky pôsobiť korigujúce nástroje. Tie by doplňovali a naprávali všetko to, čo sa nemôže doceliť, alebo čo sa deformuje na základe pôsobenia trhového mechanizmu.

V tejto súvislosti vystupuje ako zásadná otázka vzťah plánu a trhu.

Funkcia plánu v podmienkach trhu

Plán a trh sa navzájom dopĺňajú a pozitívne ovplyvňujú, môžu však vytvárať aj protikladnosť. Organické spojenie plánu a trhu musí vychádzať z optimálneho spojenia ich pozitívnych stránok.

V ekonomickej sústave riadenia sú obsahom národohospodárskeho plánu ciele a nástroje dlhodobého rozvoja. Plán má napríklad orientačne predurčovať celkové objemy investícií (miera akumulácie) a ich makroekonomické zameranie do sfér, odvetví a oblastí. Nemôže pochopiteľne riešiť problémy mikrosféry. To je úlohou trhového mechanizmu.

Neistota alebo riziko v podnikaní sa nedajú vylúčiť. Možno ich iba zmierniť optimálnym spojením plánu a trhu. Preto by mal plán poskytovať dostatok spoľahlivých informácií o celkovej hospodárskej politike, o zameraní a predpokladanom rozsahu výroby (aj v technických jednotkách, napr. výroba osobných automobilov, ocelí, chemických látok) už so zreteľom na vývoj domáceho i zahraničného obchodu. Pochopiteľne, že poskytnutiu informácií by predchádzali štúdie o cieľoch a možnostiach vývinu vlastnej ekonomiky vo vzťahu k prírodným a ekonomickým podmienkam a k medzinárodnej delbe práce.

Informácie makrosféry sú predpokladom pre rozvinutie výroby vo všetkých kooperačných väzbách. Mikrosféra však nemôže zostať pasívna, ale aktívne koná a konkretizuje informácie makrosféry. V súlade s tým vypracúva koncepciu svojho rozvoja, a to na základe prieskumu budúceho trhu, vývinu cien, techniky a technológie výroby.

Ak by sme priestor chápali ako statickú kategóriu, ktorá nevyžaduje pri ekonomickom raste žiadne korekcie, potom by o lokalizácii investícií mohla rozhodovať mikrosféra. Rozhodovanie o lokalizácii by sa opieralo o informácie makrosféry a o jej prieskum podmienok budúceho trhu.

Vieme však, že priestor v ekonomickom raste je kategóriou dynamickou a hrá veľmi dôležitú funkciu, ktorá v značnej miere podmieňuje jeho tempo a efektívnosť. O celkovom dianí v priestore nemajú podniky dostatok informácií. Tento nedostatok však nie je podstatný a dá sa odstrániť organizačnými opatreniami. Oveľa závažnejšie sú však otázky ekonomického charakteru. Konkrétne majú socialistické podniky pri daných vlastníckych formách a materiálnej zainteresovanosti dosť možností a záujmu zapojiť do ekonomickej činnosti krajiny jej potencionálne zdroje a touto cestou zabezpečovať optimálnu oblastnú skladbu a dynamiku reprodukcie základných fondov.

Socialistická spoločnosť má záujem zapojiť do ekonomickej činnosti štátu všetky potenciálne zdroje rastu ekonomiky. Sleduje pri tom dva ciele: využiť všetky zdroje pre rast ekonomiky, a súčasne efektívnym spôsobom riešiť sociálno-ekonomické problémy oblastí.¹

¹ Sociálno-ekonomické problémy oblastí chápeme v tejto práci širšie ako je u nás

Má však takýto záujem aj socialistický podnik? Vo všeobecnosti áno. Bude však tomuto celospoločenskému záujmu podriaďovať aj svoju činnosť?

Jednou z podmienok, ktorá ovplyvňuje správanie sa kolektívov podnikov, je forma vlastníctva výrobných prostriedkov. V podmienkach socialistických výrobných vzťahov pracovníci ktoréhokoľvek podniku vystupujú navonok ako vlastníci výrobných prostriedkov (nielen „svojho“ podniku, ale výrobných prostriedkov vo všeobecnosti). Majú záujem na takom rozvoji, ktorý zabezpečuje pre nich maximálne výhody v prítomnosti i budúcnosti. Na druhej strane tí istí pracovníci ktoréhokoľvek podniku vystupujú ako „pracovné sily“ a spotrebitelia. Majú pochopiteľne tiež záujem na maximálnych výhodách v prítomnosti i v budúcnosti.

Netreba sa nám osobitne presviedčať, že činnosť kolektívov podnikov bude determinovaná predovšetkým maximálnymi výhodami v prítomnosti. Momentálne ekonomické výhody zatlačia do pozadia také činnosti, ktoré by prinášali vo všeobecnosti pre celú spoločnosť väčšie výhody v budúcnosti, na úkor výhod v prítomnosti.

Skúmajme však ďalej, ako bude tlak „momentálnych ekonomických výhod“ v nových podmienkach decentralizovaného modelu pôsobiť na konanie kolektívov podnikov vo sfére investičnej politiky vôbec a v lokalizácii investícií osobitne, akú aktivitu budú podniky vyvíjať v podmienkach, keď budú nositeľmi hmotnej zodpovednosti za výsledný efekt investícií.

Dá sa predpokladať, že za takýchto podmienok budú mať podniky záujem investovať do modernizácie existujúcich výrobných kapacít a touto cestou sa budú snažiť zabezpečovať rast produktivity práce, výroby, pri znižovaní vlastných nákladov, a tým taký výsledný efekt, ktorý bude znamenať rast individuálnych odmien pracovníkov. Smer modernizácie výroby a voľba výrobného programu budú determinované momentálnymi prejavmi trhu i prieskumom vývojových tendencií v oblasti ich výrobného odboru. Získané poznatky sa budú uplatňovať v konkrétnych investičných rozhodnutiach.

Popri uvedených pozitívnych prvkoch sa môžu prejavovať aj negatívne prvky. Pri monopolnom postavení našich výrobcov nemôže byť opodstatnený nezáujem investovať do výstavby nových kapacít. S tým je spojené riziko. Pokiaľ ide o zisk podniku a s tým súvisiace individuálne odmeny (mzdy), možno ich zvyšovať rastom cien. To môže mať za následok zníženie miery investovania.

zvykom. Vznikajú a vyžadujú riešenie nielen v hospodársky málovyvinutých oblastiach, ale aj v značne rozvinutých priemyselných oblastiach (s prehustením obyvateľstva v mestských aglomeráciách, s jednostrannou štruktúrou ženskej alebo mužskej zamestnanosti a pod.). Tieto sociálno-ekonomické problémy, ako aj problémy zamestnanosti, treba riešiť nielen v oblastiach Slovenska, ale aj na Ostravsku, v západočeskom a severočeskom pohraničí a inde.

Zníženie miery investovania v podmienkach, keď dopyt po investíciách vysoko prevyšuje zdroje (kapacitu stavebnej a strojárkej výroby) sa nemusí hodnotiť ako nepriaznivá tendencia dovedy, kým nenastane potrebný súlad medzi dopytom a ponukou. Obmedzovanie činnosti aj po získaní rovnováhy medzi ponukou a dopytom by mohlo brzdiť ekonomický rozvoj hospodárstva vôbec.

Pri investovaní do nových kapacít môže sa vytvárať nadmerná koncentrácia výroby a neúnosné územno-technické vzťahy daného priestoru. Môže sa to prejavíť najmä v terajších podmienkach, keď ešte nemáme takú sústavu cien, pomocou ktorej by sme premietli do výrobku všetky náklady súvisiace s lokalizáciou výroby. S určitosťou však možno tvrdiť, že podnik, nachádzajúci sa vo vyspelej oblasti, nebude mať záujem investovať do oblasti nevyvinutej, priestorovo vzdialenej od jeho sídla.

Na základe pôsobenia trhu teda nedôjde k žiadnemu prelievaniu investícií z vyvinutých oblastí do nevyvinutých oblastí. Oprávnenosť takýchto názorov vyplýva z doterajších skúseností. Ak podniky z vyspelejších oblastí doteraz, keď sa investície financovali zo štátneho rozpočtu a vo výmene výrobkov neexistoval tlak na efektívnosť investícií, nemali záujem investovať do oblasti s nadbytkom pracovných síl a s inými výhodnými lokalizačnými faktormi, potom je vyloženou ilúziou predpokladať, že tak budú robiť vtedy, keď sa uplatní princíp hmotnej zodpovednosti za efektívnosť investícií.

Čo môže podnik očakávať z investičnej činnosti v druhej oblasti? Pravdu povediac, iba riziko, ale žiadne ekonomické výhody. Z výrobnej činnosti podniku v novej oblasti sa nebudú môcť zvyšovať individuálne odmeny pracovníkov starého miestne vzdialeného podniku. Zvýšenie efektu pre spoločnosť nebude v takomto prípade zaujímať investujúci podnik.

Ekonomický záujem na tom, aby podniky umiestňovali investície do oblasti priestorovo vzdialenej od ich sídla by sa dal vytvoriť tak, aby časť zisku z nového podniku mohli použiť na dotovanie svojich podnikových fondov, a hlavne fondov na odmeňovanie pracovníkov. Túto cestu však nepovažujeme za politicky únosnú. Pri zachovaní zásady, aby každý podnik mal relatívne rovnaké odvodové povinnosti do štátneho rozpočtu, by nový závod časť zisku odvádzal investujúcemu podniku na úkor svojho ďalšieho rozvoja, alebo na úkor odmeňovania svojich pracovníkov. Ak by sa mal takýto postup ustáliť, vyžadovalo by to určitý organizačný precedens a zo všeludového vlastníctva vytvoriť skupinové vlastníctvo. To by ovšem znamenalo pripustiť určitú formu vykorisťovania a deformáciu socialistickej zásady odmeňovania — každému podľa množstva a kvality vykonanej práce.

Nemožno však úplne vylúčiť aj také prípady, že aj v našich podmienkach pôsobenia trhu, podnik nachádzajúci sa vo vyspelej oblasti, bude investovať čiste z podnikového ekonomického záujmu do oblastí zaostalejších. Tento prípad sa môže vyskytnúť, ak pôjde o nejakú „súčiastkovú

výrobu“, slúžiacu na kompletizáciu finálneho výrobku, a ak z hľadiska podniku bude efektívnejšie vyrábať takúto súčiastkovú výrobu mimo jeho miestneho sídla. V takýchto prípadoch je však na mieste otázka, či takéto prelievanie investícií zodpovedá vedeckým princípom rozmiestňovania a či sa rozvojové podmienky zaostalej oblasti komplexne využijú pre maximálny rast efektívnosti jej vlastného rozvoja i rozvoja celého československého hospodárstva. Pri takomto postupe sa stáva zo zaostalých oblastí len akýsi doplnok vyspelejších oblastí — konjunktúrne veľmi citlivý — a komplexné využitie potencionálnych zdrojov rozvoja sa zne- možňuje.

Pre úplnosť výkladu treba ešte poznamenať, že podnik v podmienkach pôsobenia trhu nemôže vystupovať ako ochrana celospoločenských záujmov (v ochrane prírodného prostredia a niektorých iných záujmov spoločnosti).

Z predchádzajúcej úvahy nám jasne vyplýva, že z mnohých objektívnych dôvodov treba mikrosféru pri rozmiestňovaní investícií regulovať. Musí sa zachovať možnosť, daná socialistickými výrobnými vzťahmi, z národohospodárskej úrovne optimalizovať výrobné sily v priestore. Využívať ju treba nielen kvôli nej samej, ale preto, že je to objektívne potrebné a vysoko efektívne.

Z charakteru vlastníckych foriem za socializmu vyplýva, že spoločnosť musí vystupovať prostredníctvom svojich objektívnych orgánov ako:

a) vlastníky výrobných prostriedkov, ktorý dbá, aby sa hospodárstvo rozvíjalo spôsobom zabezpečujúcim v prítomnosti aj v budúcnosti maximálny efekt,

b) hospodársky i politický činiteľ, ktorý dbá, aby sa do ekonomickej činnosti štátu postupne zapojili všetky potencionálne zdroje jednotlivých oblastí spôsobom, ktorý vedie k odstraňovaniu medzioblastných rozdielov v ekonomickej úrovni a k integrácii hospodárstva.

c) strážca celospoločenských záujmov (ochrana prírody, živožného prostredia a pod.).

Ak chce spoločnosť prostredníctvom svojich objektívnych orgánov tieťo ciele v procese vývoja hospodárstva zabezpečovať, musí mať predstavu o nich aj o prostriedkoch — nástrojoch, ako ich dosiahnuť. Musí mať plán, ktorý by túto predstavu vyjadroval. Plán vyjadrujúci úlohy rozmiestňovania musí byť, pochopiteľne, svojou kvalitou iný než doterajšie plány.

Predstavu spoločnosti o rozmiestňovaní investícií môžu najlepšie vyjadrovať odvetvovo-územné modely rozvoja jednotlivých oblastí, tvoriace súhrn národohospodárskej predstavy o rozmiestňovaní investícií. Územno-odvetvové modely rozvoja, ktoré by boli založené na faktoroch zohľadňujúcich kritériá národohospodárskej efektívnosti, kritériá ekonomického vyrovnania i mimoekonomické záujmy spoločnosti. Tieto modely by boli základným i prvoradým činiteľom orientujúcim rozmiestňovanie investícií do oblastí s prihliadnutím na faktor času.

Územno-odvetvové modely sú iba jednou stránkou, ktorá by zabezpečovala rozmiestňovanie investícií z hľadiska cieľov socialistickej spoločnosti. Ich praktická realizácia závisí od miery centralizácie akumulácie a jej územného prelievania. Preto účinná miera centralizácie a mobility akumulácie je ďalším základným predpokladom racionálneho rozmiestňovania výrobných síl. Územno-odvetvové modely rozvoja oblastí a optimálna centralizácia a mobilita akumulácie by mali byť konkrétnym prejavom možnosti optimalizovať z národohospodárskej úrovne výrobné vzťahy v priestore. To znamená, že lokálna tvorba akumulácie by sa nemala stať faktorom, ktorý môže negovať existenciu potencionálnych a efektívnych zdrojov ekonomického rozvoja oblastí.

Miera centralizácie a mobility akumulácie by mala zabezpečovať realizáciu zámerov národohospodárskeho plánu rozmiestňovania investícií. Tomuto cieľu by sa mali podriadiť aj formy financovania investícií. Prípadný odklon od tej zásady by sa mal pripustiť v miere, v akej sa predpokladá, že od foriem financovania závisí aj efektívnosť investícií.

V radoch niektorých našich ekonómov — teoretikov i praktikov — prevláda názor, že financovanie investícií z vlastných zdrojov (vrátane úverov) privedie zásadný obrat v efektívnosti investícií smerom k lepšiemu. Nestotožňujeme sa s týmto názorom. Za rozhodujúci faktor, ktorý môže privediť obrat k efektívnosti, považujeme odbúranie administratívneho monopolu a tlak trhového mechanizmu na výrobcov.

Pôsobenie trhového mechanizmu spojeného s prevahou ponuky nad dopytom núti investorov k takým stavbám a nákupu zariadení, ktoré im zabezpečia vysokú rentabilnosť výroby. Toto spätne núti výrobcov zvyšovať technickú úroveň stavieb, strojov a zariadení, zabezpečovať odbyt výroby a zachovať životaschopnosť podniku.

Pokiaľ ide o financovanie investícií z vlastných zdrojov, toto opatrenie by mohlo mať účinnosť za predpokladu, že po prvé, trhový mechanizmus bude pôsobiť bez administratívnej monopolizácie výroby, a po druhé, že sa zodpovednosť za efektívnosť investícií doťiahne až do polôh výraznejšieho osobného postihu riadiacich podnikových zložiek. Asi v tom smere, že ak závod vybudovaný v nových podmienkach nebude dosahovať úroveň rentability, ktorá by mu umožňovala „udržať sa“, nebude dotovaný zo štátneho rozpočtu, a v krajnom prípade sa pristúpi aj k jeho likvidácii. Likvidácia by mala mať aj sankčný postih riadiaceho podnikového aparátu.

Ak tieto podmienky, najmä však trhový mechanizmus nepôsobí, výrobcovia nájdu pri administratívno-monopolnom postavení prostriedky ako zvýšiť ceny, nafúknuť podnikovú efektívnosť a získať prostriedky na priame financovanie investícií i splácanie úverov. Dôkazom sú aj doterajšie skúsenosti. Existujúce ceny i podnikové finančné zdroje sú podstatne vyššie než boli pôvodné zámery centra.

Ak uznáme, že tlak trhového mechanizmu na výrobcov je hlavným

a rozhodujúcim nástrojom a formy financovania iba doplnkovým nástrojom, ktorý môže zvyšovať efektívnosť investícií, potom by konštrukcia foriem financovania investícií mala byť taká, aby sa jednak zabezpečila realizácia zámerov národohospodárskych plánov a aby sa využil aj ich tlak na zvyšovanie efektívnosti.

V súlade s tým by mali existovať dve formy členenia investícií:

— Rozvojové investície, ktoré rozhodujúcim spôsobom ovplyvňujú rozvoj odvetví a oblastí. Stanovili by sa presné kritériá, ktoré by vymedzili charakter rozvojových investícií, tak z hľadiska odvetvia ako aj oblasti. Boli by to kritériá zahrňujúce v sebe kvantitatívne aj kvalitatívne ukazovatele (rozpočtové náklady stavby, doba výstavby, rozsah vytvorených pracovných príležitostí a pod.). Okrem toho by sa vytypovali oblasti a podľa stupňa ekonomickej úrovne by sa im určil charakter preferencie rozvoja.

— Ostatné investície, ktoré majú miestny, podnikový a odborový charakter.

Rozvojové investície by sa financovali sčasti zo štátneho rozpočtu a sčasti z vlastných zdrojov. Úver by nútil investorov zvažovať efektívnosť riešenia technológie výroby a technickej úrovne zariadení. Okrem toho by vytváral priestor, aby banka mohla sledovať a aj preverovať efektívnosť stavby, proces jej realizácie a v súvislosti s návratnosťou úveru aj využívanie základných fondov.

Ostatné stavby miestneho a podnikového významu by sa financovali len z vlastných zdrojov. Vlastné zdroje pre financovanie ostatných stavieb by pozostávali z hospodárskych výsledkov podniku a z úverov.

Dobre treba zvážiť, kde vziať centralizované zdroje, či z odvodov zo zisku (hrubého dôchodku) alebo aj z odpisov.

Odvod okrem toho, že by tvoril centralizovaný zdroj makrosféry pre financovanie investícií, by tvoril aj časť minimálnej miery národohospodárskej efektívnosti.

Ekonomické nástroje lokalizácie investícií

Ukázali sme, ktoré prvky ekonomického mechanizmu riadenia môžu vyvíjať rozhodujúci tlak na zvyšovanie efektívnosti a vymedziť formy financovania investícií. Zostáva nám ešte zodpovedať otázku, akým spôsobom zabezpečiť, aké prevodové páky použiť, aby podniky realizovali v praxi zámery plánu v lokalizácii investícií.

Pri novom ekonomickom modeli riadenia sa predpokladá objektivizácia cien, využívanie ich parametrickej funkcie. Vzhľadom na to sa mení funkcia plánu, ktorý trhový mechanizmus len reguluje prostredníctvom ekonomických nástrojov (priamo neřiriguje).

Ekonomickým nástrojom pripadá tak rozhodujúca úloha v zosúladovaní zámerov národohospodárskeho plánu s podnikovým ekonomickým mecha-

nizmom riadenia. Pri konštrukcii by sa malo vychádzať z poznania možných disproporcií medzi celospoločenským a podnikovým záujmom. V praxi ide hlavne o tri druhy disproporcií, ktoré treba zladovať. Sú to:

a) podnecovanie a obmedzovanie miery investovania za celé národné hospodárstvo,

b) obmedzovanie miery investovania do extenzívneho rozširovania výrobných kapacít v priemyselne prekrvených oblastiach,

c) podnecovanie miery investovania v oblastiach ekonomicky málo-rozvinutých.

Úlohou podnecovacích a obmedzovacích nástrojov by bolo regulovať vzťah medzi dopytom po investíciách s hmotnými zdrojmi, a tak cieľavedome vytvárať prevahu ponuky nad dopytom a vytvárať ekonomický tlak na dodržiavanie optimálnej rozostavanosti. Uplatňovanie týchto nástrojov musí byť pružné a musí reagovať na meniace sa vzťahy medzi požiadavkami na investície a možnosťami ich hmotného zabezpečenia. Funkciu týchto nástrojov môže najúspešnejšie spĺňať úverový limit a úroková miera z úverov. Pri prebytku hmotných zdrojov by sa zvyšoval úverový limit, resp. klesala úroková miera. Pri hmotných zdrojoch by pôsobili opačné tendencie. Tieto zmeny by pochopiteľne uskutočňovalo centrum.

Regulácia rozvoja vyspelých, priemyselne nadmerne prekrvených oblastí si vyžaduje osobitný prístup. Územná aglomerácia priemyslu (zvlášť ak jednotlivé druhy výroby v takejto oblasti posudzujeme izolovane) je ekonomicky atraktívna pre ďalšie rozširovanie výrob, ktoré na seba nadväzujú vertikálnym alebo horizontálnym technologickým výrobným procesom. Atraktívnosť z hľadiska individuálnych investorov sa mení, ak nároky vzrastajúcich výrob posudzujeme v súhrne a z hľadiska komplexných možností oblasti, v ktorej sa nachádzajú. Na tlmenie úsilia investovať v oblastiach s nadmernou koncentráciou priemyslu sa žiada uplatňovať aj obmedzujúce ekonomické nástroje.

Funkciu prirodzeného ekonomického regulátora optimálnej koncentrácie priemyslu v určitej oblasti by najlepšie vykonávala objektívna cena vecných i osobných činiteľov výroby. To znamená, že priami investori by platili také ceny za vodu, dopravu, pracovné sily, výstavbu a iné, ktoré by v sebe zahrňovali skutočné náklady vynaložené na získanie týchto činiteľov výroby v mieste ich použitia. Terajšie priemerné ceny činiteľov výroby, bez ohľadu na skutočnosť, aké sú náklady na ich získanie v mieste spotreby, nezaručujú prirodzenú reguláciu koncentrácie priemyslu.

Ekonomická cena, vyjadrujúca náklady vecných i osobných činiteľov výroby v mieste ich výrobnej spotreby, by mala byť hlavným obmedzujúcim činiteľom ďalšieho rozvoja oblasti s nadmerne koncentrovaným priemyslom. Popri tom by bolo účelné používať ďalšie ekonomické nástroje, ktoré by rozvoj priemyselne prekrvených oblastí preorientovali z hľadiska potrieb riešenia kľúčových problémov týchto oblastí.

V našich podmienkach je v priemysle prekrvených oblastí kľúčovým

problémom nedostatok pracovných síl. Z toho hľadiska je v oblastiach s nedostatkom pracovných síl ekonomicky žiadúce, aby podniky za každú novoprijatú silu platili daň, odvodenú určitým percentom zo mzdy novoprijatej pracovnej sily. Tento ekonomický nástroj by mal vyvíjať tlak na podnik v tom smere, aby rast výroby zabezpečovali hlavne prostredníctvom modernizácie strojového parku. Poťom aj výška dane zo mzdy novoprijatej sily, ktorú by pochopiteľne platili podniky, by mala byť taká, aby spolu so mzdovým nákladom značne prevyšovala náklady do strojového zariadenia na úhradu pracovnej sily.

Potreba nákladov na výstavbu nevýrobnej infraštruktúry, pripadajúcej v priemere na jedného pracovníka, by bola ďalším faktorom ovplyvňujúcim výšku dane zo mzdy, ktorú by podniky platili za každú novoprijatú pracovnú silu národným výborom.

Nakoniec nám zostáva riešiť obsah a formu ekonomických nástrojov zameraných na vytváranie atraktívnych podmienok investovania v ekonomicky zaostalejších oblastiach. Pri konštrukcii týchto nástrojov sa musí vychádzať z toho, že lokalizovaná investícia aj v zaostalejšej oblasti musí po prekonaní prechodných ťažkostí spĺňať kritériá národohospodárskej efektívnosti. To znamená, že výroba v zaostalejšej oblasti lokalizovaného podniku musí vzhľadom na skutočnosť, že ide o nový podnik, s novou progresívnejšou technológiou, dosahovať takú rentabilitu, ktorá sa pohybuje nad bežným priemerom daného výrobného odboru. To je základné východisko pre konštrukciu podnecujúcich ekonomických nástrojov.

Začiatkové nevýhody lokalizácie investícií v málovyvinutých oblastiach môžu obsahove vyplývať z týchto dvoch skutočností:

1. V zaostalejšej oblasti budú objektívne vyššie investičné náklady spojené s výstavbou výrobnjej infraštruktúry,² teda s určitým nutným objemom predinvestícií. Nepôjde však o vyššie investičné náklady v dôsledku nedostatočných podmienok oblasti pre efektívny rozvoj v perspektíve, ale v dôsledku jej dnešnej zaostalosti.

2. V zaostalejšej oblasti budú objektívne vyššie prevádzkové náklady spojené so zvládnutím výrobného procesu.

3. Zaostalejšia oblasť bude disponovať nižšími akumuláčnými schopnosťami a tým aj menšími možnosťami financovať investície.

Z uvedeného možno odvodzovať:

a) Nástroje, ktoré by z hľadiska podnikov eliminovali zvýšenú potrebu investícií, vyplývajúcu z nutnosti riešiť širší rozsah výrobnjej infraštruktúry než je bežný priemer.

b) Ekonomické nástroje, ktoré by eliminovali zvýšené náklady nábehu výroby na projektovanú kapacitu. Treba tu vymedziť približný

² Výrobnou infraštruktúrou tu chápeme nielen infraštruktúru mimo podnik, t. j. nielen napojenie podniku na dopravnú sieť, vodovod, kanalizáciu, teplovody, plynovod a pod. mimo závod, ale aj inžiniersku sieť v areáli závodu, pomocné a údržbárske zariadenia a pod.

priemerný rozsah týchto zvýšených nákladov na zábeh výroby a dĺžku ich trvania, a to podľa druhu výrobných odborov. Treba preto počas trvania zvýšených nákladov na zábeh výroby zmierniť odvodové povinnosti voči štátu, resp. úverové zaťaženie. Pritom by bolo účelné stanoviť relatívne pevnú výšku stimulu a dobu jeho pôsobenia pri preklení zvýšených nákladov nábehu výroby. Tým sa môže vytvoriť tlak na rýchle zvládnutie výroby, pri ktorom možno časť prostriedkov určených na zábeh výroby použiť na posilnenie podnikových fondov odmien pracujúcich. A opačne, nezvládnutie výroby počas pevne stanoveného obdobia by hmotne negatívne postihlo podnikové fondy i fond odmien pracujúcich.

Z hľadiska potrieb určenia relatívne pevného stimulu treba voliť aj taký podnikový zdroj ich dotovania, ktorý môže mať v dynamike výroby relatívne stabilný charakter. Tomuto poňatiu môže najviac zodpovedať zdroj vytváraný po určitú dobu pevne stanoveným znížením odvodových povinností podniku voči štátnemu rozpočtu zo základných prostriedkov.

c) Nástroje, ktoré by eliminovali negatívny vplyv nedostatku vlastných finančných zdrojov na rozvoj zaostalejšej oblasti. Oblasť s nízkou materiálo-technickou základňou objektívne nemôže mať vlastné zdroje rozvoja v takom rozsahu, aby mohla konkurovať oblasti vyspelejšej. Ide o to, aby sa tento nedostatok vlastných zdrojov — pri iných priaznivých podmienkach — nestal obmedzujúcim faktorom rozvoja.

Pri uplatnení zásady, že by sa rozvojové investície financovali sčasti zo štátneho rozpočtu, vyriešili by sa problémy zaostalejších oblastí uvedených pod bodom *a* a *c*. Výška príspevku na výrobnú infraštruktúru ako aj potreba uhradiť nedostatok vlastných zdrojov by sa mohli určovať diferencovaním výšky financovania rozvojovej zložky zo štátneho rozpočtu.

Za predpokladu, že by sa neprijal variant financovania rozvojových stavieb v patričnej miere zo štátneho rozpočtu, zvýšené náklady infraštruktúry by sa mali hradiť jednorazovou dotáciou zo štátneho rozpočtu. Forma poskytnutia týchto dotácií by mala byť dvojaká: pre podnikové investície pevne stanovená záväzná dotácia, a to určitým percentom rozpočtových nákladov stavby. Výška tejto dotácie by bola determinovaná sprimerovaním tej časti investičných nákladov na výrobnú infraštruktúru v zaostalej oblasti, ktorá sa pohybuje nad hranicou podobných nákladov v priemyselne vyspelej oblasti.

Pre stavby rozhodujúceho významu — rozvojové stavby — by bolo žiaduce určiť rozsah dotácií na hradenie zvýšených nákladov výrobnej infraštruktúry individuálne.

Okrem dvojakých foriem poskytovania dotácií, alebo financovania rozvojových investícií sčasti zo štátneho rozpočtu, účinným ekonomickým nástrojom zvýhodňovania určitých oblastí pre rozvoj priemyslu by malo byť všeobecné zdokonaľovanie dopravnej situácie vnútri oblastí i medzi nimi, uskutočňované zo štátnych prostriedkov, dobudovanie siete hlavných ciest, zriadenie modernejších a efektívnejších vybavení hlavných

železničných staníc. Výstavba by sa mala uskutočňovať podľa územno-odvetvových štúdií. Podľa povahy konkrétnych podmienok by buď predchádzala, alebo presne nadväzovala na výstavbu priemyselných závodov, ktorým by mala slúžiť a podmieňovať efektívnosť ich rozvoja, vytvárať s nimi komplex podmieňujúci efektívny spoločenský reprodukčný proces.

Poskytovanie dotácií, alebo financovanie časti rozvojových investícií zo štátneho rozpočtu ako aj zľavy z odvodov počas nábehu výroby pokladám za také opatrenia, ktoré by iba eliminovali nepriaznivé podmienky zaostalých oblastí a z hľadiska podnikovej efektívnosti vynakladaných prostriedkov by vytvorili podmienky rovnocenné vyspelým oblastiam. V súlade s predchádzajúcimi zdôvodneniami, v žiadnom prípade ich nepovažujem za také, ktoré by ekonomicky podnecovali investorov z vyspelejších oblastí investovať v zaostalejších oblastiach.

Realizáciu zámerov národohospodárskeho plánu na rozvoj zaostávajúcich oblastí pri vlastných formách a materiálnej zainteresovanosti treba zabezpečovať aj pomocou organizačných opatrení.

Do úvahy prichádza predovšetkým vytvorenie Fondu rozvoja. Treba vymedziť, v akom rozsahu by uskutočňoval jeho činnosť. Domnievam sa, že by sa mal starať o zakladateľskú podnikateľskú činnosť, financovať podľa určitých pravidiel jej vznik a štart do výrobnjej činnosti. Pokiaľ ide o voľbu výrobného programu pre takéto nové podniky, nedomnievam sa, že by ich mohol spracovať Fond rozvoja. Ten by mohol vyplývať z dlhodobej koncepcie.

Ponúka sa tu ešte riešenie, aby vo funkcii investorov vystupovali nadpodnikové orgány, ktoré by vznikli na základe dobrovoľného združovania podnikov. Aj tu nemožno vylúčiť určitú nutnosť priestorovej koordinácie výroby z aspektov národohospodárskeho plánu, ale v menšej miere, ako keď vo funkcii priamych investorov vystupujú podniky. Aj táto alternatíva by mala svoje výhody a vonkoncom by nenarušovala zásadu podnikovej zodpovednosti za efektívnosť rozvoja.

Zodpovednosť podnikov za efektívnosť výroby bude diktovaná tlakom trhového mechanizmu. Ak bude chcieť podnik úspešne obstáť v konkurencii na trhu, musí neustále zdokonaľovať výrobu, jej organizáciu, ale aj modernizovať strojový park a zdokonaľovať technológiu. Je otázka, či na modernizáciu výroby ponechať podnikom fond amortizácie, alebo vytvoriť precedens, aby takúto činnosť uskutočňovali z úverov. Osobne som za úver, a to z týchto dôvodov: Ak je modernizácia, či rozšírenie efektívne, z budúceho efektu sa úver i úrok rýchlo zaplatí. Okrem toho je tu predpoklad uskutočňovať progresívne štrukturálne zmeny. Ak by sa ponechával fond amortizácie na jednoduchú reprodukciu, mohlo by to znamenať predlžovanie životnosti neefektívnych výrob. Vhodnejšie by preto bolo, aby sa časť fondu amortizácie sústreďovala v nadpodnikových orgánoch a slúžila ako centralizovaný zdroj na financovanie významnejších odborových investícií.

To, aby nadpodnikové orgány vystupovali ako priami investori, má svoje výhody:

1. v uskutočňovaní výskumu a vývoja progresívnych výrobkov,
2. v prieskume budúceho trhu,
3. v centralizácii prostriedkov a ich sústreďení na rýchlu výstavbu rozhodujúcich kapacít.

Nevýhody sú v tom, že nadpodnikový orgán tu do určitej miery vystupuje ako článok odtrhnutý od výroby, ktorý môže konať subjektívne — nie pod bezprostredným tlakom trhového mechanizmu.

Ďalšia alternatíva, ktorú treba zvážiť je, aby sa zriadili vedúce, silné podniky, ktorým by podliehali závody s príbuzným výrobným programom.

Všetko toto sú nielen teoretické, ale aj praktické problémy a ďalšie rozvíjanie sústavy plánovitej regulácie našej ekonomiky vyžaduje naliehavo ich riešenie.

ПРИНЦИПЫ РЕГУЛЯЦИИ И ЛОКАЛИЗАЦИИ КАПИТАЛЬНЫХ ВЛОЖЕНИЙ

Ян Порвазник, Ондрей Нуошка

Авторы в статье разбирают проблемы управления процессами капитальных вложений в экономической модели управления народного хозяйства. Особое внимание обращается на управление локализации капиталовложений. При анализе этой проблематики авторы исходят из аспектов теории территориальной экономики. Занимаются ролью плана и рынка и возможностью оптимального использования их положительных сторон в планировании воспроизводства основных фондов.

На основании характеристики сущности плана и рынка авторы ограничивают содержание деятельности и сферу инвестиционных решений для центра и предприятия. Предприятия должны быть носителями ответственности за эффективность капитальных вложений. Повышение эффективности капитальных вложений должно быть обеспечено давлением рыночного механизма на производителей, а так же и на инвестиционное оборудование. Большое значение в этом направлении имеет так же и финансирование капитальных вложений в сущности из собственных средств.

Алокация капитальных вложений в отрасли и области должна осуществляться на основании решений микросферы. Макросфера (центр) активно влияет на алокацию капитальных вложений в отрасли и области, прежде всего системой информации и экономическими инструментами. Представление о отраслевой и областной алокации капитальных вложений макросфера создает на основании разработанной концепции территориально-отраслевых моделей развития хозяйства, которое включает в себя принципы территориальной экономики.

PRINCIPLES OF REGULATION AND LOCALIZATION OF INVESTMENTS

Ján Porvazník, Ondrej Nuoška

The study deals with the management of investment processes in the economic model of a national economy management, with particular regard to the control of localization of investments. The authors' analysis of these problems derive from the theory of spatial economics. It bears upon the plan and market and the possibility of an optimum exploitation of the positive aspect in planning the reproduction of basic funds.

On the basis of essential characteristics of plan and market, the authors define the content of activity in the sphere of decision-making in investments for the center and subsidiary plants. The latter must be the bearers of responsibility for the effectiveness of the investments. Increase of the effectiveness of investments must be assured by a pressure of the market mechanism on producers and this also as regards investments in equipment. Of considerable significance in this line is also financing of investments essentially from their own sources.

Allocation of investments into branches and sectors should be made on the basis of decisions taken by the microsphere. The macrosphere (the center) actively influences the allocation of investments into sectors and branches through its information system and by means of economic tools. The macrosphere forms its concept of investment allocation on the basis of territorial-branch models of economic development, which are embodied within the principles of the theory of spatial economics.

Diskusia

JURAJ LIPTÁK

K možnostiam ďalšieho rozvoja zdravotníctva

Zdravotníctvo ako časť spoločenskej spotreby, stáva sa u nás v poslednom období predmetom širšieho záujmu. Prejavuje sa to v dennej tlači, ale aj v odbornej literatúre — v článkoch zameraných na skúmanie zdravotníctva z ekonomického hľadiska. Poukazuje sa na niektoré vážne nedostatky pri zabezpečovaní zdravotníckych služieb a potrebu ich odstránenia. Riešenie týchto problémov obyčajne vyžaduje ďalšie prostriedky pre zdravotníctvo. V tomto článku chcem stručne analyzovať ekonomické možnosti pre uspokojenie rýchle rastúcich požiadaviek na zdravotnícke služby, pokiaľ ide o množstvo a celkovú sumu peňažných prostriedkov.

Na plnenie úloh dostáva zdravotníctvo od spoločnosti mnoho prostriedkov. Za posledné roky je to v rezorte zdravotníctva asi 7 a pol miliardy korún ročne. Na druhej strane — zdravotníctvo spoločnosti mnoho dáva. Podľa štúdie Výskumného ústavu organizácie zdravotníctva len zníženie úmrtnosti u nás v rokoch 1950—1962 predstavuje národohospodársky efekt¹: 1. na raste počtu obyvateľstva asi 324 000 osôb, čo je 22 % z celkového prírastku 1 467 000 osôb, 2. na raste pracujúcich vo výrobnjej sfére viac ako 70 000 osôb, 3. na prírastku tvorby národného dôchodku vyplývajúceho zo vzostupu počtu pracujúcich asi 24 %, 4. na priemernom celkovom ročnom prírastku národného dôchodku asi 1,17 %, 5. na vytvorení národného dôchodku v priebehu celého obdobia viac ako 1 miliardu korún ročne.

Zníženie detskej úmrtnosti v uvedenom období znamenalo záchranu asi 135 000 detí, z toho vyše 110 000 v dojčenskom veku. To znamená, že od roku 1965 sa ročne zvyšujú potencionálne zdroje pracovníkov v priemere asi o 9000 osôb starších ako 15 rokov.

Okrem vplyvu na úmrtnosť sa prejavuje pôsobenie zdravotníctva aj na iných úsekoch. Podľa tej istej štúdie napríklad obmedzenie výskytu a dôsledkov tbc v rokoch 1960—1963 sa prejavilo približne takto: 1. tvorba národného dôchodku sa zvýšila asi o 307 mil. Kčs (zníženie absencie 88, zníženie invalidizácie 200 a úmrtnosti 19),

2. dosiahli sa úspory na sociálnych dávkach v sume 84 mil. Kčs (zníženie absencie 34, invalidizácie 50),

¹ Okrem neho je ťažko vyčíslíť sociálny, humánny a morálno-politický efekt.

3. dosiahli sa úspory nákladov v zdravotníctve celkom 218 mil. Kčs (na ambulantnej liečbe 38, na nemocničnej liečbe 180).

Veľmi silný vplyv zdravotníctva na národné hospodárstvo, najmä na rast národného dôchodku, sa prejavuje aj v iných štátoch. Napríklad v USA bol takmer o 25 % vyšší, pretože sa od roku 1900 znižovala úmrtnosť a predlžoval priemerný vek. To bolo príčinou asi 10 % rastu národného dôchodku v rokoch 1900—1960.²

Treba si položiť otázku, či zdravotníctvo poskytuje spoločnosti všetko, čo je schopné vzhľadom na množstvo prostriedkov, ktorými disponuje, a či dostáva prostriedky úmerné možnostiam a potrebám spoločnosti. Ide tu o ekonomické vzťahy medzi zdravotníctvom a národným hospodárstvom. V týchto vzájomných vzťahoch nesúvisí poskytovanie zdravotníckych služieb, v súlade so súčasnými poznatkami lekárskeho vied (§ 11 zákona 20/1966 Zb.) len s tým, či je vôbec možné a či sme schopní vedecky vyjadriť žiadúcu optimálnu úroveň v poskytovaní zdravotníckych služieb, ale hlavne s tým, či máme ekonomické možnosti ich uskutočňovať s ohľadom na finančné možnosti štátu. Analýza tendencie a zákonitosti vývoja celkovej sumy peňažných prostriedkov vynakladaných na zdravotníctvo je málo prepracovaná.

Skúmaním požiadaviek obyvateľstva na zdravotnícke služby, ako aj objektivizáciou potrebných prostriedkov na ich uspokojovanie sa zaoberalo už viac výskumných pracovníkov. Pri výskume sa obyčajne celková suma peňažných prostriedkov porovnáva s národných dôchodkom. Národný dôchodok je zovšeobecňujúcim ukazovateľom hospodárskeho rozvoja každého štátu. Porovnanie celkovej sumy peňažných prostriedkov s ND ukazuje, aké sú vzťahy medzi zdravotníctvom a ekonomikou spoločnosti. Skúmanie týchto vzťahov u nás i v iných štátoch dokazuje, že spoločnosť nemôže na zdravotníctvo vynakladať ľubovoľné množstvo peňažných prostriedkov, ale iba určité množstvo, majúce svoje maximálne a minimálne hranice, ktoré sa obyčajne dávajú do relatívneho vzťahu ako percentuálny podiel z národného dôchodku.

Zdravotníctvo má svojím humánnym, politickým, psychologickým, sociálnym a etickým významom nemalý vplyv na množstvo peňažných prostriedkov naň vynakladaných. Z ekonomického hľadiska sú však hranice celkovej sumy peňažných prostriedkov vynakladaných na zdravotníctvo dané ekonomickou vyspelosťou a úrovňou štátu, ktorú súhrnne vyjadruje národný dôchodok. Vo vzťahu k národnému dôchodku vystupuje zdravotníctvo predovšetkým v procese znovurozdeľovania *priamo*, ako potreba určitého objemu peňažných prostriedkov nutných na zabezpečenie zdra-

² Sema J. Mushkin, *Health as Investment*. The Journal of Political Economy LXX/1962, 146.

Treba poznamenať, že výrazný pokles úmrtnosti, ku ktorému dochádza vo všetkých vyspelých štátoch v prvej polovici 20. storočia, nebol iba dôsledkom zlepšenej zdravotníckej starostlivosti.

votníckych služieb, ale *nepriamo* ovplyvňuje, ako som už spomenul, aj proces tvorby národného dôchodku. Treba si uvedomiť, že suma vynaložených prostriedkov na zdravotníctvo závisí síce od možností daných v materiálnej sfére, ale zdravotníctvo voči nej nie je nečinné. Jestvuje dialektická jednota a spätný vplyv zdravotníctva na výrobný proces, tvorbu národného dôchodku a celú ekonomiku. Tento vplyv zdravotníctva na národné hospodárstvo je zložitým procesom najmä preto, že zdravotníctvo nepôsobí samostatne, ale súčasne s inými ekonomickými a spoločenskými javmi a procesmi. Ide o hraničný odbor, kde sa stretávajú ekonomické a lekárske aspekty. Hoci sa už viac ekonómov zaoberalo vplyvom zdravotníctva na výrobu a národné hospodárstvo, je toto skúmanie, hlavne jeho kvantifikácia, len na začiatku. Isté je, že vplyv zdravotníckej starostlivosti sa odráža na priaznivej reprodukcii obyvateľstva. Národohospodársky efekt tejto starostlivosti sa prejavuje predovšetkým v reprodukcii pracovných síl, hlavne pri obnove a rozvoji pracovných schopností jednotlivých členov spoločnosti, znižovaní chorobnosti, úrazovosti a následných stavov, ktoré znamenajú národohospodárske straty (absencia pre nemoc a úraz, invalidizácia, predčasné úmrtie, znižovanie telesnej a duševnej zdatnosti a výkonnosti). Zlepšovanie zdravotného stavu pracujúcich prispieva k zvyšovaniu produktivity práce.

Zdravotníctvo sa tak stáva významným aktívnym činiteľom ekonomického rastu. Medzi rozvojom spoločnosti ako celku a rozvojom zdravotníctva sa vyvíja vzťah vzájomného potencovania. Čím je spoločnosť na vyššej úrovni, tým má väčšiu možnosť dávať viac prostriedkov na rozvoj zdravotníctva. Vysoká úroveň zdravotníctva ovplyvňuje priaznivo zdravotný stav obyvateľstva, umožňuje jeho lepšie uplatnenie v spoločnosti a takto spätne aktívne a pozitívne pôsobí na ďalší rozvoj národného hospodárstva.

Národný dôchodok a jeho rast, vyplývajúci z úrovne ekonomiky a stupňa rozvoja výrobných síl, poskytuje možnosť adekvátne uspokojovať zdravotnícke potreby. Problémom je, aká časť z národného dôchodku sa má vyčleniť v procese znovurozdeľovania na financovanie zdravotníctva.

V ČSSR sa dnes už venuje na zdravotníctvo z celkového národného dôchodku vyše 8 mld. Kčs ročne. Táto suma sa vynakladá prevažne prostredníctvom štátneho rozpočtu (rozpočtov národných výborov). Vzťah medzi vývojom národného dôchodku a výdavkami na zdravotníctvo zo štátneho rozpočtu za posledné roky ukazuje tabuľka 1.

Výdavky na zdravotníctvo, ktoré sa v tabuľke uvádzajú vo vzťahu k národnému dôchodku, nevyjadrujú vyčerpávacím spôsobom všetky peňažné prostriedky, ktoré náš štát vynakladá na zdravotníctvo, ale iba výdavky, ktoré hradí Ministerstvo zdravotníctva.

V ČSSR sa výdavky na zdravotníctvo uskutočňujú v rozvetvenej sústave zdravotníckych zariadení. V tejto sústave má Ministerstvo zdravotníctva dominujúce postavenie tým, že riadi temer celé civilné zdra-

Tabuľka 1

Vývoj národného dôchodku a výdavkov na zdravotníctvo

Ukazovateľ	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Vytvorený národný dôchodok celkom (v mlrd. Kčs):						
a) v bežných cenách	172,0	175,4	172,9	169,5	174,0	192,3
b) v stálych cenách	173,0	175,4	171,6	172,6	179,0	197,7
Vytvorený národný dôchodok v stálych cenách na 1 obyvateľa (v Kčs)	12 553	12 655	12 299	12 280	12 642	13 887
Tempo rastu ND v %						
a) celkom:						
1961 = 100	100,0	101,3	99,1	99,8	103,4	114,2
predchádzajúce roky = 100	98,2	101,0	98,0	101,0	104,0	110,4
b) na 1 obyvateľa:						
1961 = 100	100,0	100,8	97,9	97,8	100,7	110,6
predchádzajúce roky = 100	97,3	101,0	97,0	100,0	103,0	109,8
Výdavky na zdravotníctvo zo štátneho rozpočtu celkom (v mil. Kčs)	6246	6343	6643	6881	7166	7395
Výdavky na 1 obyvateľa (Kčs)	453,50	457,90	476,12	489,53	506,12	519,32
Tempo rastu výdavkov na zdravotníctvo (v %)						
a) celkom:						
1961 = 100	100,0	101,5	106,3	110,1	114,7	118,3
predchádzajúce roky = 100	99,0	101,5	104,7	103,5	104,1	103,2
b) na 1 obyvateľa:						
1961 = 100	100,0	100,9	104,9	107,9	111,6	114,5
predchádzajúce roky = 100	102,0	100,9	103,9	102,8	103,3	102,6
Z národného dôchodku pripadá na zdravotníctvo v %	3,63	3,61	3,84	4,05	4,11	3,85

Pramene: Štatistická ročenka 1966, 24—25, 125; Československé zdravotníctví 1965, 171 a vlastné výpočty.

voťníctvo. Iba časť kúpeľov a sanatórií riadi ROH. Niektoré zdravotnícke zariadenia však podliehajú iným rezortom. Napríklad vysoké lekárske a lekárenské školstvo patrí do správy Ministerstva školstva, samostatnú zdravotnícku organizáciu má Ministerstvo národnej obrany a Ministerstvo vnútra, železničnú a zdravotnú správu riadi Ministerstvo dopravy.

Vyčerpávajúci vzťah percentuálneho podielu výdavkov na zdravotníctvo z národného dôchodku možno približne stanoviť nepriamymi výpočtami rôznymi spôsobmi.

Keď vychádzame z dominujúceho postavenia rezortu zdravotníctva a z predpokladu, že výdavky v ostatných rezortoch sú približne rovnaké vo vzťahu k počtu lekárov, tak podiel výdavkov v rezorte zdravotníctva na národnom dôchodku, ktorý sa pohyboval u nás v rokoch 1961 až 1966 od 3,63 % do 4,11 %, sa zvyšuje na 4,0—4,5 %, čo z národného dôchodku u nás pripadá na zdravotníctvo.

Hoci metodika výpočtu národného dôchodku u nás v porovnaní s kapitalistickými štátmi je iná, a preto údaje nie sú celkom porovnateľné, predsa je pozoruhodné a dôležité, že vo všetkých vyspelých štátoch sa vynakladá približne to isté percento z národného dôchodku na zdravotníctvo. Napríklad v Belgicku 4,06 %, v Kanade 4,41 %, v Dánsku 3,67 %, vo Francúzsku 4,43 %, v Holandsku 3,76 %, v Novom Zélande 4,56 %, v Nórsku 4,48 %, v USA 4,48 %, vo Veľkej Británii 4,05 %.³ Tieto percentá z národného dôchodku ukazujú sumu vynaložených peňazí na zdravotnícku starostlivosť všetkého druhu, bez ohľadu na spôsob financovania, t. j. súkromne, z peňažných prostriedkov obyvateľstva, z prostriedkov spoločnosti, sústredených v štátnom rozpočte, a ďalej z prostriedkov nemocenského poistenia.

Ako vidieť z uvedených údajov, rast výdavkov na zdravotníctvo je spätý s rastom národného dôchodku, a preto je žiadúce porovnávať celkové výdavky na zdravotníctvo ako percentuálny podiel z celkového národného dôchodku a brať zreteľ na tendenciu výdavkov na zdravotníctvo pri plánovaní budúcich opatrení v tejto oblasti. Vo svojej najjednoduchšej podobe táto analýza ukazuje, koľko peňazí možno vynaložiť na zdravotnícke služby a aká je ich tendencia, či sa zvyšujú a na úkor ktorých potrebných položiek.

V niektorých uvedených štátoch je podiel veľmi blízky, temer rovnaký. Suma výdavkov na zdravotníctvo je preto teoreticky daná objemom národného dôchodku a percentuálnym podielom. Pozoruhodná je skutočnosť, že ekonomicky vyspelé krajiny (USA, Švédsko, ČSSR atď.) poskytujú zdravotníctvu o niečo vyššie percento zo svojich aj absolútne vyšších zdrojov, ako ekonomicky menej vyspelé krajiny (Ceylon, Chile a iné), u ktorých je to naopak. Ďalšie sústavne rastúce tempo výdavkov na zdravotníctvo malo by byť v súlade s tempom rastu národného dôchodku. Pritom je zaujímavé porovnať výšku výdavkov so spôsobom financovania. Financovanie v uvedených štátoch sa uskuťočňuje rôznym spôsobom, pri platnosti rôznych sociálnych zákonov, dokonca aj v rôznych spoločenských zriadeniach. V niektorých krajinách financuje prevažnú časť výdavkov na zdravotníctvo štát (Veľká Británia), v iných prevažne obyvateľstvo zo svojich príjmov (USA). Z toho dochádzam k záveru, že systém spoločenského zriadenia a spôsob financovania výdavkov podstatne ne-

³ *The Cost of Medical Care*, International Labour Office, Ženeva 1959, 76. Uvedené podľa J. Galdston, *Medicine in Transition*, 1965, 23.

ovplyvňuje celkovú sumu peňažných prostriedkov venovaných na zdravotníctvo. Neznamená to však a nevyplýva z toho, že by spôsob financovania nebol dôležitý.

Hoci rozsah článku neumožňuje podrobnejšie analyzovať spôsob financovania zdravotníctva, predsa považujem za nutné uviesť aspoň veľmi stručne niektoré možnosti.

Financovanie zdravotníctva možno uskutočňovať prevažne z celospoločenských prostriedkov sústredených v štátnom rozpočte. Tento spôsob štátnorozpočtového financovania používame aj v ČSSR. Individuálne prostriedky obyvateľstva a prostriedky podnikov a organizácií sa využívajú iba v malej miere. Zanedbáva sa využívanie poisťovacích vzťahov. Štát financuje u nás vyše 95 % celkových neinvestičných výdavkov na zdravotníctvo; napríklad v USA sa podieľa štát asi 22,5 %, vo Švédsku 65,1 %, v Izraeli 36,3 %, v Ceylone 62,6 %, vo Veľkej Británii 70 % atď.

So štátnorozpočtovým financovaním, aj pri abstrahovaní od problému, či je vyhovujúce financovanie prostredníctvom rozpočtov národných výborov a či by nebolo lepšie financovať prostredníctvom tzv. „zdravotníckych správ“ krajských a okresných, spája sa závažný ekonomický problém závislosti finančného hospodárenia zdravotníctva od hospodárenia štátu a nemenej dôležitý problém efektívneho využívania prostriedkov vynakladaných na zdravotníctvo. Štátnorozpočtové financovanie má niektoré negatívne dôsledky na riešenie uvedených i ďalších ekonomických problémov. Z hľadiska potreby riešenia týchto problémov sa preto ukazuje, že rozpočet zdravotníctva by nemal tvoriť bezprostrednú súčasť štátneho rozpočtu. Na financovanie zdravotníctva možno využiť poisťovacie vzťahy, ktoré sa v súčasnosti na tomto úseku u nás nevyužívajú. Za vyhovujúcu formu považujem vytvoriť samostatný centralizovaný fond nemocenského poistenia, ktorý by slúžil na úhradu výdavkov zdravotníckych rozpočtových organizácií a bol by oddelený od štátneho rozpočtu. Tento spôsob by rovnako zabezpečoval potrebnú zdravotnícku starostlivosť a dostupnosť všetkému obyvateľstvu. Problém tvorby a obsahu tohto fondu presahuje rámec predloženého článku.

Osobitný význam majú prostriedky obyvateľstva, ktoré sa v súčasnosti u nás používajú na financovanie zdravotníctva len v nepatrnej miere. Nie je to správne z ekonomického hľadiska, najmä vo vzťahu k efektívnemu využívaniu. Naša doterajšia prax potvrdzuje, že úplne bezplatné poskytovanie zdravotníckych služieb nie je vždy v súlade s efektívnym využívaním prostriedkov a so záujmami spoločnosti, a má aj negatívne stránky, napríklad v tom, že sa plytvá liekmi atď. Nakoniec bezplatnosť ešte neznamená, že sa nevyužívajú aj prostriedky obyvateľstva. Využívajú sa, ale nepriamo, inými formami, redistribúciou cez štátny rozpočet. Pri zachovaní prevažne „bezplatných“ zdravotníckych služieb by priame financovanie časti nákladov z prostriedkov obyvateľstva (pri zachovaní dosiahnutej životnej úrovne) mohlo pôsobiť ako činiteľ spájajúci záujmy

spoločnosti so záujmami jednotlivcov, najmä pri zabezpečovaní hospodárnosti a využívaní finančných prostriedkov vynakladaných na zdravotníctvo.

Z doteraz uvedeného vidieť, že medzi výdavkami na zdravotníctvo a národným dôchodkom je určitý vzťah závislosti, na ktorý však nemá podstatný vplyv spoločenské zriadenie a spôsob financovania.

Skutočnosť a doterajšia prax ukazuje, že v poslednom období sa vynakladá na zdravotníctvo nielen u nás, ale vo väčšine vyspelých štátov v priemere asi 4—5 % národného dôchodku. Celková suma peňažných prostriedkov je potom daná týmto percentuálnym podielom a sumou národného dôchodku. Treba zdôrazniť, že uvedená relácia platí len ako dlhodobá tendencia. V tejto súvislosti sú dôležité dve hlavné otázky: 1. dynamika vývoja výdavkov na zdravotníctvo vo vzťahu k národnému dôchodku v dlhodobom vývoji a 2. zachovanie priaznivej relácie v kratšom časovom období.

Zdá sa, že v dlhodobom vývoji by mala byť proporcia konštantná. K tomuto konštatovaniu dospel napríklad Seale, ktorý použil údaje o výdavkoch na zdravotníctvo a o národnom dôchodku v Spojených štátoch amerických za roky 1929 až 1956 a došiel k záveru, že tendencia výdavkov na zdravotníctvo predstavuje *nemenný* podiel 4 %. Je známe, že tento podiel je príliš nízky.

Záver o konštantnej proporcii vyplýva aj z toho, že podiel výdavkov na zdravotníctvo je približne rovnaký vo všetkých už spomínaných vyspelých štátoch. Takýto pohľad na uvedenú reláciu je však iba statický a ukazuje len dosiahnutú úroveň v národnom hospodárstve a zdravotníctve.

Domnievam sa, že dynamika vývoja národného dôchodku nemôže mať takú istú tendenciu ako dynamika vývoja výdavkov na zdravotníctvo.

Svoje tvrdenie opieram o skutočnosť, že na výšku výdavkov na zdravotníctvo majú vplyv rôzne psychologické, kultúrne, ekonomické, právne, spoločenské, demografické a iné činitele, ktoré určitým spôsobom vynucujú stále vzrastajúcu sumu peňažných prostriedkov na zdravotníctvo. Ďalej vývoj každej spoločnosti, socialistickej alebo kapitalistickej, núti sústavne zvyšovať výdavky na zdravotníctvo, má aj národohospodársky význam, t. j. spätný vplyv na výrobu, tvorbu národného dôchodku atď. Spätný vplyv sa prejavuje najmä pôsobením na reprodukčný proces pracovných síl. Je nesporné, že zdravotníctvo ovplyvňuje počet i kvalitu pracovných síl: počet tým, že znižuje chorobnosť, invalidizáciu, predčasnú úmrtnosť a kvalitu tým, že zlepšuje fyzickú a duševnú zdatnosť a predlžovaním života umožňuje dlhšie využívanie skúseností a schopností pracujúcich.

Kvantifikácia národohospodárskeho významu zdravotníctva je ešte len na začiatku. Uberá sa v podstate dvojakým smerom, a to kvantifikovaním zvýšených zdrojov spôsobených zdravotníckou činnosťou a kvantifikovaním znížených potrieb. Zdravotníctvo zvyšuje zdroje tým, že ovplyvňuje

prítomnosť v pracovnom procese, a teda aj výrobu a tvorbu národného dôchodku. V ČSSR sa odhaduje, že napríklad len znížením úmrtnosti spôsobilo zdravotníctvo také zvýšenie účasti pracovníkov vo výrobnom procese, ktoré predstavuje za posledné roky v priemere asi 1,2 % podiel ročného prírastku národného dôchodku. Na druhej strane sa však znižujú potreby napríklad na sociálnu starostlivosť tým, že zdravotníctvo znižuje invalidizáciu, chorobnosť a teda aj dávky sociálneho zabezpečenia a podobne. Z ekonomického hľadiska je preto význam zdravotníctva v národnom hospodárstve veľký.

Z toho dochádzam k záveru, že v doterajšom vývoji bola správna taká dlhodobá tendencia, pri ktorej výdavky na zdravotníctvo rástli rýchlejšie ako národný dôchodok.

Tendenciu rýchlejšieho rastu výdavkov na zdravotníctvo pred rastom národného dôchodku dokazuje u nás skutočnosť a potvrdzuje doterajšia prax. Za prvej ČSR pri celkových výdavkoch na zdravotníctvo v sume 1956 mil. Kčs, dávalo sa zo štátneho rozpočtu len 160 mil. Kčs. (Podľa Tlačovej informačnej služby Ministerstva zdravotníctva 18/1962). Roku 1965 dosiahli výdavky len v rezorte zdravotníctva vyše 7166 mil. Kčs, kým národný dôchodok vzrástol napríklad roku 1965 iba na 268 % oproti roku 1937. (Štatistická ročenka 1966, 24—25).

Rýchlejší rast výdavkov na zdravotníctvo dokazuje aj prax kapitalistických štátov. Ako príklad možno uviesť USA.

Dr. Galdston, ktorý je v kapitalistických krajinách uznávaný ako jeden z vynikajúcich lekárskejších filozofov, v citovanej práci uvádza, že podiel 3,3 % (E. Klarman vo svojej práci *Economics of Health* uvádza 3,6 %) výdavkov na zdravotníctvo z hrubého národného produktu roku 1929, keď výdavky činili 3376 mil. dolárov z celkového hrubého národného produktu 104,4 mld. dolárov, vzrástol roku 1956 na 3,9 %, keď výdavky činili 16 313 mil. dolárov z celkového hrubého národného produktu 419,2 mld. dolárov. Z toho vidíme, že v uvedenom období sa hrubý národný produkt zvýšil viac ako 4 násobne, ale výdavky na zdravotníctvo vzrástli takmer 5 násobne. V uvedenom období (približne 30 rokov) sa percento z hrubého národného produktu, predstavujúce výdavky na zdravotnícku starostlivosť, pohybovalo v rozpätí medzi 2,8 % (roku 1943) a 4,5 % (roku 1932).⁴ Roku 1963 výdavky na všetky druhy zdravotníckej starostlivosti, bez ohľadu na zdroje financovania, činili 5,9 % z hrubého národného produktu USA, ktorý bol 584 mld. dolárov. Aj tento vývoj ukazuje dlhodobú tendenciu skúmaného vzťahu.

Z uvedeného vývoja v ČSSR, ako aj z vývoja v mnohých ďalších krajinách jednoznačne vyplýva, že výdavky na zdravotníctvo majú tendenciu rásť rýchlejšie ako národný dôchodok, a to tak v prípade, keď národné hospodárstvo zaznamenáva veľký rast, ako aj v prípade, keď sa národné

⁴ Tieto extrémny však odrážajú vojnové udalosti a hospodársku krízu.

hospodárstvo dostáva do ťažkostí. Význam analýzy tendencie výdavkov na zdravotníctvo spočíva v tom, že pri plánovaní zdravotníckych opatrení je nutné vychádzať iba z tej sumy peňažných prostriedkov, ktoré možno na ne vynaložiť. V súčasnosti u nás činia výdavky na zdravotníctvo približne 4,5 % z národného dôchodku.

Analýzovaný vzťah a podiel ako dlhodobá tendencia však ešte neznamenajú, že by musela byť tá istá relácia v kratších časových obdobiach, ktorá umožňuje len veľmi ťažko uviesť reláciu medzi národným dôchodkom a výdavkami na zdravotníctvo do súladu s dlhodobou tendenciou. V jednotlivých kratších časových obdobiach môže byť vývoj oboch veličín odlišný a v niektorých prípadoch i protismerný. Túto skutočnosť potvrdzuje príklad z našej praxe, ktorý ukazuje odlišný i protismerný vývoj. Napríklad, národný dôchodok vytvorený roku 1962 v sume 175,4 mld. Kčs poklesol roku 1963 na 171,1 mld. Kčs, ale výdavky na zdravotníctvo v tom istom čase vzrástli z 6343 mil. Kčs na 6643 mil. Kčs. Celkovo za posledné roky národný dôchodok v sume 173 mld. Kčs vzrástol roku 1961 na 179 mld. Kčs, t. j. o 3,5 %, ale výdavky na zdravotníctvo až o 14,7 %, keď vzrástli z 6246 mil. Kčs roku 1961 na 7166 mil. Kčs roku 1965.

Ťažkosť pri zachovaní vzťahu medzi národným dôchodkom a výdavkami na zdravotníctvo v určitom kratšom časovom období, v tej istej relácii ako je dlhodobá tendencia, je podľa mňa spôsobená hlavne tým, že značná časť výdavkov na zdravotníctvo, hoci sa určuje subjektívne, má charakter objektívnych výdavkov a musí sa vynaložiť bez ohľadu na bezprostrednú situáciu v národnom hospodárstve a tvorbu národného dôchodku, ale s ohľadom na rozsah uplatňovania zákona rozdeľovania podľa množstva vynaloženej práce a podľa potrieb, dlhodobú platnosť legislatívnych úprav a iných dlhodobých opatrení, vzťahujúcich sa na zdravotnícku starostlivosť, nepredvídané živelnosti (epidémie a pod.). Určitý rast výdavkov si objektívne vynucuje aj demografický vývoj a zdravotnícka situácia, napr. pôrodnosť, úmrtnosť, nemocnosť, zmena vekovej štruktúry atď. Tieto príčiny a štátny charakter zdravotníctva v socialistickej spoločnosti, ale i v kapitalistickej spoločnosti spôsobujú, že štát má ekonomický i politický záujem na vývoji zdravotníctva a na určitom raste výdavkov aj za predpokladu, že tomuto rastu nezodpovedá príslušný rast národného dôchodku, prípadne jeho stagnácia v prechodnom období. Zabezpečuje sa tak nerušená činnosť v celej sústave zdravotníctva. Taký stav je však možný len v obmedzenom období. Trvalá stagnácia a pokles národného hospodárstva a národného dôchodku by sa musel odzrkadliť aj v sume celkových výdavkov na zdravotníctvo.

V kratších časových obdobiach je dosť ťažko uviesť do priaznivých relácií výdavky na zdravotníctvo s tvorbou národného dôchodku aj preto, lebo zdravotníctvo je len jedným z mnohých úsekov spoločenskej spotreby v nevýrobnej sfére. Pritom je samozrejmé, že dynamika rozvoja jednotlivých úsekov spoločenskej spotreby sa musí nutne diferencovať. Čiže relá-

ciu medzi rastom národného dôchodku a rastom výdavkov na zdravotníctvo nemožno skúmať izolovane, ale s ohľadom na vzájomné vzťahy a diferencovaný rozvoj jednotlivých úsekov nevýrobnej sféry a spoločenskej spotreby, čo je nesmierne zložitý národohospodársky problém. Ide tu o závislosť výdavkov na zdravotníctvo nielen od celkovej výšky národného dôchodku a tempa jeho rastu, ale i od proporcií medzi fondom akumulácie a fondom spotreby a diferencovanosti v rámci samotnej spotreby.

O zložitosti tejto problematiky píše I. Cima, že neinvestičné výdavky základných úsekov nevýrobnej sféry vzrástli roku 1964 o 20 % v porovnaní s rokom 1960, zatiaľ čo použiteľný národný dôchodok o 6 %⁵. Rozvoj nevýrobných úsekov bol však *diferencovaný*, lebo napríklad v uvedenom období vzrástol rozvoj vedy a výskumu o 56,0 %, sociálneho zabezpečenia o 24,6 %, školstva a kultúry o 23,4 %, zdravotníctva o 13,8 %, štátnej správy o 1,5 %, príspevky spoločenským organizáciám poklesli na 83,8 %.

Zo stručného rozboru vyplýva, že celková suma peňažných prostriedkov, ktorú možno vynaložiť na zdravotnícku starostlivosť, je podmienená objemom a rastom národného dôchodku, od ktorého predovšetkým závisí trvalý rozvoj zdravotníctva. Vzťah a tendencia vývoja medzi týmito veličinami ukazuje, že výdavky na zdravotníctvo rastú rýchlejšie ako rastie národný dôchodok. Táto tendencia je daná mnohými činiteľmi, najmä rastúcim významom a posilňovaním úlohy zdravotníctva v reprodukčnom procese, jeho politickými, sociálnymi a sociologickými prioritami, ďalej dynamikou cien atď. Do určitej miery pôsobí na túto tendenciu aj rozdielna *východisková* základňa, ktorá vychádza z jestvujúcej siete zdravotníckych zariadení. Z ekonomického hľadiska vzťah medzi výdavkami na zdravotníctvo a národným dôchodkom má vychádzať z toho, aby sa presadzoval proces ich vzájomného posilňovania, t. j. aby zdravotníctvo čo najviac podporovalo rozvoj výroby a tým aj tvorbu národného dôchodku.

Na záver úvah o dlhodobej tendencii treba ešte dodať, že by bolo nerozumné žiadať, aby výdavky na zdravotníctvo rástli vždy a za všetkých okolností rýchlejšie ako národný dôchodok. Pri tejto tendencii treba vychádzať z toho, že činitele, ktoré ju spôsobujú, majú v značnej miere len relatívnu a časove obmedzenú platnosť. Mám na mysli napríklad to, že *východisková* základňa celkových výdavkov na zdravotníctvo je nízka jednak v dôsledku nedostatočnej vybavenosti zdravotníckymi zariadeniami a jednak relatívne nižšou úrovňou poskytovaných zdravotníckych služieb. Doterajšia tendencia vedie nielen k zvyšovaniu základne pre relatívne porovnávanie s hrubým dôchodkom, ale aj k zlepšeniu vybavenosti zdravotníckymi zariadeniami a k zvýšeniu celkovej úrovne poskytovaných zdravotníckych služieb v súlade s poznatkami lekárskej vedy. Po dosiahnutí optimálnej úrovne, t. j. takej úrovne, keď bude možné poskytovať zdravotnícku starostlivosť všetkému obyvateľstvu podľa dosiahnutej úrov-

⁵ I. Cima, *Spoločenská spotreba*, Svoboda, Praha 1966, 109.

ne poznátkov lekárskeho vied na danom stupni, nebude ani žiadúca tendencia tak rýchleho predstihu rastu výdavkov na zdravotníctvo pred rastom národného dôchodku, ako to ukazuje doterajší vývoj. Tento zložitý problém súvisí hlavne s vývojom samotného národného dôchodku, s vývojom cien, hospodárnosťou, účelným využívaním prostriedkov a pod. Rozsah predloženého článku však neumožňuje tieto problémy podrobnejšie analyzovať.

RICHARD OUTRATA

Niektoré metodologické otázky makroekonomického prístupu k rozmiestňovaniu výrobných síl

Úvodné poznámky

Problematika rozmiestnenia výrobných síl do odvetví (podnikov) alebo do odvetví a priestoru súčasne, je v určitom zmysle poslednou sférou ekonomického výpočtu, kde sa rozhoduje o prevažnej časti efektov, vyplývajúcich z použitia zdrojov či výrobných faktorov v celom systéme národného hospodárstva. Tak je to v podmienkach voľnokonkurenčnej ekonomiky, kde sa rozhoduje o rozmiestnení výrobných síl z pozícií a kritérií jednotlivých firiem a podnikov, a ktorým sú adekvátne aj teoretické prístupy lokalizačnej teórie,¹ ako aj v podmienkach ekonomiky cieľavedome riadenej nadpodnikovými národnými alebo nadnárodnými autoritami, ktoré v určitých smeroch obmedzujú voľnú hru trhových síl, aby rýchlejšie a ekonomickejšie dosiahli ciele systému ako celku. Tieto ciele spravidla zahrňujú najmä premenu veľkých odvetvových a priestorových štruktúr (riešenie problému rozvoja zaostalých oblastí), realizáciu veľkých infraštruktúrnych investícií, a v poslednom čase aj podporu integračných tendencií za účelom oblastnej špecializácie a vylúčenia nekalej konkurencie.

Všetky tieto a prípadne iné celospoločenské ciele sa dotýkajú priamo alebo nepriamo rozmiestňovania výrobných síl a dávajú mu pečať makroekonomického charakteru.

Úloha, ktorá sa pri rozmiestnení má riešiť z makroekonomického hľadiska, sa zrejme vo svojej podstate nebude líšiť od mikroekonomického prístupu. I tu pôjde o *nájdenie takého priradenia podmienok (zdrojov) rozvoja jednotlivých priestorových jednotiek daným ekonomickým činnostiam, ktoré by bolo optimálne*. Makroekonomický prístup k rozmiestňovaniu sa však od mikroekonomického prístupu bude líšiť nielen rámcovosťou, vzhľadom na jeho prognostický charakter ako plánovacieho

¹ A. Weber, *Über den Standort der Industrien*, Tübingen 1909; E. M. Hoover, *Location of Economic Activity*, New York 1948; L. Lefebvre, *Allocation in Space. Production, transport and industrial location*, Amsterdam 1958 atd.

nástroja hospodárskej politiky a rozsahom rozmiestňovaných ekonomických činností, ale tiež nutnosťou rešpektovať vzťahy k ostatným plánovacím nástrojom centrálnej autority (orgánov), spôsobom napočítavania a oceňovania efektov, obsahom neekonomických faktorov rozmiestnenia a pod.

Vzhľadom na to, že vzťah makroekonomického rozmiestňovania výrobných síl k uvedeným problémom už autor načrtol v časopise Politická ekonómia,² je tento článok pokračovaním jeho úvah v smere rozpracúvania modelu³ riešenia rozmiestňovacej úlohy z makroekonomického hľadiska.

Cieľom exaktného prístupu k makroekonomickému rozmiestňovaniu výrobných síl je v skutočnosti dospieť k optimálnemu variantu priestorového usporiadania ekonomických činností v rámci určitého národohospodárskeho systému. Splnenie tohto cieľa otvára celý rad zložitých otázok, ktoré majú charakter tak východiskových postulátov či prvkov modelu, ako aj procesných a prístupových problémov.

Za základné otázky možno považovať:

1. veľkosť priestorovej jednotky, za ktorú sa budú získavať informácie (vstupné údaje) o podmienkach a zdrojoch rozvoja ekonomických činností;
2. metódy a spôsob oceňovania zdrojov v priestorových jednotkách;
3. vymedzenie optimalizačného kritéria a jeho veličinovej skladby;
4. charakteristika ekonomických činností z hľadiská ich nárokov na zdroje;
5. metódy skúmania ekonomických vzťahov vnútri priestorových jednotiek a medzi nimi v rámci systému.

Napriek tomu, že hlavnú pozornosť v predloženom článku sústredíme na problematiku uvedenú v bode 5., uvedieme aspoň niekoľko poznámok k problému veľkosti priestorovej jednotky, ktorá je v určitom zmysle východiskom pre riešenie všetkých ďalších otázok.

Pri rozmiestňovaní jednej výrobnej jednotky sa v podstate hľadá nejaké priestorové bližšie určené miesto, kde sa má daná výrobná jednotka umiestniť. Spravidla je tak konkrétne, že ho možno zjednodušene charakterizovať ako bod a sústavu lokalít, v ktorých sú umiestnené všetky ekonomické činnosti systému, *bodovou schémou* rozmiestnenia.

Pravda, snaha po optimalizácii celosystémovej bodovej, „plnopriestorovej“ rozmiestňovacej schémy predstavuje pravdepodobne extrémny prístup, ktorý je nereálny pri súčasných znalostiach a rozpracovanosti exaktných metód a výpočtových prostriedkoch.

Ak chceme komplexnú rozmiestňovaciu úlohu riešiť, a to s cieľom získať rámcový a orientačný obraz budúcej priestorovej štruktúry ekonomiky, treba bodovú schému zjednodušiť posunutím priestorového prierezu sys-

² R. Oustrata, *Niektoré problémy metodológie priestorovej rovnováhy ekonomického systému*. Politická ekonomie (1968), č. 12.

³ Ak hovoríme o modeli, nemáme na mysli ešte konkrétny matematický sformalizovaný model, ale vyjadrujeme tým určitý exaktný prístup k riešeniu rozmiestňovacej úlohy.

tému smerom nahor. To prakticky znamená prejsť z bodovej schémy na dôsledne *priestorovú schému*, charakterizovanú sústavou priestorových jednotiek. Toto zjednodušenie je na jednej strane možné, lebo efekty v určitom nevelkom priestore majú rovnakú alebo približnú intenzitu vplyvu na ekonomické činnosti, resp. rovnakú indukčnú schopnosť. Z toho dôvodu je však rovnako nutné, aby sa pri riešení rozmiestňovacej úlohy mohli brať do úvahy tzv. externé úspory.

Ak požadujeme ako základnú schému pre zostavenie a fungovanie rozmiestňovacieho modelu priestorovú schému, treba sa zmieniť o prístupe, ktorý najprv skúma rozmiestnenie investícií do veľkých makropriestorových jednotiek, a až potom sa investície detailnejšie priestorove umiestňujú v rámci uvedených veľkých priestorov. Tento prístup má viaceré metodologické nedostatky, z ktorých sú závažné najmä dva. Po prvé, určuje sa objem investícií bez vopred urobenej optimalizácie podrobnejšej priestorovej štruktúry, ktorá môže vzhľadom na svoju diferenciaciu a nerovnosť preukázať racionálnejšie rozmiestnenie určitej časti celkových investícií. Po druhé, stráca sa pohľad na racionálnosť priestorovej štruktúry vo vnútri makropriestorových jednotiek, a tým aj spätná väzba na efektívnosť investícií a ich objem v danom makropriestore.

Ukazuje sa preto, že pre rozmiestňovací model bude najvhodnejšou priestorová jednotka, ktorá by bola charakterizovaná nejakou prostrednou hranicou medzi uvedenými extrémami veľkosti priestoru. Avšak snaha po vymedzení tejto „prostrednej“ veľkosti priestorovej jednotky na účely rozmiestňovacieho modelu systému sa diametrálne odlišuje od snáh definovať ekonomickú oblasť, alebo nejakú inú obsahom a veľkosťou jej podobnú oblasť, ako oblasť programovaciú. Zatiaľ čo pri skúmaní rozvoja ekonomickej alebo jej podobnej oblasti sa sústreďuje pozornosť predovšetkým na vzťahy v nej, a v podstate nevystupuje ako alternatíva voči druhej, priestorová jednotka v rozmiestňovacom modeli systému vystupuje ako alternatíva voči celému radu iných a len v takomto poňatí sa stáva predmetom skúmania ekonomického rozvoja. Kým v rámci ekonomickej oblasti môžu byť a spravidla aj existujú podstatnejšie rozdiely v ekonomických podmienkach (výrobných faktoroch) rozvoja jej menších častí, rozmiestňovací model naopak vyžaduje, aby priestorová jednotka — jedna z viacerých alternatív, vystupovala ako *ekonomicky homogénna* alebo aspoň prevažne homogénna.

Zdá sa, že faktory, ktoré by určovali vhodnú veľkosť priestorovej jednotky pre riešenie komplexnej rozmiestňovacej úlohy, bude treba odvodzovať od faktorov, ktoré podmieňujú ekonomickú rozdielnosť či nerovnosť priestoru.

Je známe, že tézu o ekonomickej homogénnosti, ktorou by sa mala vyznačovať oblasť, vyslovil už *B. Ohlin*.⁴ Vychádzal pritom z neoklasickej

⁴ B. Ohlin, *International and Interregional Trade*, Cambridge 1935.

rovnovážnej teórie, podľa ktorej rozdiely v cenách výrobných faktorov v priestore sú spôsobené ich nedokonalou geografickou pohyblivosťou (mobilitou). Na základe toho potom definoval oblasť ako územie, v ktorom existuje dokonalá pohyblivosť výrobných faktorov a tovarov, v dôsledku čoho potom v rámci tejto oblasti nemôžu vzniknúť nijaké väčšie ekonomické rozdiely medzi jej priestorovými časťami.

Vzhľadom na to, že Ohlin pri definovaní tejto oblasti mal na zreteli použitie komparatívnej analýzy v medziregionálnej výmene a v medzinárodnom obchode, je tento jeho postreh zaujímavý aj z hľadiska veľkosti priestorovej jednotky pre rozmiestňovací model systému. Pri vymedzovaní veľkosti tejto priestorovej jednotky hľadiskom mobilnosti výrobných faktorov sa akiste vynorí otázka, ktorý z výrobných faktorov je určujúci v tomto smere, lebo pohyblivosť jednotlivých výrobných faktorov nie je rovnaká. Logicky by to mal byť faktor, ktorý má najmenšiu dokonalú pohyblivosť. Tieto otázky ovšem vyžadujú osobitné skúmanie a nie sú predmetom predloženého článku.

V tejto súvislosti je zaujímavý pokus určiť priestorovú jednotku na báze únosnej dochádzky do zamestnania, čiže mobility pracovnej sily, vyjadrenej časom — izochrónou.⁵ To vedie prakticky k tomu, že pracoviskové okrsky, resp. priestorové jednotky v rámci systému by boli rôznej veľkosti, v závislosti od úrovne a intenzity dopravnej siete v danom priestore. To by podľa nášho názoru skresľovalo porovnanie množstva a kvality existujúcich zdrojov rozvoja jednotlivých priestorových jednotiek a viedlo k uprednostňovaniu niektorých už vyspelých oblastí len preto, že sú rozlohou väčšie a tým aj zdrojovo bohatšie. Ďalšou požiadavkou na veľkosť priestorovej jednotky by teda mala byť rovnaká veľkosť všetkých týchto jednotiek v celom systéme.

Iným neprijateľným aspektom izochróny z hľadiska makroekonomického rozmiestnenia výrobných síl je, že sa na jednej strane neskúmajú ekonomické predpoklady ďalšieho rastu vybraných centier, a na druhej strane sa bilancujú pracovné sily s pracovnými príležitosťami len v rámci izochrón. To môže viesť v prvom prípade ku vzniku prekrvených a neefektívnych aglomerácií, prípadne tzv. hluchých priestorov, v druhom prípade k neefektívnej disperzii ekonomických činností v rámci systému. Všeobecne by to znamenalo prijať existujúce rozmiestnenie pracovnej sily a kapitálu v priestore za navždy dané.

Domnievame sa, že takéto chápanie by bolo nesprávne. Na jeho nesprávnosť poukazuje aj B. Winiarski: „Vytvorená priestorová štruktúra rozmiestnenia obyvateľstva v Poľsku nemôže byť poňatá za čosi dokonalého, čo treba utvrdzovať ďalším rozmiestňovaním hospodárstva.

⁵ Pozri *Bilancia pracovných síl podľa pracoviskových okrskov výrazných priemyselných centier a aglomerácií*, Štátny ústav pre rajónové plánovanie, pobočka Bratislava, 1965.

Dnešná štruktúra rozmiestnenia obyvateľstva nemusí byť teda základom pre spravenie strategických dlhodobých cieľov rozvoja jednotlivých regiónov.⁶

Z toho vyplýva, že priestorová jednotka rozmiestňovacieho modelu systému nemôže mať charakter uzamknutosti, ale musí byť priestorom, prostredníctvom ktorého, na základe ocenenia jeho zdrojov, možno optimalizovať rozmiestnenie nielen pôdy a kapitálu ale aj pracovnej sily v celom systéme.

Načrtli sme aspoň základné požiadavky na charakter priestorovej jednotky, z ktorej by mal čerpať vstupné údaje budúci rozmiestňovací model systému. Sú to akési východiská, na ktorých staviame naše ďalšie úvahy v tomto článku.

Okrem týchto východísk musíme uviesť ešte dve, ktoré sa týkajú ďalších, vpredu uvedených principiálnych otázok makroekonomického prístupu k rozmiestneniu: 1. Predpokladám, že ceny zdrojov rozvoja jednotlivých priestorových jednotiek sú diferencované a poznáme aj ich objem, prípadne technickú kvalitu; 2. uvažuje sa, že kritériálna funkcia je čisto ekonomického charakteru tým, že spôsob napočítavania efektov sa usku-točňuje makroekonomickým spôsobom.⁷

Náčrt postupu riešenia rozmiestňovacej úlohy.

Základným prístupom k riešeniu makroekonomicky poňatej rozmiestňovacej úlohy je, ako sme už uviedli, posunutie hľadiska štruktúry ekonomickej činnosti, ktorá má byť predmetom rozmiestnenia, z úrovne jednej výrobnej jednotky na úroveň komplexu jednotiek v priestorových útvaroch. Ide teda o prístup z hľadiska priestorovo-odvetvových komplexov.

Keďže štruktúra priestorovo-odvetvových komplexov nebude tak homogénna ako v jednej výrobnej jednotke, ale bude podstatne viac štrukturalizovaná, vzhľadom na rozdielne podmienky rozvoja v priestorových útvaroch, nebude možné použiť jeden typ priestorového komplexu.

Ak by sme použili len jeden typ komplexu, ktorý bol veľmi široko odvetvovo štrukturalizovaný, museli by sme posudzovať každú jeho jednotlivú časť. Ak by bol zase veľmi úzko štrukturalizovaný, nezahrnuli by sme do riešenia úlohy všetky odvetvia.

Preto sa zdá najschodnejší ten spôsob, keď riešenie rozmiestňovacej úlohy všetkých ekonomických činností rozdelíme na *dve etapy*. V prvej

⁶ B. Winiarski, *Podstawy programowania ekonomicznego rozwoju regionów*, KPZK, PAN, Studia Tom XII, Warszawa 1966.

⁷ Stručný popis tohto spôsobu je uvedený v citovanom článku autora — Politická ekonomie, [1968], č. 12.

etape urobíme prvé a zásadné priblíženie k optimálnemu rozmiestneniu, v druhej etape toto priblíženie vylepšíme a upresníme.

Aby sme mohli urobiť prvé priblíženie, musíme poznať rôzne typy priestorovo-odvetvových komplexov, ktorých štruktúra nebude v zásadnom rozpore so smerom toku ekonomickej racionalnosti. Nazveme ich *východiskovými priestorovo-odvetvovými komplexami*.

Prvým krokom k vymedzeniu typov východiskových komplexov je využitie bilancie medziodvetvových vzťahov. Analýzu medziodvetvových vzťahov je možné k tomuto účelu využiť predovšetkým preto, že komplex vzťahov, ktoré zobrazuje aparát tejto analýzy, existuje v skutočnosti v rôznom stupni úplnosti v priestore, presnejšie, v určitých uzloch alebo priemyselných centrách.

Preto nám najprv pôjde o zistenie, ako intenzívne sú vzťahy medzi ekonomickými činnosťami, a najmä, ktoré ekonomické činnosti majú tendenciu k relatívne samostatnému, na iných odvetviach nezávislému rozvoju. Ináč povedané, bude nás zaujímať stupeň integrácie jednotlivých odvetví s ostatnými odvetviami.

Skôr než pristúpime k analýze medziodvetvových väzieb v naznačenom smere,⁸ treba zdôrazniť, že nutnosť presne vymedziť odvetvie je tu azda naliehavejšia než pri bilancii za celé národné hospodárstvo alebo makrooblasť. Použitie bilancie medziodvetvových vzťahov z hľadiska tvorby typov modelových komplexov totiž vyžaduje, aby *jednotlivé odvetvia, v ktorých je zostavená bilancia, predstavovali taký úsek procesu transformácie suroviny na finálny výrobok, ktorý možno bez narušenia technologických a technických zákonitostí tohto procesu priestorove od seba oddeliť*. Túto požiadavku nemožno obísť najmä vtedy, ak budeme požadovať relatívne vysoký stupeň presnosti pri riešení rozmiestňovacej úlohy. Od splnenia tejto požiadavky bude závisieť nielen presnosť vymedzenia typov modelových komplexov, ale aj ich priestorová (lokalizačná) charakteristika.

Problém klasifikácie priestorove oddeliteľných jednotiek však v tejto štúdiu neriešime, lebo zasluhuje osobitnú pozornosť.⁹

Pri použití bilancie medziodvetvových vzťahov na skúmanie intenzity vzťahov medzi odvetviami je dôležitá predovšetkým tá jej časť, ktorú tvorí tzv. I. kvadrant.

Intenzitu vzťahov môžeme zistiť na základe podielu *rozdelenia* produkcie dodávateľských odvetví i ($i = 1, 2, \dots, n$) do jednotlivých odberateľských odvetví j ($j = 1, 2, \dots, m$). Ak výrobu i -tého odvetvia označíme

⁸ Ide o použitie tzv. metódy triangulácie, ktorú rozpracovali napr. H. Aujac: *La hiérarchie des industries dans un tableau des échanges interindustriels et ses conséquences sur la mise en oeuvre d'un plan national décentralisé*. Revue Economique [1960], č. 2. a D. Masson: *Méthode de triangulation du Tableau européen des échanges interindustriels*. Revue économique [1960], č. 2.

⁹ Analýzu výrobných procesov z tohto hľadiska robí napr. P. Halouzka *Rozmiestňovanie průmyslu*. Výskumný ústav ekonomiky priemyslu a stavebníctva, Praha 1967.

symbolom X_i a výrobnú (medziodvetvovú) spotrebu výrobku i -tého odvetvia v j -tom odvetví symbolom x_{ij} , potom podiel rozdelenia produkcie i -tého odvetvia (p_{ij}) možno napísať ako

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{X_i} \quad (1)$$

Nazvime tento podiel rozdelenia *distribučným koeficientom*, ktorý vyjadruje podiel nákupov jednotlivých odberateľských odvetví z objemu výroby i -tého odvetvia. Hodnoty p_{ij} potom vyjadrujú štruktúru riadkového vektora.

Zistiť stupeň integrácie jednotlivých odvetví v skutočnosti znamená poznať *poradie* odvetví podľa stupňa integrácie. Pretože medzi jednotlivými odvetviami sú rozdiely nielen v počte spojení s ostatnými odvetviami, ale i v objeme produkcie na týchto spojeniach ($\sum_j x_{ij}$) a v objeme produkcie X_i vôbec, je vhodné počítať tieto distribučné koeficienty hneď zo $\sum_i X_i$. Potom

$$\bar{p}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_i X_i} \quad (2)$$

Pre lepšie pochopenie metódy zisťovania stupňa integrácie jednotlivých odvetví uvedieme schematický príklad, v ktorom máme odvetvia A, B, C, D a E s nasledovným objemom výroby, jej rozdelením (v hornej polovici políčka) a distribučnými koeficientmi \bar{p}_{ij} (v dolnej polovici políčka).

Tabuľka 1

	A	B	C	D	E	Finálna spotreba (Y)	Celková výroba (X _i)
A		12 2,8	6 1,4	0	0	112	130
B	0		8 1,9	0	0	92	100
C	0	0		0	0	50	50
D	2 0,47	5 1,16	8 1,9		5 1,16	60	80
E	14 3,25	6 1,4	10 2,32	0		40	70
	16	23	32	0	5	354	430

Ak teraz zostavíme prehľad vzťahov medzi odvetviami z hľadiska nákupov (N) a predajov (P) týchto odvetví a šípkami označíme smer prevahy intenzity nákupov nad intenzitou predajov, dostaneme nasledovnú tabuľku:

Tabuľka 2

Odvetvie	A		B		C		D		E	
	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P
A	—	—	2,8 →	←	1,4 →	—	—	← 0,47	—	← 3,25
B	—	← 2,8	—	—	← 1,9	—	—	← 1,16	—	← 1,4
C	—	← 1,4	—	← 1,9	—	—	—	← 1,9	—	← 2,32
D	0,47 →	—	1,16 →	—	1,9 →	—	—	—	1,16 →	—
E	3,25 →	—	1,4 →	—	2,32 →	—	—	← 1,16	—	—
Počet spojení	2	2	3	1	4	0	0	4	1	3

Z tejto tabuľky potom možno urobiť poradie odvetví od najmenšej až po najvyššiu intenzitu integrácie. Pretože základom našej úvahy ostáva aj naďalej hladisko riadkového vektora medziodvetvovej bilancie, t. j. hladisko intenzívnejšieho odberateľa, potom najmenej integrované odvetvie bude to, ktoré má najmenšie predaje, resp. najväčší počet podľa nákupov určených jednosmerných spojení. Zostavenie poradia odvetví podľa tohto kritéria ukazuje tabuľka 3.

Tabuľka 3

Odvetvie	C	B	A	E	D	Y	X _i
C		0	0	0	0	11,6	11,6
B	1,9		0	0	0	21,4	23,3
A	1,4	2,8		0	0	26,0	30,2
E	2,3	1,4	3,3		0	8,7	15,7
D	1,9	1,2	0,5	1,2		14,4	19,2
							100,0

Z tabuľky 3 vidíme, že najmenej integrovaným odvetvím je odvetvie C, lebo nemá predajové vzťahy s nijakým odvetvím a celú svoju výrobu dodáva do finálnej spotreby. Na druhej strane, najviac integrované je odvetvie D, lebo predáva všetkým odvetviam.

Zisťovanie stupňa integrácie jednotlivých odvetví podľa riadkového

vektora, teda podľa predajov, je výhodné predovšetkým preto, že umožňuje sformovať typy východiskových odvetvových komplexov podľa tej časti ekonomických podmienok rozvoja priestorových útvarov, ktorú tvoria ekonomické činnosti už v nich existujúce (umiestnené). Potom možno považovať každé *i*-té odvetvie za ekonomickú podmienku tohto druhu, na ktorú sa technologicky môže viazať príslušné odvetvie. Rozsah týchto väzieb potom bude závislý od toho, koľko a aký druh týchto *i*-tých odvetví v danom priestorovom útvare existuje.

Napríklad, ak by sme mali v systéme len 2 priestorové útvary, pričom vo východiskovom roku dlhodobého programu by bolo v prvom priestorovom útvare len odvetvie *B* a v druhom odvetvie *E* a *D*, potom v prvom priestorovom útvare, v prípade, že ide o odvetvia dopravne orientované, by východiskový komplex mali tvoriť odvetvia *C* a *B*, a v druhom odvetvia *C*, *B*, *A*, *E* a *D*.

Ako príklad praktickej aplikácie metódy zisťovania stupňa integrácie môže poslúžiť analýza medziodborových vzťahov v rámci poľnohospodársko-potravinárskeho komplexu,¹⁰ ktorej výsledkom je výsledná tabuľka 4.

Poradie výrobných odborov, uvedené v tabuľke 4 ukazuje napríklad, že ak v priestorovom útvare je len cukrovinkársky priemysel, nemôže dať impulz k rozvoju ďalších odvetví. Naopak, ak existuje v priestorovom útvare poľnohospodárstvo, môžu sa na základe neho rozvíjať v danom priestorovom útvare všetky odvetvia komplexu.

Pravda, predpokladá sa, že poľnohospodárstvo je odvetvie, ktoré produkciou vždy zodpovedá požiadavkám výroby od neho kupujúcich.

Keďže poľnohospodárstvo sa rozvíja vo veľkej väčšine priestorových útvarov celého systému, možno za uvedeného predpokladu urobiť záver, že technologickými väzbami sa vytvorili potencionálne podmienky pre integráciu poľnohospodárstva v každom priestorovom útvare so všetkými výrobnými odbormi, ktoré sú v tabuľke 4 v poradí pred ním.

Technologické väzby predstavujú naozaj len potencionálnu možnosť priestorovej integrácie výrobných odborov poľnohospodársko-potravinárskeho komplexu. Aby sme mohli určiť reálnejšiu, t. j. ekonomicky realizovateľnú priestorovú integráciu potravinárskych výrobných odborov s poľnohospodárstvom (východiskové odvetvové komplexy), musíme preveriť, či výrobné odbory, ktoré na poľnohospodárstvo nadväzujú, sú lokalizačne s ním späté, resp. či ich technologické väzby s poľnohospodárstvom tvoria hlavný obsah ich lokalizačnej orientácie.

Tento problém je všeobecný, preto sa vráťme k všeobecnej interpretácii tvorby východiskových priestorovo-odvetvových komplexov.

¹⁰ Do poľnohospodársko-potravinárskeho komplexu je zahrnuté poľnohospodárstvo (včítane krmovinárskeho priemyslu) a vybrané odbory potravinárskeho priemyslu (pozri tabuľka 4). Za základ analýzy sa vzala celoštátna bilancia medziodborových vzťahov za rok 1962, ÚKLKS Praha.

Tabuľka 4

Poradie výrobných odborov komplexu podľa stupňa závislosti z hľadiska výstupov

Výrobný odbor	Cukrovinky	Mlyny, pekárne	Vinársky priemysel	Mlieko	Pivo, slad	Konzervárne	Pracie a čistiace prostriedky	Liehovary	Škrob	Oleje, tuky	Mäso	Cukrovary	Poľnohospodárstvo
Cukrovinky		0,0081	0	0	0	0,0041	0	0	0	0	0	0	0,0287
Mlyny, pekárne	0		0	0	0,031	0,0083	0	0	0	0	0,0366	0	0,4332
Vinársky priemysel	0,0125	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0027
Mlieko	0,0907	0,0106	0		0	0,0068	0	0	0	0	0,0029	0	0,5200
Pivo, slad	0,0032	0,0253	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0,0324
Konzervárne	0,0156	0,0566	0	0,0173	0		0	0	0	0	0,0290	0	0,0037
Pracie a čistiace prostriedky	0	0,0110	0	0,0032	0	0		0	0	0	0	0	0,0100
Liehovary	0	0,0226	0	0	0	0,0202	0,0036		0	0,0020	0	0	0,0578
Škrob	0,0537	0,0047	0	0	0	0,0019	0	0,1540		0	0	0	0,0300
Oleje, tuky	0,1701	0,2635	0	0	0	0,0219	0,2340	0,0039	0		0	0,0020	0,015
Mäso	0	0,0393	0	0,0037	0	0,2877	0,0958	0	0	0,2380		0	0,0421
Cukrovary	0,2425	0,0560	0	0,0092	0,0444	0,1202	0	0,2214	0,0061	0	0		0,2240
Poľnohospodárstvo	0,3281	4,2352	0,1263	5,0796	0,8168	0,6411	0,0643	0	0,0819	0,6565	9,9378	1,2192	

Ako vieme, okrem ekonomických činností existujú v rámci podmienok rozvoja priestorových útvarov ešte ich ďalšie prvky, medzi iným významný prvok — pracovná sila a obyvateľstvo. Existencia určitých ekonomických činností v priestorovom útvaru ešte nemusí dať impulz k rozvoju technologicky nadväzujúcich výrob práve v tomto priestore, ale môžu ho dať práve ostatné prvky podmienok rozvoja.

Z poradia odvetví podľa stupňa integrácie môže v priestorovom útvaru vyplynúť možnosť rozvoja strojárstva na základe hutníckej základne. Avšak strojárstvo nie je lokalizačne orientované na dopravu, teda technologický vzťah k hutiam tu nie je rozhodujúci. To potvrdzuje aj predošlý ekonomický rozvoj, keď napríklad brnenská aglomerácia s výraznou strojárskou štruktúrou nevyrástla na báze hutníckeho priemyslu v nej. Ale na druhej strane môže byť integrované s hutami preto, že v danom priestorovom útvaru existuje alebo perspektívne bude existovať dostatok pracovných síl požadovanej kvalifikácie s jej výhodným ocenením, na ktorý sa práve strojárstvo lokalizačne orientuje.

Takisto napríklad určité odvetvie potravinárskeho priemyslu, i keď nemá intenzívny technologický odberateľský vzťah k strojárstvu, môže byť s ním priestorove integrované prostredníctvom osobnej spotreby pracovných síl v tomto odvetví.

Ukazuje sa teda potreba vytvoriť také východiskové priestorovo-odvetvové komplexy, ktoré by boli súčasne aj *priestorove (lokalizačne) zorientované*. Aby sa mohli vytvoriť takéto priestorovo-odvetvové komplexy, je potrebné poznať lokalizačnú orientáciu, špecifikáciu lokalizačných faktorov jednotlivých ekonomických činností, ale súčasne treba poznať aj charakteristiku jednotlivých podmienok rozvoja v priestorových útvaroch.

Poznanie lokalizačnej orientácie vyžaduje poznať najprv rozhodujúce lokalizačné faktory, ktoré v našom prístupe môžu tvoriť určitý typ lokalizačnej orientácie ekonomických činností. Akonáhle však poznáme túto lokalizačnú orientáciu, potom ju bude potrebné podrobnejšie detailizovať, t. j. špecifikovať ten lokalizačný faktor, ktorý je rozhodujúci pri umiestnení danej činnosti a ktorý tvorí obsah jej lokalizačnej orientácie.

Keď toto všetko poznáme, podmienkou zaradenia danej ekonomickej činnosti do východiskového komplexu je, *aby kapacita prvku*, ktorá ako podmienka rozvoja v priestorovom útvaru uspokojuje rozhodujúci lokalizačný faktor danej ekonomickej činnosti, *pokrývala nárok tohto faktora pri minimálnej kapacite výrobnej jednotky tejto ekonomickej činnosti zo všetkých priestorových útvarov čo najvyššie, resp. aby prípadné nepokrytie tohto nároku bolo najmenšie*. Pravda, to by vyžadovalo určiť veľkostné rady, v rámci nich aj minimálny rad výrobných jednotiek za jednotlivé ekonomické činnosti.

Existuje ešte jedno hľadisko, ktoré je potrebné pri zaraďovaní odvetví do východiskového priestorovo-odvetvového komplexu rešpektovať —

biologická rovnováha obyvateľstva z hľadiska zamestnanosti mužov a žien.

Všetky uvedené poznatky by mali byť, podľa nášho názoru, nutné i postačujúce na vymedzenie východiskových priestorovo-odvetvových komplexov. Potom by mala nasledovať druhá etapa optimalizácie — etapa upresňovania a vylepšovania týchto východiskových komplexov podľa vymedzeného kritéria na úroveň optimálnych komplexov.

Jej cieľom by malo byť v podstate zistiť presnejšie ekonomický efekt pri rôznych variantoch úpravy východiskových komplexov. Tieto úpravy a vylepšenia by zahrňovali spájanie viacerých priestorových útvarov (východiskových priestorovo-odvetvových komplexov) do ekonomicky väčších priestorových útvarov, a to zvyšovaním rozsahu ekonomických činností z uvedenej minimálnej hranice, zvyšovaním niektorých podmienok rozvoja aj ich presunom z iných priestorových útvarov, predovšetkým pracovnej sily, v rámci únosnej hranice jej pohyblivosti v smere relatívne vyšších ekonomických výhod a pod.

Ekonomický efekt jedného upraveného priestorovo-odvetvového komplexu sa bude skladať z týchto prvkov:

a) z *redukovaného investičného nákladu* výroby odvetvia daného komplexu. Ak b_j^r je jednotkový investičný náklad j -tého odvetvia ($j = 1, 2, \dots, m$) v r -tom priestorovom útvaru ($r = 1, 2, \dots, s$), k — jednotkový koeficient efektívnosti investícií a X_j^r — objem výroby j -tého odvetvia v r -tom priestorovom útvaru, potom redukovaný investičný náklad za celý priestorovo-odvetvový komplex sa bude rovnať

$$b^r \cdot k = \left(\sum_j b_j^r X_j^r \right) \cdot k;$$

b) z *nákladu na získanie polohy* v priestorovom útvaru, ktorý predstavuje v skutočnosti cenu pôdy. Ak tento náklad na jednotku výroby j -tého odvetvia v r -tom priestorovom útvaru označíme symbolom q_j^r , potom sa tento náklad za celý komplex bude rovnať vzťahu

$$q^r = \sum_j q_j^r X_j^r;$$

c) z *nákladu pracovného vstupu* p , ktorý za celý komplex bude činiť

$$p^r = \sum_j p_j^r X_j^r;$$

d) z *nákladov materiálových vstupov* x_{ij}^r , ktoré za všetky odvetvia komplexu možno vyjadriť vzťahom

$$x^r = \sum_j x_{ij}^r X_i^r;$$

e) z *nákladov na dopravu surovín a materiálov, prípadne hotových výrobkov* c_{ij}^r , ktoré sú za celý komplex dané vzťahom

$$c^r = \sum_j c_{ij}^r X_j^r;$$

f) z tzv. *nehmatateľných efektov*, ktoré bude asi ťažké určiť podľa jednotlivých odvetví komplexu. Preto ich vyjadríme za celý komplex symbolom

$$e^r.$$

Súhrnný efekt jedného variantu priestorovo-odvetvového komplexu, vyjadrený formou spoločenských (komplexných) nákladov, možno potom vyjadriť nasledovným vzťahom

$$E^r = \sum_j X_j^r (b^r \cdot k + q^r + p^r + x^r + c^r) - e^r.$$

Efekt všetkých priestorovo-odvetvových komplexov možno napísať

$$E = \sum_r E^r.$$

Tento vzťah je v skutočnosti kritériálnou funkciou budúceho rozmiestňovacieho modelu, ktorej minimalizácia, pri dodržaní podmienky mobility pracovnej sily v rámci druhej únosnej hranice, by mala určiť optimálny variant tejto komplexnej rozmiestňovacej úlohy.

Náčrt tohto rámcového prístupu k riešeniu komplexnej rozmiestňovacej úlohy vo forme interpretácie prvkov rozmiestňovacieho modelu ešte neznamená jeho konštrukciu. Počas nej a najmä pri jeho aplikácii vynorí sa akiste celý rad problémov, ktoré bude treba pri formulovaní konečného aplikovateľného algoritmu vyriešiť.

Inštitucionálny aspekt integrácie podsystémov

Načrtnutý prístup naznačuje riešenie rozmiestňovacej úlohy za celý systém ekonomiky, bez ohľadu na existenciu určitých autorít subsystémov. Vzhľadom na to, že objektívne im bude vždy prislúchať určitá právomoc a zodpovednosť, vzniká otázka, aký má byť ich rozsah v riešení rozmiestňovacej úlohy vo vzťahu k účinkom integrácie na hospodársky rast? Je to otázka veľmi aktuálna práve dnes, keď prístupujeme k federalizácii vzťahov dvoch národných ekonomík v ČSSR.

Načrtnutý prístup sa môže vhodne použiť nielen za celý systém, ale aj za subsystémy. Práve pre túto skutočnosť je možné riešenie komplexnej rozmiestňovacej úlohy na úrovni systému podstatne zjednodušiť tak, že veľkú časť rozhodnutí o rozvoji ekonomických činností (odvetví) možno vykonávať na úrovni subsystémov bez toho, že by vznikol závažný rozpor medzi optimom subsystémov a systému.

Existujú totiž mnohé odvetvia, v ktorých, vzhľadom na malý (optimálny) rádius priestorového vplyvu, sú možnosti výberu najlepších komponentov zhodnotenia kapitálu značne priestorove obmedzené a v ktorých teda neprichádza do úvahy priestorová konkurencia zhodnocovacích komponentov.

Táto konkurencia je závislá jednak od charakteristiky odvetvia, jednak od veľkosti priestoru subsystémov. Bolo by preto vhodné *vymedziť priemyselne odvetvia*, ktoré sú silne závislé od integrácie a riešenie ich rozmiestnenia uskutočňovať na úrovni systému, samozrejme v súčinnosti, a na základe analýz podmienok rozvoja subsystémov.

Súčasne to bude vyžadovať skúmanie miesta a zaradenie integračne citlivého odvetvia v konečnej tabuľke poradia odvetví podľa stupňa závislosti, lebo výsledok ich systémového rozmiestnenia bude viac alebo menej ovplyvňovať riešenie subsystémového rozmiestnenia.

Celkový prierez problematikou makroekonomického prístupu k rozmiestneniu výrobných síl, ako sme sa ho pokúsili stručne načrtnúť, ukazuje celý rad zložitých otázok, ktoré treba ešte rozpracovať. Snáď pre mnohých ekonómov bude článok v tomto smere vhodným podnetom.

PAVEL ERNST

Přístup ke zkoumání socialistické ekonomiky a její výchozí vztah

Ekonomická skutečnost i ekonomická teorie socialismu je v současné době ve stadiu velmi závažných přeměn. Není snad sporu o tom, že významnou roli by tu měla sehrát i metodologie ekonomické vědy, jako vodítko při analýze a řešení nahromaděných problémů. Bohužel je však naše ekonomická literatura velmi chudá na originální práce podobného druhu, což ovšem má negativní dopad na cílevědomost a efektivnost snažení ekonomů.

Neklademe si zde za úkol zkoumat příčiny tohoto stavu. Považujeme v této souvislosti pouze za nezbytné překonání toho názoru, který přijali mnozí ekonomové po nekonečných diskusích o zbožní výrobě a jejích příčinách před lety, že nyní je třeba se obrátit ke zkoumání konkrétní problematiky a zanechat diskuse a rozpracovávání metodologických otázek, což se promítlo i v některých kursech politické ekonomie na vysokých školách. Práce v obou směrech by podle našeho názoru měly probíhat současně. Tím spíše, že nelze vidět žádnou výhodu ve „slepém“ přístupu k hospodářské praxi, aniž by byly zároveň ujasňovány a propracovávány metody, postup a formy vlastní „praktické“ analýzy. Nechceme tím ovšem v žádném případě vystupovat proti pozitivnímu obratu a sblížení marxistické ekonomické teorie s praxí v souvislosti s překonáváním dogmatismu v ekonomické teorii. Jde pouze o výhrady k „tradiční“ metodě vylévání vaničky i s dítětem, tj. s dogmatickou metodologií problematiku metodologie vůbec.

V této stati se chceme pokusit jednak o zhodnocení rozporů, odlišností a zkreslení, ke kterým dochází při obecném vymezení metody politické ekonomie i při její aplikaci. Na základě toho se potom snažíme ukázat některé závěry, vyplývající z důsledného dodržování požadavků dialektické metody při zkoumání socialistické ekonomiky.

A. Shoda a rozpory obecné formulace metody

Předmětem této stati není celý okruh otázek souvisejících s metodou politické ekonomie vůbec, ať již politické ekonomie kapitalismu či socialismu. Zde nás metodické otázky zajímají především z hlediska základního

postupu při zkoumání (případně výkladu) socialistické ekonomiky. Jinak řečeno, středem naší pozornosti je přitom problematika poznání základních kategorií, na kterých spočívá struktura ekonomického systému. Těmito základními kategoriemi jsou *výchozí vztah („buňka“)* struktury ekonomického systému a *základní vztah* ekonomického systému.

Diskuse o těchto otázkách mezi ekonomy trvá již celou řadu let, stejně jako například diskuse o základním ekonomickém zákonu socialismu. Dostala však do značné míry scholastický charakter, a to zejména pro své odtržení od praktických problémů a úkolů řízení ekonomiky, od jejího skutečného stavu. To ovšem neznamená popření významu správného objasnění těchto základních metodologických otázek pro teorii i praxi.

V současné době je pozornost převážné části ekonomů zaměřena na vztah plánu a trhu, na problémy spojené se zaváděním nových systémů řízení a plánování ekonomiky v socialistických zemích. Budeme se zde zabývat základním postupem analýzy a výchozí kategorií v politické ekonomii socialismu právě z hlediska těchto aktuálních problémů a dosavadních zkušeností z fungování socialistických ekonomik, které vedly k přehodnocení celé řady zdánlivě nezvratných názorů.

Určení výchozí kategorie a dále pak i základního výrobního vztahu je v podstatě determinováno metodou zkoumání. Mezi marxistickými ekonomy není sporu o tom, že obecně má být metodou zkoumání ekonomických problémů materialistická dialektika, stejně jako u ostatních teoretických věd.¹ Rozdíly vznikají již při formulaci specifčnosti metody politické ekonomie a čím více při její konkrétní aplikaci.

Má-li být metoda politické ekonomie důsledně vědeckou, musí plnit především základní požadavek — *umožnit odkrývání podstaty*, zákonitostí jevů a procesů skutečnosti, což je předpokladem jejich pravdivého objasnění. V odhalení podstaty a jejich vnitřních rozporů jako zdroje samovývoje předmětů, jevů a procesů spočívá také jádro dialektiky. Na základě toho je možno formulovat tři etapy a zároveň tři základní postupy vědeckého zkoumání. *První etapou* (postupem) je poznání skutečnosti tak, jak se nám jeví, *druhou etapou* (postupem) je *odhalení vnitřní podstaty* jevů a *třetí etapou* je *návrat ke konkrétnímu, k praxi* a její hlubší poznání na základě předešlého odhalení podstaty.²

¹ „Obecně vzato, metoda politické ekonomie se neliší od metody všech teoretických věd pojednávajících o jednotlivých oblastech nebo aspektech empirického světa. Avšak specifická povaha předmětu, kterým se politická ekonomie zabývá, způsobuje, že uvedené tři procesy zkoumání nabývají v ní specifické formy. Tuto specifickou formu vysvětluje metodologie politické ekonomie.“ O. Lange, *Politická ekonomie. Obecné otázky*, Academia, Praha 1966, 100.

² „Od živého nazírání k abstraktnímu myšlení a od něho k praxi — taková je dialektická cesta poznání pravdy, poznání objektivní reality.“ V. I. Lenin, *Filosofické sešity*, 140.

„K podání pravdivého a vyčerpávajícího obrazu skutečnosti musíme sestoupit od konkrétních jevových forem do hloubky a analyzujeme je, to jest používáme metodu

Oscar Lange má odlišnou formulaci tří základních postupů ekonomického zkoumání. Píše o abstrakci, postupné konkretizaci a verifikaci. Přitom v jeho pojetí „abstrakce spočívá v myšlenkovém vydělení podstatných, tj. v určitých podmínkách neustále se *opakujících* prvků hospodářského procesu a stálých souvislostí (relací) existujících mezi nimi. Výsledkem abstrakce je určení v daných podmínkách *nejobecnějších* prvků hospodářského procesu a ekonomických zákonů“.³

V tomto pojetí postupu ekonomického zkoumání dochází ke dvěma zjednodušením, která mají, jak se pokusíme dále ukázat, značný vliv např. při řešení otázky postupu zkoumání socialistické ekonomiky. Především se zde vypouští, např. na rozdíl od Leninova i Mao-Ce-tungova pojetí, bezprostřední smyslové poznání (nazírání) skutečnosti a vůbec poznání na úrovni jevů. Bez tohoto prvního stupně poznání není možný ani jakýkoliv další abstraktní myšlenkový postup. Samo toto jevové poznání předpokládá určité vymezení (zúžení) zorného pole analýzy, tj. oddělení předmětu zkoumání od celé řady dalších jevů. V tomto smyslu jde tedy o oddělení toho, co je pro dané zkoumání důležité, od toho čím se nezábývá. Toto je ovšem pouze první předběžná etapa vlastní abstrakce. Druhé zjednodušení spočívá v tom, že se zde ztotožňuje obecné s podstatným, „formálně logická“ abstrakce s dialektickou abstrakcí.⁴

Proces abstrakce není samoučelný. Jeho smyslem je *odhalení vnitřní podstaty* jevů a jejich rozporů, toho co určuje jejich vývoj. Zjištění relativně stálých, opakujících se prvků je jen prvním stupněm procesu abstrakce, jen získáním obecného.⁵ Ne každé obecné je již podstatné, určující. Zde teprve začíná hlavní a nejtěžší úkol abstrakce — odhalení podstatného v obecném. Toto odhalení však *nespočívá v pouhém formálním oddělování opakujícího se*, obecného od nahodilého, neboť podstata se jeví i v obecném, a to nejen v ekonomii, často převráceně.⁶ Proces abstrakce směřuje proto především v obtížném postupu, při kterém je nutno využít i ostatních metod, k vnitřním skrytým souvislostem, za obecné, opakující se.⁷

abstrakce, musíme proniknout k podstatě jevů; potom projít zpáteční cestou — od abstrakce ke konkrétnímu, ke konkrétním jevovým formám, ale již osvětleným pochopením jejich *skutečného obsahu* a proto tvořícím mnohostranný, bohatý, životem pulzující celek.“ W. Brus, *Niektore zagadnienia metody dialektycznej w swietle Kapitálu Marksa*, Varšava 1952, 195.

³ Viz citované dílo, 99.

⁴ Viz např. toto rozlišování abstrakce v práci O. Tenzer, *Abstrakcia. O modeloch abstrahovania*, VPL, Bratislava 1966.

⁵ Dialektické pojetí abstrakce a odlišnost obecného a podstatného ukázal a zdůvodnil např. Cibulka ve své práci *Přínos Marxova Kapitálu k poznání společenských zákonů*, NČSAV, Praha 1962.

⁶ „Že věci se ve svém projevu jeví převráceně, se přiznává ve všech vědách, s výjimkou politické ekonomie.“ K. Marx, B. Engels, *Spisy*, sv. 23, 547.

⁷ Do značné míry oprávněně proto hodnotí J. A. Kronrod ve své práci *Zákony*

Příklad, který nám ukazuje nutnost rozlišování obecného (opakujícího se) a podstatného, nám skýtá např. mzda. V obecném povědomí (v živém nazírání) se neustále opakuje bezprostřední souvislost mzdy a doby práce (při časové mzdě), nebo mzdy a výsledků práce (při úkolové mzdě). Mzda se proto všeobecně jeví jako „cena práce“. K zjištění této obecné souvislosti je také nutno abstrahovat od různých velikostí mzdy, zvláštností mzdy u jednotlivých profesí pracovníků, odvětví, národů apod. U této souvislosti také skončily a ztroskotaly celé generace ekonomů. Je historickou zásluhou K. Marxe, že odhalil vnitřní souvislost, podstatu mzdy v hodnotě pracovní síly, která se v obecné souvislosti mzdy a práce jeví převráceně jako cena práce.

Dialektické pojetí vědecké metody zahrnuje tedy tři etapy (postupy) poznání — jevové poznání (živým nazíráním i formální abstrakcí), poznání podstaty i zpětnou konkretizaci na základě poznání podstaty. Pro dialektické pojetí vědecké metody je specifické to, že se nespokojuje s vnějším, povrchoвым, z hlediska podstaty statickým pohledem, a po jeho osvojení ho překonává hlubším poznáním na základě odhalení vnitřního pohybu, na základě podstaty. Zahrnuje proto nezbytně i formálně-logickou etapu abstrakce. Nesprávné jsou z tohoto hlediska „oblíbené“ názory, které hodnotí „Marxovu dialektickou metodu jako překonanou, nebo málo užitečnou pro praxi, neboť prý může ukázat pouze nějaký perspektivní výhled, zánik daného řádu z hlediska jeho celkové historické tendence apod. Zatím ovšem skutečně hluboké komplexní a pravdivé poznání a objasnění i nejkonkrétnějších a nejpraktičtějších problémů je možno jen na základě dialektické metody, která se prosadila a prosazuje také v metodách zkoumání všech věd, ať již vědomě či nevědomě.

Logickou strukturu metody politické ekonomie je možno ukázat i na jejím historickém vývoji. První etapu, která je charakteristická především svým bezprostředním jevovým poznáním s použitím formálně logických prostředků, charakterizuje zkoumání národohospodářů 17. století.⁸ K. Marx hodnotí jejich metodu takto: „Stará metoda politické ekonomie byla spojená s takovým cílem ekonomického bádání, který jen popisuje, katalogisuje, vypráví a uvádí pod schematizující pojmová určení to, co se na venek vyjadřuje v životním procesu tak, jak se to ukazuje a jeví.“⁹

Další etapou historického vývoje metody ekonomické vědy byla metoda anglické klasické politické ekonomie, pro kterou byl charakteristický přechod od jevového poznání k vnitřním podstatným souvislostem. U Adama Smitha je tento přechod ještě celkem nevědomě, stávi

politické ekonomie socialismu (Mysl, Moskva 1966) výklad metody politické ekonomie u O. Langeho jako „formálně logický výklad dialektické metody“.

⁸ „Tito ekonómovia teda neskúmali vnútornú podstatu, vývoj ekonomických javov, ale zo súborných ekonomických javov pomocou formálnej abstrakcie vydeľovali všeobecné, spoločné, totožné znaky a stránky“. (Viz O. Tenzer, citovaná práce, 87 a 88.)

⁹ K. Marx *Theorien über den Mehrwert*, Stuttgart 1921, 2 a 3.

prostě vedle sebe, nebo zaměňuje vnější i vnitřní, podstatné i nepodstatné souvislosti. D. Ricardo se již cílevědomě snaží vyvodit a vysvětlit vnější z vnitřního. Pokouší se však o to přímým, formálním vyvozováním a spojováním různých kategorií, aniž uvažuje jejich složité zprostředkující články.¹⁰

Třetí etapu historického vývoje metody politické ekonomie znamená přínos díla K. Marxe a B. Engelse. Odkrývají rozpornost, vývoj a přechodnost samotné podstaty ekonomického řádu, tím i *historičnost a specifičnost ekonomických zákonitostí* a zároveň složitou zprostředkovanost projevu vnitřních podstatných ekonomických souvislostí.

Tím jsou vytvořeny základní předpoklady ve struktuře předmětu i metody politické ekonomie k jejímu konstituování jako vědeckého systému.¹¹ Po této etapě vytvoření politické ekonomie jako systému je zřejmě každé zkoumání např. pouze jevových (životních) forem pohybu ekonomiky, byť by bylo relativně správné, odpovídající a sloužící sebelépe praxi a řízení hospodářského vývoje, jen částí ekonomické analýzy. Pouze částí ekonomické analýzy mohou proto být z tohoto hlediska např. i soudobé teorie růstu, i když při své aplikaci obvykle implicitně vycházejí z institucionálního uspořádání kapitalistické společnosti.

Příklad historického vývoje nám ukázal i další rys metody politické ekonomie. To, co vyplývá z nutnosti logického postupu od vnějších, jevových stránek a vztahů skutečnosti k jejím vztahům vnitřním, podstatným a od nich zpět ke konkrétnímu (tedy gnoseologické stránky věci), vyplývá i z historického vývoje. Tímto rysem je tedy *jednota historického a logického* při ekonomické analýze. V historickém vývoji se ovšem nevyskytují jednotlivé fáze ekonomické analýzy v jejich čistém „vidu“. Výstižně proto správné chápání jednoty historického a logického charakterizuje B. Engels, když píše: „...logický způsob... není vlastně nic jiného než způsob historický, jenže zbavený historické formy a rušivých nahodilostí. Čím začínají tyto dějiny, tím také musí začít myšlenkový postup a jeho další vývoj bude pak jen odrazem — v abstraktní a teoreticky důsledné formě — historického průběhu, korigovaným odrazem, avšak

¹⁰ „Na první pohled je zřejmé, jak historické oprávnění tohoto způsobu postupu (D. Ricarda — pozn. P. E.), jeho vědecká nevyhnutelnost, tak jeho vědecká nedostatečnost, která se projevuje (formálně) nejen ve způsobu výkladu, ale vede k mylným výsledkům, protože přeskakuje nevyhnutelné, zprostředkující články a bezprostředním způsobem se snaží dokázat kongruenci ekonomických kategorií mezi sebou.“ K. M a r x, *Theorien über den Mehrwert*, Stuttgart 1921, 2.

¹¹ Z toho ale nelze v žádném případě vyvozovat, že by tím snad byl dokončen vývoj metody politické ekonomie. Tuto představu vyvrací ostatně její další vývoj zejména v oblasti modelování, verifikace, aplikace statistických a matematických metod apod. Jde tu pouze o to, že politická ekonomie jako vědecký systém se nemůže uzavírat před nějakou oblastí ekonomických vztahů a souvislostí. Že tedy musí zahrnovat jak zkoumání podstatných existenčních vztahů ekonomického systému a jejich vývoje, tak i zkoumání jevových forem pohybu ekonomiky a vzájemnou složitou souvislost obou těchto základních oblastí ekonomické skutečnosti.

korigovaným podle zákonů, které poskytuje sám skutečný historický průběh“.¹²

V žádném případě nelze chápat jednotu historického a logického jako jejich naprosté mechanické ztotožnění, což je ale jedním z nejběžnějších nedostatků ekonomické analýzy.

Souvislost a logika kategorií ekonomického systému musí naopak vycházet především z jejich souvislostí a *logiky skutečné*, tj. takové, kterou je možno postihnout a nalézt *tehdy, kdy je zkoumáme*.¹³ Nikoliv tedy podle významu a sledu, který jednotlivé vztahy a rysy měly v uplynulém historickém vývoji. Proto také jednotu historického a logického spočívá *především v logické* analýze skutečných, historicky vzniklých vztahů a jejich systémové struktury a závislosti. Přitom se získávají určité základní prvky a vztahy, které potom umožňují pochopit i historickou spojitost s předchozím ekonomickým systémem.¹⁴

Jako další charakteristický rys metody politické ekonomie, zejména politické ekonomie socialismu, uvádí řada ekonomů *postup od abstraktního ke konkrétnímu*. Bylo by možno citovat např. I. I. Kuzminova, V. A. Slastěněnka, V. N. Čerkovce, K. V. Ostroviťjanova a jiné. J. A. Kronrod píše o procesu abstrakce a o postupu od abstraktního ke konkrétnímu.¹⁵ Sám ale zároveň ukazuje na dialektické pojetí procesu abstrakce, jako jednotu všech tří jeho etap.¹⁶ Zahrnuje-li tento postup do procesu abstrakce, nemá potom zřejmě smysl opakovat ho ještě jednou mimo něj.

Postup od abstraktního ke konkrétnímu při ekonomické analýze se často charakterizuje jako „dialekticko-materialistická metoda postupu od abstraktního ke konkrétnímu, od prostého ke složitému“, která se přitom ztotožňuje s metodou Marxe.¹⁷

¹² B. Engels, K. Marx, *Ke kritice politické ekonomie*, viz K. Marx, B. Engels, *Spisy*, sv. 13, 519.

¹³ „... Bylo by nepřístupné a chybné brát ekonomické kategorie v tom sledu, ve kterém historicky hrály svou úlohu. Naopak, jejich sled je určen tím vztahem, ve kterém se nachází jedna ke druhé v současné buržoasní společnosti, přičemž tento vztah je přímo protikladný tomu, který se zdá přirozeným, nebo odpovídá sledu historického vývoje. Řeč je nikoliv o tom postavení, které zaujímají ekonomické vztahy v různých za sebou následujících společenských formách... Řeč je o jejich začlenění uvnitř současné buržoasní společnosti.“ K. Marx — B. Engels, *Spisy*, sv. 12, v ruštině, 734.

¹⁴ „K tomu, abychom rozvinuli zákony buržoasní ekonomie není potřeba psát skutečnou historii výrobních vztahů. Naproti tomu správné pozorování a dedukce výrobních vztahů, které se vytvořily historicky, vždy vede k některým prvním vzájemným vztahům (například jako empirická čísla v přírodovědě) a poukazu na minulé, ležící v pozadí tohoto systému. Tyto poukazy zároveň se správným porozuměním současného dávají také klíč k pochopení minulého.“ (K. Marx, *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*, Moskva 1939, 364—5).

¹⁵ Viz citovaná práce, 246.

¹⁶ „Ovšem abstrakce spočívá v přechodu od bytí, tj. bezprostředně daných jevů, k jeho podstatě, v analýze podstaty a postupu od ní ke konkrétním formám projevu, k její skutečnosti. (Citovaná práce, 257.)

¹⁷ Např. V. A. Slastěněnko píše: „Využívaje dialekticko-materialistickou metodu po-

Pokusme se proto nyní sledovat *skutečnou metodu K. Marxe* v jeho Kapitálu, kterou Oscar Lange charakterizuje pouze jako příklad postupné konkretizace¹⁸ a vyvodit její skutečný průběh. Jeho výklad v 1. dílu Kapitálu začíná takto: „Bohatství společností v nichž vládne kapitalistický výrobní způsob, jeví se jako ohromný soubor zboží, jednotlivé zboží jako jeho elementární forma. Naše zkoumání začíná proto rozbořením zboží.“

Z čeho vlastně Marx z hlediska procesu poznání vychází? Vidíme, že vychází z té charakteristiky kapitalistické ekonomiky, která je každému bezprostředně, bez hlubšího zkoumání známa. Tedy z toho, jak se nám bezprostředně jeví, tj. jako ohromný soubor nejrůznějších zboží. Tento stupeň poznání je možno charakterizovat pouze jako *poznání bezprostředně daného, konkrétního, jako živé nazírání skutečnosti*. Nesmí nás přitom mýlit formální rozsah této etapy zkoumání.

Nyní vlastně teprve začíná vlastní teoretická analýza. V jakém postupu ale spočívá? Od abstraktního ke konkrétnímu? Nikoliv, právě naopak. Marx *abstrahuje od rozdílnosti jednotlivých zboží, ve kterých se jeví bohatství kapitalistické společnosti, a vyvozuje jejich opakující se, společné stránky*. Získává tak obecnou charakteristiku zboží vůbec, spočívající především v určení jeho dvou stránek — užitné hodnoty a hodnoty. Při celém výkladu se neustále využívá historických i současných praktických a teoretických příkladů a důkazů. Proces verifikace se tedy prolíná neustále celým tokem analýzy a netvoří pouze nějakou dodatečnou etapu. Nastává snad nyní konečně postup abstraktního ke konkrétnímu? Nikoliv. Marx opět s pomocí *dalšího prohloubení abstrakce* dospívá k odhalení základu dvou stránek zboží *v dvojakosti práce*, což sám pokládal za jeden ze svých největších úspěchů. To mu umožňuje odhalit podstatu směnné hodnoty zboží v hodnotě a dále odhalit charakter práce, který je základem hodnoty.

V jednotlivých větvích dalšího výkladu dochází i k postupu od abstraktního ke konkrétnímu, v tomto případě od podstatného, např. při výkladu různých forem projevu hodnoty apod. *Hlavní tok analýzy* však stále spočívá *v dalším prohloubení abstrakce*, ve kterém je odhalena *vnitřní specifická podstata* kapitalistické ekonomiky, její základní vztah v kapitálu, v kapitálovém vztahu. Teprve nyní se celkový postup lomí a dochází k jeho obratu. Ne ale pouze, obecně řečeno, od abstraktního ke konkré-

stupu od abstraktního ke konkrétnímu, od prostého ke složitému, K. Marx vytvořil organický systém vzájemně spojených kategorií politické ekonomie kapitalismu“. (*Metodologické problémy politické ekonomie*, Moskva 1965, 126.)

Jiný příklad: „Metoda postupu od abstraktního ke konkrétnímu, od prostého ke složitému na základě jednoty historického a logického je bezprostředně rozpracována v kapitolech K. Marxe v procesu analýzy zboží — „ekonomické buňky“ kapitalismu a postupného rozvíjení této buňky v systém kapitalistických výrobních vztahů“. (V. N. Čerkovec, *O metodologických principech politické ekonomie jako vědeckého systému*, Nakladatelství Moskevské university, 1965, 223.)

¹⁸ Viz citovaná práce, 113.

nímu, ale *od podstaty* — kapitálového vztahu, opět přes řadu sestupných abstraktních zprostředkujících stupňů k *bezprostředně konkrétnímu, k životním formám ekonomiky*, které je nyní možno hlouběji a pravdivěji pochopit. Sem by patřila i Marxem zamýšlená práce o konkurenci. I druhá, hlavní část postupu — od podstaty (abstraktní) ke konkrétnímu, je přerušována dílčími postupy od konkrétnějšího k abstraktnějšímu, které umožňují určení jednotlivých kategorií různými druhy verifikace apod.

Skutečný postup Marxovy analýzy (i výkladu) je možno formulovat pouze jako postup od *bezprostředního poznání jevů k podstatě a zpět*, tak jako ve vědeckých metodách jiných věd. Vykládání Marxovy (a nejen Marxovy) dialektické metody pouze jako postup od abstraktního ke konkrétnímu a záměna podstatného abstraktním, znemožňuje odlišování obecného a podstatného, *fakticky vypouští základní etapu analýzy*; ve které jsou abstrakcí odhalovány vnitřní podstatné souvislosti a vztahy.¹⁹

B. Aplikace metody při zkoumání socialistické ekonomiky

V předchozí části jsme ukázali odlišné formulace metody politické ekonomie socialismu a zjednodušení a nepřesnosti, které se v nich skrývají, byť se obvykle všechny odvolávají na Marxe a ostatní klasiky. Pokusme se nyní dále ukázat, jaké důsledky to má pro přístup ke konkrétní analýze socialistické ekonomiky.

1. Ztotožňování historického a logického při hledání výchozího vztahu socialistické ekonomiky

Toto je jedna z nejjednodušších a nejběžnějších forem zkrácení metody politické ekonomie. Na tomto základě se hledá výchozí vztah politické ekonomie socialismu v nějakém prvním historickém aktu, a to ještě obvykle v právní a politické sféře. Příkladem podobného postupu nám může být i následující formulace: „Takým istým východiskovým bodom pre komunistický výrobný spôsob je vztah spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov: *je historickým východiskom, pretože znárodnenie je historicky prvý najdôležitejší krok k nastoleniu socialistických výrobných vztahov*, ktoré nemôžu živelne vznikaf v lone kapitalizmu; je logickým východiskom, pretože spoločenskému charakteru výrobných síl zodpovedá spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov²⁰ (podtrhl P. E.).

¹⁹ Bylo by zde možno uvést mnoho příkladů různých výroků Marxe i Engelse či Lenina, kteří viděli hlavní cíl a stránku ekonomické analýzy, kterému musí být podřízen i metodický postup, v tom, že „zkoumá vnitřní souvislost ekonomických kategorií, neboli skrytou strukturu buržoasního ekonomického systému.“ (K. Marx, B. Engels, *Spisy* 26, 177, v ruštině.

²⁰ Viz *Politická ekonómia socializmu*, V. Pavlenda a kolektív, VPL, Bratislava 1965, 117.

Vidíme, že se zde neprovádí žádná analýza ekonomických vztahů a jejich obecné formy. Prostě se vychází z prvního politicko-právního aktu, který odstranil překážky bránící vzniku socialistických výrobních vztahů, a tím má být zároveň určen takový výchozí bod socialistické ekonomiky, jakým bylo v kapitalistické ekonomice, a to především logicky — zboží. Je proto jasné, že podobný postup „analýzy“ je tedy teoreticky neodůvodněný.

Často se mechanické ztotožňování historického a logického vyvozuje z odlišnosti vzniku kapitalistické a socialistické ekonomiky, a na základě toho se tvrdí, že není možno Marxovu metodu — postup od jednoduchého ke složitému, použít při analýze socialistické ekonomiky. Tak např. L. M. Gatovskij píše: „Socialismus se rodí cestou revoluční záměny soukromého vlastnictví společenským vlastnictvím, které sjednocuje národní hospodářství. Proto teoretickou analýzu socialistického způsobu výroby je nutno začít od jeho obecné charakteristiky jako celku“.²¹ Výstižně je tento názor vyjádřen i u M. P. Sakova: „Historický proces záměny kapitalismu socialismem představuje revoluční přechod od společensky rozvinuté výroby v její soukromovlastnické formě k bezprostředně společenské výrobě v její výchozí socialistické formě. Zde není ten způsob od prostého ke složitému, který byl charakteristický pro zrod kapitalismu. A to znamená, že logický systém kategorií socialismu nemůže být rozvinut z nějakého elementárního ekonomického vztahu (ekonomické buňky) podle principu pohybu od prostého, jednotlivého, ke složitému, všezahrnujícímu.“²²

Obdobný názor je možno zjistit u sovětského ekonoma, akademika K. V. Ostroviťjanova: „Ne od buňky k organismu v celém, ale od obecné charakteristiky organismu jako celku k analýze jeho jednotlivých podstatných stránek — taková je cesta analýzy zákonitostí socialismu v protikladu ke kapitalismu.“²³

Ekonomové, kteří se důsledně drží tohoto názoru, vycházejí nezbytně při analýze a výkladu politické ekonomie socialismu ze všeobecné charakteristiky socialistického vlastnictví vůbec, či socialistického vlastnictví výrobních prostředků, jako výchozího nebo základního vztahu. Uvedme si opět některé příklady. Akademik K. V. Ostroviťjanov píše: „Analýza socialistického způsobu výroby musí přirozeně začínat od výchozí a určující kategorie — společenského vlastnictví výrobních prostředků.“²⁴ Obdobný názor je možno vidět u M. Atlase, I. Zlobina, L. Kadyševa a B. Ščerbakova. Podle nich „analýzu výrobních vztahů socialismu v jejich vzájemném působení s výrobními silami je třeba začínat od základního

²¹ Voprosy ekonomiky, (1962), č. 6, 138.

²² Politické samovzdělávání (1962), č. 9, 30—31.

²³ Voprosy ekonomiky (1963), č. 1, 111.

²⁴ Voprosy ekonomiky (1964), č. 9, 114.

výrobního vztahu — socialistického vlastnictví výrobních prostředků“.²⁵ Stejný názor zastává i J. A. Kronrod²⁶ a jiní.

Podobně M. Kadlec píše: „Jakmile začneme určovat socialistické výrobní vztahy, tu historickým i logickým východištěm se stávají formy socialistického společenského vlastnictví výrobních prostředků. Historicky proto, že konfiskací a nacionalizací výrobních prostředků buržoasie vzniká státní, socialistický sektor národního hospodářství jako východisko pro socialistické zespoločenštění. . . Socialistické vlastnictví musí být logickým východištěm proto, že výrobní vztahy, jako každý organický celek, lze rozčlenit na jednotlivé články a v jejich vzájemném působení a ovlivňování nalézt určující a určované činitele či momenty výrobních vztahů.“²⁷ Proti této koncepci vystupují např. I. I. Kuzminov, V. A. Slastěněnko, V. N. Čerkovec,²⁸ u nás O. Šik, S. Bálek, A. Kolář a jiní. Ukazují přitom oprávněně na to, že vlastnictví představuje vlastně souhrn výrobních vztahů a jeho chápání jako hledaného výchozího nebo základního vztahu „znamená ukončení výzkumu na té etapě, kdy má teprve být začat.“ Známy je i Marxův výrok v polemice s Proudhonem, že „snažit se určit vlastnictví jako nezávislý vztah, jako zvláštní kategorii, jako abstraktní způsob a věčnou ideu znamená upadat do metafyzických nebo právnických iluzí“.²⁹

Jedním z kladů ekonomického myšlení po období kultu osobnosti je právě postupné obnovení Marxova pojetí vlastnictví, jeho reálného obsahu jako celého souhrnu ekonomických vztahů. (Dá-li se vůbec v tomto smyslu o kladu a úspěchu mluvit.) Je jasné, že z tohoto hlediska je pojetí výchozího a základního vztahu, ať již jako společenského vlastnictví nebo společenského vlastnictví výrobních prostředků, neudržitelné. Úkol ekonomické vědy spočívá přece právě v tom, objasnit co je socialistické společenské vlastnictví, jaký je jeho reálný obsah, jaký má význam pro jednotlivé ekonomické subjekty — jednotlivé bezprostřední výrobce, kolektivy, podniky, třídy, společnost a její orgány atd. Bez vymezení svého reálného obsahu zůstává socialistické vlastnictví výrobních prostředků i socialistické vlastnictví vůbec prázdňým pojmem, frází. A je nutno říci, že tomu tak do značné míry bylo.

Ekonomický vývoj je možno a nutno objasnit z jeho vlastní vnitřní logiky, ze zákonitostí vývoje ekonomických vztahů, aniž by bylo nutno využívat argumentaci z oblastí politických a vůbec nadstavbových jevů.³⁰

²⁵ Voprosy ekonomiky (1964), č. 7.

²⁶ Voprosy ekonomiky (1964), č. 12, 83—84.

²⁷ *Poznámky k výkladu politické ekonomie socialismu*. Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marxismu-leninismu, 2/1966, 119.

²⁸ *Metodologické problémy politické ekonomie*, Moskva 1965, 36.

²⁹ K. Marx, B. Engels, *Spisy*, sv. 4, 168 v ruském vydání.

³⁰ V. I. Lenin charakterizoval tento důležitý rys Marxovy metody: „Tato analýza

Z tohoto hlediska je potom jasné, že popis jednotlivých znárodnovacích aktů a vůbec politických a právních událostí a přeměn nám ještě mnoho neřekne, i když mají nesmírný historický význam. Mnoho prací o této problematice ale končí právě jen na této etapě analýzy, celkovým všeobecným popisem socialistického vlastnictví, což je, jak jsme viděli, i metodicky zdůvodňováno.³¹

2. Apriorní představy a bariéry poznání a ztotožňování výchozího a základního vztahu

Ztotožňování obecného a podstatného a formulace metody pouze jako postup od abstraktního ke konkrétnímu je další příčinou vzniku nejrůznějších názorů na systém politické ekonomie socialismu. Není-li totiž výslovně určen cíl postupu — jako dosažení podstatného, hovoří-li se tedy pouze o obecném, abstraktním nebo opakujícím se vztahu (kategorii), není takto formulován ani postup — jako odhalení podstatného abstrakcí. Tím je ale teoreticky (metodicky) umožněn takový postup analýzy socialistické ekonomiky, kdy se spekulativně a apriorně určí podle nejrůznějších představ nějaký abstraktní vztah nebo rys, který potom slouží jako výchozí nebo základní vztah socialistické ekonomiky. Vznikly tak takové „druhy“ výchozích vztahů jako např. socialistický kolektiv u V. A. Slasťěnka a I. I. Kuzminova,³² plánovitosti u Čerkovce³³ i u řady našich autorů, vztahy vzájemné pomoci a spolupráce jako základní vztah u těchto i jiných ekonomů apod. Jako by bylo možno si pouze „vybrat“ nějaký obecný, abstraktní pojem (vztah nebo pouze jen rys) a to obvykle jako negaci stejného vztahu nebo rysu v kapitalismu, a pak jej jen postupně konkretizovat. Že je nutno nejprve složitou abstrakcí dospět k nějakému obecnému vztahu (obecné formě ekonomických souvislostí) a dále k vlastnímu podstatnému základnímu vztahu, to tu chybí. Na půdě podobných formulací metody je proto možné vést nekonečné spory o tom, čím „začít“ a co je základním vztahem struktury socialistických ekonomik. Příznačné je, že z tohoto metodického základu vyplývá i ztotožňování výchozího a základního výrobního vztahu. A to je nevyhnutelné, nerozlišujeme-li

se omezuje jen na výrobní vztahy mezi členy společnosti: Marx jenž se ani jednou pro objasnění věci neuchyluje k nějakým momentům ležícím mimo tyto výrobní vztahy, umožňuje poznat, jak se rozvíjí zboží organizace společenského hospodářství, jak se přeměňuje v kapitalistickou“. V. I. Lenin, *Spisy* I, Praha 1951, 149.

³¹ „Je nesporné, že společenské vlastnictví výrobních prostředků vzniká hned po ustavení diktatury proletariátu a nacionalizaci kapitalistických výrobních prostředků. Otázka ale spočívá v tom, jaké je to vlastnictví.“ S. S. Dzarasov, *O metodologii zkoumání socialistického vlastnictví*, Sborník Metodologické otázky společenských věd, Nakladatelství Moskevské university, 1966, 166.

³² Viz *Metodologické problémy politické ekonomie*, Moskva 1965.

³³ Viz *O metodologických principech politické ekonomie jako vědy*, Moskva 1965.

obecné a podstatné. Potom nám rozdílly mezi různými hloubkami abstrakce při zkoumání mizí a obě kategorie splývají.³⁴

Charakteristický pro celou řadu autorů je i další rys metodického přístupu k analýze socialistické ekonomiky. Nejprve se sice vyvodí celá řada metodických požadavků. Před vlastní aplikací se však do výkladu zavede jakési apriorní dogma, a je konec dobrých metodických předsevzetí. Všechny kategorie se potom rozvíjí na základě daného dogmatu. Podobná „analýza“ byla typická zejména pro období tzv. „kultu osobnosti“. Nebyla však dosud plně překonána. Následky podobných metod analýzy jsou tím škodlivější, že se obvykle odvolávají na klasiky marxismu-leninismu a daří se jim tak do značné míry diskreditovat marxistickou metodu a politickou ekonomii vůbec. Vycházejí obvykle z negace kapitalistické ekonomiky a zejména z hrozby zbožní výroby.³⁵

Žádná vědecká metoda analýzy si ovšem nemůže dávat před sebe předeem nějakou překážku — bariéru, vzniklou třeba na základě mechanického negování kapitalistických ekonomických vztahů a různých předpokladů. Není možno přece abstrahovat při analýze socialistické ekonomiky např. od takového masového jevu jako je zbožní výroba. Co je a není nebezpečí pro socialistickou ekonomiku, musí prokázat až analýza skutečných ekonomických vztahů a jejich fungování, analýza bez apriorních bariér.

Je-li výchozí výrobní vztah obecnou formou výroby dané ekonomiky a její základní výrobní vztah jejím vnitřním podstatným vztahem, je nutno i v socialismu začít zkoumání nejprve získáním obecného, tj. výchozího vztahu a jen jeho dalším prohloubením je možno odhalit základní výrobní vztah ekonomické struktury socialismu. Jiný postup je „oprávněný“ jen v tom případě, pokládáme-li podstatné — tedy základní výrobní vztah, za něco, co se projevuje bezprostředně na povrchu jevů a to již při jejich historickém vzniku. To je ovšem obrácení teorie poznání a logiky skutečného vývoje naruby.

³⁴ Viz např. pojetí J. A. Kronroda: „Jeho (socialismu — pozn. P. E.) výchozím bodem je revoluční převrat v celém souhrnu panujících vztahů výroby, a především v základním výrobním vztahu — vztahu vlastnictví výrobních prostředků. Pro socialismus výchozí a základní vztah je tentýž vztah“, citovaná práce, 187. Podobně jsme to viděli i v citované práci M. Kadlece.

³⁵ „Bez abstrakce od zbožně-peněžních forem a celého souhrnu s nimi spojených vztahů na určité etapě analýzy není možné určit kontury té cesty, která vede k výchozímu a základnímu výrobnímu vztahu socialismu. Abstrahování staví svého druhu bariéru před možným odklonem teoretické analýzy směrem k zbožně-peněžním formám, schopným přivést k nesprávným závěrům. Nebezpečí spočívá v tom, že socialistická výroba může být chápána jako druh zbožní výroby, tj. jako zbožní výroba ve své podstatě. A odtud se lehkou překračuje most k hodnotě. Tím je zároveň možné nesprávné tvrzení o identitě výchozích bodů navzájem antagonistických systémů kapitalismu a socialismu.“ Viz N. V. Čerkovce, citovaná práce, 184—185 (podtrhl P. E.).

3. Výchozí vztah (buňka) socialistické ekonomiky

Pokusíme se nyní ukázat, jaké závěry vyplývají z důsledného dodržování vědecké, dialektické metody pro přístup ke zkoumání socialistické ekonomiky, pro její základní systémové prvky a vztahy. V tomto případě nás zajímá především problém výchozího vztahu socialistické ekonomiky. Máme ovšem na mysli stále Marxovo pojetí výchozího vztahu, jako takového *obecného vztahu, formy, která je spjata se všemi ostatními ekonomickými vztahy a souvislostmi*, skrze kterou a jejímž prostřednictvím se všechny ostatní ekonomické vztahy projevují.

Předtím se ale musíme vypořádat s jednou velmi závažnou otázkou: Je vůbec možné a oprávněné aplikovat Marxovu dialektickou metodu i při analýze socialistické ekonomiky vůbec a v dnešním období jejich přeměn zvláště? Přirozeně za předpokladu, že se nám podaří vyhnout ideologickým i jiným zjednodušením a nedostatkům tak při její explanaci jako i při jejím použití.

V připomínkách, které jsme dostali před konečným zpracováním stati se v souvislosti s tím objevily námitky následujícího druhu: „*Marxova teorie je ve všech směrech logikou historického vývoje společnosti...* Naproti tomu západní ekonomické teorie se zabývají především praxeologií ekonomické činnosti, jsou *analýzou účelového jednání vedeného určitými cíli*, při které jde o racionální volbu nejefektivnějších prostředků a technik ze strany jednajících subjektů... Naproti tomu však *Marxova teorie a metoda analýzy se podobných problémů vůbec nedotýká*. Marxova dialektika je nesporně ve stavu nejdokonaleji objasňovat logiku jednání určovaného konkrétními historickými podmínkami a na základě toho i odkrývat určité objektivní tendence budoucího vývoje. *Nehovoří však nic o logice jednání určovaného cíli volenými lidmi, jednotlivými skupinami či společnostmi*. Není proto snad náhodou... že logický obraz nové společnosti nepodal. Z jeho hlediska se *takový úkol musel přirozeně jevit jako utopie...* Determinismus tohoto druhu byl Marxovi cizí. O uspořádání nové společnosti mohl uvažovat jen v konkrétních podmínkách a z hlediska určitých cílů a nejučelnějších postupů jejich realizace. To však znamenalo jednak dělat volbu za budoucí generace, a jednak *uvažovat teleologicky*. To však bylo jednak nemožné a jednak *mimo dosah zaměření jeho studia a tedy i metody...* Na projektech tohoto uspořádání (systému socialistické ekonomiky — pozn. P. E.) je třeba pracovat, ale není možné je podřizovat těm hlediskům, kterým Marx podřizoval analýzu už hotové, resp. rozvinuté společnosti. *Všechny úvahy o budování socialistické ekonomiky musí brát v úvahu konkrétní historické podmínky, nemohou se však opírat o nějakou objektivní logiku budoucích dějin, protože tato logika (či zákony) neexistují*. To by byla mystifikace, která by se spíše hodila k tomistickým teoriím, než k Marxově dialektice.“

Na základě podobných námitek proti aplikaci Marxovy dialektiky při

zkoumání socialistické ekonomiky, se pak tato odkazuje pouze k úkolu podat logicky obraz jejího dosavadního rozporného vývoje.

Nesledujeme zde v žádném ohledu cíl obhajovat za každou cenu a ve všech směrech Marxovu metodu v její tehdejší podobě. Spíše jde o to, pokračovat v *rozpracovávání a prohlubování dialektické, vědecké metody vůbec*, a různých forem a cest její aplikace v ekonomické analýze, což se neobejde bez odstraňování chyb v její explanaci i využívání. To ovšem není možné ani bez zhodnocení a převzetí všech předchozích pozitivních poznatků. Tím spíše, jde-li o jednoho z čelných tvůrců dialektické metody a jejího používání ve společenských vědách, jakým Marx nesporně byl.

a) V první řadě je nutno, podle našeho názoru, odmítnout představu, jako by Marxova dialektika a dialektika vůbec (v rozvinutí zejména Lenina i dalších filosofů), mohla sloužit pouze k hodnocení historického vývoje společnosti. To je v rozporu se samotnou podstatou a duchem dialektiky (Marx a Lenin by se asi museli obrátit v hrobě, kdyby podobné „nařčení“ slyšeli). Pro materialistickou dialektiku je naopak *typické, že má sloužit k progresivní, cílevědomé přeměně společnosti* a to i v jejích nejzákladnějších, systémových vztazích a souvislostech. Tyto přeměny tu nevznikají nahodile, ale vycházejí z poznání objektivně existujících zákonitostí, z poznání možností a potřeb samotného společenského vývoje a tříd nebo vrstev, které jsou jeho nositeli.

Dialektika tedy není snad v rozporu s účelovostí, ale na rozdíl od teologie a jiných subjektivistických koncepcí *účelovost* chápe nikoliv jako něco nahodilého, stojícího mimo a nad věcmi, jevy a procesy, ale *vyvozuje ji přísně vědecky ze vzájemné podmíněnosti a souvislosti lidského jednání a jeho podmínek*. V tomto smyslu je, podle našeho názoru, také oprávněné tvrzení např. W. Leontiefa, který ukazuje na to, že i analýzy „účelového“ jednání u západních ekonomů mají objektivní hodnotu do té míry, pokud vycházejí, i když pouze implicitně, z fundamentálních, relevantních rysů institucionálního základu kapitalistické společnosti.³⁶

b) Východisko ze sporů o explanaci a možnosti aplikace Marxovy metody a dialektické metody vůbec, je nutno hledat i v *rozlišení dialektické metody a specifického Marxova přístupu* s těžištěm na určitých stránkách metody, který si vyžádalo právě zaměření jeho studia na *nejzákladnější existenční stránky* kapitalistické společnosti. Tento hlavní směr Marxova bádání měl proto dávat, a také dával, návod a zdůvodnění pro účelové jednání dělnické třídy a pokrokové inteligence ve smyslu progresivní přeměny kapitalistického systému jako takového. Z omezeného Marxova studia, omezeného silami geniálního jednotlivce, nelze ovšem vyvozovat omezenost dialektické metody jako takové, což ostatně vyplývá již z Marxova chápání dialektické metody i z jeho dalších studijních záměrů. Cílevědomé a komplexní využívání dialektické metody v nejširším slova

³⁶ Viz *Essays in Economics, Theories and theorizing*, University Press, Oxford 1966, 80.

smyslu, [zahrnující i využití všech moderních modelových, verifikačních, statistických a matematických metod] v dalších oblastech ekonomické analýzy a na nižších úrovních abstrakce než bylo Marxovo zkoumání, je proto dnes trvalým aktuálním úkolem v případě kapitalistického i socialistického systému.

c) Základní otázkou ovšem je, které pozitivní prvky lze převzít z Marxovy metodologie při zkoumání kapitalistické ekonomiky. V první řadě to je, podle našeho názoru, výstavba *struktury jeho teoretického systému, tj. základní prvky, z kterých se skládá, jejich funkce v ekonomickém systému, jejich vzájemné vztahy a kongruence, podmínky a faktory, které je určují*. Jedná se přitom především o kategorii výchozího a základního vztahu ekonomického systému a jejich souvislost s ostatními ekonomickými vztahy. Skutečnost, že socialistická ekonomika, kterou analyzujeme, není ještě na tom stupni svého vývoje, na kterém byla kapitalistická ekonomika v době Marxova studia, nemůže totiž nic změnit na tom, že existují určité zákonitosti výstavby struktury ekonomického systému, zjištěné dosavadním poznáním hospodářského vývoje, které je možno s úspěchem využít.

Aby bylo ovšem možno reálně uvažovat o struktuře socialistického ekonomického systému, je nutno dále znát určité předpoklady podmiňující utváření jeho základních prvků. Jsou to mimo jiné hlavně úroveň výrobních sil společnosti, úroveň a charakter dělby práce a kooperace, dále i sociálně-ekonomická struktura společnosti (u některých ekonomů institucionální uspořádání ekonomiky), existující struktura zájmů apod. Tyto podmínky nemohl ovšem Marx znát a to také byla jedna z hlavních příčin, proč si nedával a nemohl odpovědně dát úkol vytvořit vědeckou teorii socialistické ekonomiky.

Jinými slovy, řečeno v novější terminologii, bychom mohli základní problém vyjádřit tak, že *vytváření a používání modelů a modelové techniky je i v ekonomické teorii plně oprávněné a užitečné*, jsou-li splněny určité předpoklady pokud se týká možnosti zjištění a verifikace podmínek vzniku základních prvků modelů a zákonitostí jeho vnitřní výstavby. Hovořit v této souvislosti o mystifikaci a odkazovat úvahy o budování socialistické ekonomiky pouze do oblasti „konkrétních historických podmínek“, znamená v konečném výsledku postupovat nesystematicky, nekoncepčně, „poslepu“, zbavovat se výhod teoretického poznání a provádět v praxi neustálé kompromisy a změny, aniž bychom znali jejich důsledky z hlediska systému jako celku. A tak k tomu bohužel u nás často dochází, např. při rozvíjení a realizaci nového ekonomického systému řízení.

Kdybychom vycházeli z oficiálních prohlášení o vybudování socialistické společnosti v různých zemích, zakotvených i v ústavách, bylo by možno v podstatě použít Marxův postup analýzy kapitalistické ekonomiky. Požadavky vědecké teorie, spolu se závažnými přeměnami, které přinášejí tzv. ekonomické reformy v socialistických zemích a tedy i neznalost

socialistického hospodářství, nás ale nutí, *na rozdíl od Marxova postupu, prozkoumávat účelnost a oprávněnost dosud vytvořených ekonomických vztahů a souvislostí, a to právě z hlediska systémových předpokladů a zákonitostí*. To je také hlavní úkol prací na novém ekonomickém systému řízení.

I v socialistické společnosti jsou základem života a jeho bohatství především materiální užité hodnoty a služby, které se i zde jeví ve formě zboží.³⁷ To je skutečnost, kterou nedokázalo žádné apriorní uvažování, ani mocenské zásahy, jak ukázaly zkušenosti, zprovodit ze světa. Kupují a prodávají, směňují mezi sebou své produkty a služby jednotlivci i organizace. Tak se nám ekonomické vztahy *bezprostředně jeví*.³⁸

V *první etapě analýzy* socialistické ekonomiky a v první etapě procesu abstrakce nelze proto nic jiného zjistit, dodržujeme-li důsledně postup vyplývající z vědecké metody, než že výroba má *všeobecně zbožní charakter*, zbožní formu projevu. Zbožní forma výroby zboží je tedy všeobecnou objektivní jevovou formou výroby za socialismu. Výrobky se směňují na trhu bez ohledu na své nejrůznější užité hodnoty, výrobce, místo výroby, určení a podobně. K zjištění tohoto *bezprostředně daného* faktu, jevu, k jeho nazírání není třeba žádných myšlenkových konstrukcí, žádného procesu abstrakce. Zde je také zřejmě nutno začít ekonomickou analýzu socialistické ekonomiky a tomu musí být podřízen i její výklad. *Zboží, zbožní vztahy jsou tehdy výchozím vztahem („buňkou“) i socialistické ekonomiky*.

Proti tomuto zdánlivě jasnému a samozřejmému závěru však stojí celá řada námitek spojených, kromě již uvedených metodologických příčin, zejména s tím, že v socialistickém a komunistickém hnutí se dosti dlouhou dobu udržovaly představy spojující socialistickou revoluci a socialismus vůbec s překonáním a zrušením zbožní výroby. Zbožní výroba byla proto chápána jako nějaký cizí element v socialistické ekonomice. Zároveň to souvisí i s přeceněním možností centrálních řídicích orgánů za socialismu a se základním teoretickým dogmatem direktivní soustavy řízení o *bezprostředně společenském charakteru práce* (ve smyslu práce společensky nutné). Na základě toho bylo pak možno dojít k témuž závěru jako došel např. V. N. Čerkovec, který na jedné straně uznává reálnou existenci zbožních vztahů za socialismu, a na druhé straně tvrdí: „Jednotkou věcného bohatství je *bezprostředně společenská užité hodnota*“.³⁹ Zbožní

³⁷ *Socialistické hospodářství — plánovitě organizovaná zbožní výroba* — J. Konnik, *Plán a trh v socialistickém hospodářství*. Voprosy ekonomiki (1956), č. 5, 18.

³⁸ Zmínili jsme se již o podmínkách, které určují utváření základních prvků systému. Z hlediska existence zbožní formy jako výchozího vztahu, je zde především ten základní argument, že vznik socialistické ekonomiky neznamená ještě historicky podstatnou změnu úrovně výrobních sil, charakteru práce, dělby práce a kooperace vůči kapitalistické ekonomice a podmínkám zbožní výroby vůbec.

³⁹ Viz citovaná práce, 234.

forma produktu práce za socialismu není panující, ale *podřízenou formou*. Věcné bohatství společnosti se určuje ne tím, že se zde vyrábí zboží s cílem směny, ale tím, že výroba vytváří bezprostředně společenskou užitečnou hodnotu.⁴⁰ Obdobně J. A. Kronrod píše o „*hlavní určující přímé bezekvivalentní formě ekonomické souvislosti*“ a o „*doplňující, nepřímé zboží, t. j. ekvivalentní formě souvislosti*.“⁴¹ (Podtrhl P. E.).

V. N. Čerkovec zdůvodňuje svoji tézi takto: „To vyplývá (že výroba vytváří bezprostředně společenskou užitečnou hodnotu — pozn. P. E.) ze samotného bezprostředního společenského charakteru výroby, ve kterém se výrobek předem ve formě plánu ideálně určuje ke spotřebě v určitých sférách, v souladu s potřebami výrobní a osobní spotřeby.“⁴² (Podtrhl P. E.). Orgány centrálního plánování a řízení (i ostatní) ovšem mohou a musí plánovat a projektovat průběh reprodukčního procesu, tedy i vývoj poptávky, trhu. To bylo běžně prováděno i v kapitalistické ekonomice na úrovni podniků, monopolů, případně v některých případech i na úrovni národního hospodářství. To všechno je ale *pouze ideální projekt vývoje ekonomiky a zejména trhu*, který se nezmění bezprostředně a přesně ve skutečnost tím, že je prováděn na úrovni ekonomiky jako celku. Dále zde, i po sebelepším sestavení plánu, probíhají neustálé změny v oblasti nabídky a poptávky, tedy v oblasti rozsahu a struktury společenských potřeb a možností jejich uspokojování. *Definitivní realizace* a konfrontace těchto nejrůznějších změn může být pak uskutečněna až v konkrétních směnných (zbožních) vztazích mezi odběrateli a výrobci. Žádná jiná forma potvrzení společensky nutné práce v podmínkách zboží výroby neexistuje, neuznáme-li její existenci pouze slovy. Praxe direktivních soustav řízení ekonomiky, kdy se na jedné straně hromadily nepotřebné zásoby vyrobené podle plánu, nadřazovala a fetišisovala se úloha plánu nad reálnými ekonomickými vztahy a procesy, to plně potvrzuje.⁴³

Kdyby politická ekonomie a její historie začínala s politickou ekonomikou socialismu, bylo by nutno opakovat nyní Marxovu analýzu, abstrahovat postupně od specifických zvláštností jednotlivých zboží a získat obecné

⁴⁰ Viz citovaná práce, 230.

⁴¹ Viz citovaná práce, 384.

⁴² Viz citovaná práce, 229.

⁴³ Na neudržitelnost podobných názorů ukazuje I. Konnik: „Druhý teoretický omyl v chápání plánu a trhu v socialistickém hospodářství spočívá v tom, že ekonomické vztahy v socialismu se uměle dělily na dvě sféry. Jedna sféra — bezprostředně organizované výrobní souvislosti, uskutečňované výhradně plánovitě, mimo vlivu zboží peněžních vztahů. Druhá sféra — hodnotové formy souvislosti, sloužící jako doplněk k základním, bezprostředním formám ekonomické souvislosti. V podobném výkladu se trh objasňoval ne jako imanentní forma plánovité organizace ekonomických vztahů socialismu, ale pouze jako doplňující forma prověrky, kontroly bezprostředně společenských výrobních forem souvislosti, souladu bezprostředně společenských nákladů práce ve výrobě společenským potřebám... Není těžké zpozorovat, že podobný výklad se zakládal na metafyzickém stavění proti sobě plánovitosti a zboží-peněžních vztahů.“ Viz citovaná práce, 19.

rysy zbožní výroby vůbec. A to nejprve obecně, bez ohledu na její specifickou, např. kapitalistickou nebo socialistickou formu existence, neboť ta je dána základními vztahy (např. kapitálovými), které jsou za touto zbožní formou skryty a které se skrze ní projevují. Stejně tak je nutno oddělit obecnou zbožní formu výroby od její živelné či plánovité formy existence.

Berou-li výrobky na sebe i za socialismu všeobecně formu zboží, lze říci, že zbožní výroba je „panující“ (tj. všeobecnou) formou socialistické výroby, že je její výchozí „buňkou“. Pouze strach, pramenící ze ztotožňování zbožní výroby s její kapitalistickou, a to ještě živelnou formou, vede k nejrůznějším formulacím o její podřízenosti, vedlejším charakteru apod. To ovšem nikterak neznamená, že jde o podstatný, základní, určující vztah socialistické ekonomiky. To neplatí ani pro kapitalistickou ekonomiku, kde je podstatným, základním vztahem kapitálový vztah, který se skrze a prostřednictvím obecné zbožní formy projevuje. Proto i základní, podstatný vztah socialistické ekonomiky může být odhalen jen dalším prohloubením procesu abstrakce, za obecnou zbožní formu výroby.

Konzultácie

DRAHOŠ ŠIBL

K otázce hlavních obchodních účinků mezinárodní ekonomické integrace

Stať podává nástin hlavních obchodních problémů, vznikajících v souvislosti s odstraněním cel mezi zeměmi vytvářejícími integrační celek. Jde o problémy, známé v literatuře pod názvem „trade creation“ a „trade diversion“. V této souvislosti se dotýkáme i problému „terms of trade“ integračního seskupení. Teoretický pohled na tyto otázky konfrontujeme se situací, danou existencí a činností Evropského hospodářského společenství.

1. „Vytváření“ a „odvracení“ obchodu

V období, kdy existoval tzv. volný obchod, tedy v období, kdy mezi jednotlivými národními ekonomikami existovalo ekonomické spojení nerušené systémem ochranných opatření, resp. ochranná opatření měla dočasný, zanedbatelný charakter, mohla být jednotlivá zboží vyráběna z nejlevnějších výrobních zdrojů a jejich ceny se proto odlišovaly jen v závislosti od výšky dopravních nákladů.

Po zavedení cel nastaly v rozdělení výrobních zdrojů změny. Výroba některých druhů zboží se mohla přesunout od původních výrobců z jiných zemí, kteří je vyráběli při nižších výrobních nákladech, k výrobcům domácím, jejichž výrobní náklady byly vyšší. Clo, které bylo zavedeno na ochranu domácích výrobců, začalo diskriminovat cizí výrobce tím, že je postavilo na roveň domácím výrobcům, resp. do horší situace (byla-li výška cla větší, než rozdíl mezi výrobními náklady domácích a cizích výrobců). Pochopitelným důsledkem tohoto zásahu byly změny v cenách domácího a zahraničního zboží. Cenové změny (vyšší ceny zahraničního zboží a nižší ceny domácího zboží) přivodily přesun poptávky z cizího zboží na zboží domácí. Jednotlivá zboží přestávají být vyráběna na místech, kde byly výrobní náklady nejnižší. V nové situaci se vyrábí se stejným objemem výrobních nákladů méně zboží, než dříve. Výběr spotřebitelů je omezován. Všechny tyto změny mají negativní vliv, protože působí — použijeme-li v literatuře často používaného označení — na snížení světového blahobytu.

Co se stane, jestliže se mezi několika zeměmi začnou rozvíjet integrační vztahy v podobě celní unie? V případě, že ostatní překážky v obchodních vztazích zůstanou nezměněny, povede odstranění cel k lepšímu nebo horšímu využití ekonomických zdrojů?

To jsou nejdůležitější otázky, na něž se pokusili odpovědět už zakladatelé teorie celních unií, především Jacob Viner a James E. Meade.

Vytvoření celní unie je podle Vinerova spojeno se dvěma účinky:

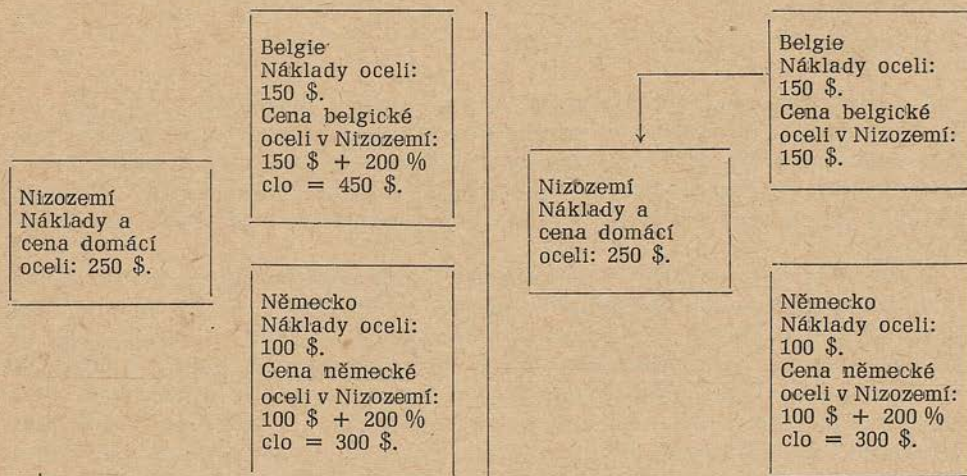
1. celní unie může *vytvářet obchod* (trade creation);
2. celní unie může zároveň nově orientovat, *omezovat, odvracet obchod* (trade diversion).

„Vytváření obchodu“ a „odvracení obchodu“ jsou dva základní pojmy teorie celních unií. Vymezení těchto dvou efektů integrace vychází z předpokladu, že obchod je sám o sobě kladná věc, protože umožňuje pohyb zboží z míst s nižšími výrobními náklady do míst s vyššími výrobními náklady, a tím zvyšuje reálný světový důchod (za stejné množství prostředků lze získat více zboží). Naopak, jestliže se objem takto chápaného obchodu redukuje, dochází k poklesu reálného světového důchodu a efektivnosti.

Při vysvětlení těchto základních pojmů vyjdeme ze zjednodušeného Meadova znázornění. Předpokládejme, že rozdíly mezi výrobními náklady a cenou vytvoří pouze výše celního postihu.

Schéma 1

Obchod vytvářející účinek celní unie

Při 200 % clu na belgickou a německou ocel bude nizozemský průmysl chráněn před veškerou zahraniční konkurencí.

Při odstranění cla na belgickou ocel omezí belgická ocel výrobu nizozemské oceli, dosahovanou při vysokých nákladech.

Pramen: J. E. Meade, *The Theory of Customs Unions*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam 1955, 3.

Znázornění obchod vytvářejícího účinku vidíme na schématu 1. Jeho levá strana znázorňuje stav, kdy mezi třemi uvažovanými zeměmi — Nizozemím, Belgií a Německem neexistují integrační vztahy. Zkoumejme existující vztahy na příkladě jednoho výrobku — oceli ze stanoviska Nizozemí. Tato země má

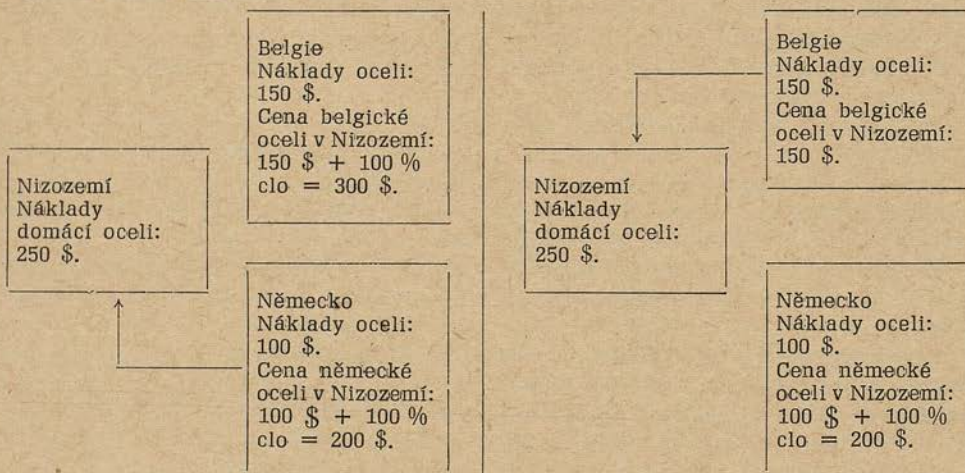
z uvažovaných tří zemí nejvyšší výrobní náklady oceli. Aby chránila svoji málo produktivní výrobu od efektivnější zahraniční konkurence, zavádí na dovoz belgické a německé oceli 200 % clo. Tato výše cla zvyšuje cenu lacinější belgické a německé oceli na úroveň, která přesahuje cenu nizozemské oceli na vlastním trhu. Nizozemí se tak brání před zahraniční konkurencí, která by mohla ocel dodávat laciněji.

Všimněme si právě strany schematu. Zobrazuje nově vzniklou situaci, kdy mezi Nizozemím a Belgií vznikla celní unie. Mezi oběma zeměmi vznikají obchodní vztahy, nerušené celními bariérami. Lacinější belgická ocel začíná nahrazovat dražší nizozemskou ocel. Dochází k orientaci Nizozemí na efektivnější, lepší zdroje výroby, spotřebitel nakupuje laciněji. V pozitivním smyslu se „vytváří obchod“. Přínos by, pochopitelně, byl větší, kdyby Nizozemí nevytvářelo celní unii s Belgií, ale s Německem, jehož výroba oceli je ještě víc efektivnější, než výroba belgická.

Přejdeme nyní k osvětlení obchod odvracejícího účinku podle schematu 2.

Schéma 2

Obchod odvracející účinek celní unie

Při 100 % clu na belgickou a německou ocel bude Nizozemí nakupovat od Německa.

Při 100 % clu na německou, avšak nikoliv na belgickou ocel, bude Nizozemí nakupovat od Belgie.

Pramen: J. E. Meade, *The Theory of Customs Unions*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam 1955, 30.

S poněkud změněnými výchozími číselnými předpoklady budem uvažovat o obchodních vztazích mezi stejnými třemi zeměmi. Předpokládáme-li ze strany Nizozemí zavedení importního cla ve výši 100 %, v podmínkách neexistence integračních vztahů a při potřebě určitého objemu dovozu bude Nizozemí nakupovat ocel u Německa, protože německá ocel bude i po proclení lacinější než ocel belgická. (Tyto skutečnosti znázorňuje levá strana schematu.)

Změní-li se situace v tom smyslu, že se mezi Belgií a Nizozemím vytvoří integrační vztahy (pravá strana schematu), Nizozemí přestane dovážet z Německa, a potřebnou výši dovozu bude čerpat z Belgie, protože cena belgické ocele — nyní nezatížená clem — je v nových podmínkách nižší než cena německé ocele, jejíž součástí nadále zůstává 100 % clo. Došlo tak k přesunu dovozu z místa, kde byly nižší výrobní náklady (Německo — 100 \$) na místo, kde jsou náklady vyšší (Belgie — 150 \$). Dochází tedy k neekonomickému odklonu od produktivnějších zdrojů k méněproduktivním — k „odvracení obchodu“. Celková světová výroba a tím i celková životní úroveň se sníží, protože při daném objemu prostředků vyrobí méně produktivní Belgie menší množství oceli než předtím produktivnější Německo.

Z uvedeného jednoduchého příkladu lze udělat závěr: Vytvoření integračních vztahů v podobě celní unie vede k likvidaci diskriminace, která před jejím vytvořením existovala mezi domácím zbožím a zbožím ostatních členů celní unie. Vznikají podmínky pro růst obchodního propojení mezi členy celní unie (trade creation). Vytváří se však nová diskriminace mezi celní unií jako celkem a třetími, nečlenskými zeměmi i škodlivé tendence odvracení obchodu od efektivnějších zdrojů (trade diversion). Na jedné straně lze tedy — za předpokladu neměnné struktury spotřeby — zaznamenat pozitivní vliv celní unie, který je dán přesunem nákupu od dražších domácích výrobků na levnější výrobky ostatních členů celní unie. Zároveň však působí negativní vliv tím, že dochází k přesunu nákupu od levnějších výrobků z nečlenských zemí k dražším výrobkům ostatních zemí celní unie.

Jestliže porovnáme „ušetřené náklady“ při působení pozitivního vlivu se „zvětšenými náklady“, vyplývajícími z působení negativního vlivu, lze zjistit, který vliv převažuje. Jde tedy o porovnání, zda celní opatření v celní unii mají celkově pozitivní anebo celkově negativní vliv. Při odpovědi na tuto otázku ovšem předpokládáme nekonečnou pružnost nabídky.¹

Tento závěr je ovšem poměrně zjednodušený, protože zjednodušená byla i schéma, z níž jsme vycházeli. Z globálního hlediska, kterého se Viner přidržuje, je ovšem zcela správný.

Komplikovanější obraz nastane, jestliže v jednom směru (u jedné skupiny výrobků) zaznamenáváme „vytváření obchodu“, v jiném směru „odvracení obchodu“. Vzniká otázka, jak zjistíme v tom případě celkový zisk anebo celkovou ztrátu. K rozvinutí Vinerovy teorie v tomto směru přispěl J. E. Meade.

Abychom zjistili, která tendence převažuje, je třeba porovnat celkový objem odvráceného obchodu s celkovým objemem vytvořeného obchodu. Avšak nejen to. Je třeba vzít do úvahy také rozsah zvýšení anebo snížení nákladů. Metoda, při níž hodnotu každého prvku odvráceného obchodu násobíme růstem nákladů na jednotku odvráceného obchodu, a hodnotu každého prvku nově vytvořeného obchodu násobíme poklesem nákladů na jednotku vytvořeného obchodu, umožňuje jednoduše srovnat celkovou hodnotu vytvořeného a odvráceného obchodu.

¹ Celkový účinek *celních* opatření v celní unii tedy může vyznít buď v pozitivním nebo negativním směru. Naproti tomu, pokud jde o odstranění *kvantitativních* omezení obchodu mezi členy celní unie, má vždy pozitivní vliv. Jestliže tato omezení byla odůvodněná, jejich likvidace, zvýší mezi členy celní unie obchod bez toho, že by byl poškozen obchod s třetími zeměmi.

Tato metoda vychází z předpokladu neměnnosti objemu poptávky a z neomezených změn v struktuře nabídky; jsou-li tyto předpoklady splněny, její použití je vhodné. Jestliže od těchto předpokladů upustíme, situace, a tím i dosažení výsledku, se dále zkomplikuje.

Ze schématu 2 vyplývá, že přes celkové odvrácení obchodu z lacinějších zahraničních zdrojů směrem k méně efektivním zdrojům člena celní unie, dochází v importující zemi k poklesu tržní ceny dováženého výrobku. Její pokles může vyvolat větší zájem spotřebitelů, a tím i zvýšení celkového importu země. Proti ztrátě, vyplývající z odvrácení obchodu, tu tedy stojí určitý zisk, plynoucí z vytváření obchodu. Tato skutečnost, pochopitelně, koriguje celkový rozdíl mezi vytvářením a odvrácením obchodu v pozitivním smyslu.

Podobný účinek, který vzniká při „trade diversion“, může nastat i při „trade creation“. Zlevnění výrobku na trhu importující země může vyvolat novou poptávku po něm, a tím i nové úspory z dodatečné expanze obchodu.

Třeba upozornit ještě na jeden fakt. Ve skutečnosti nevystupuje celý výsledek vytváření obchodu jako čistý zisk. Před vytvořením celní unie si vlády prostřednictvím celního postihu opatřovaly určitou výši důchodu. Jestliže předpokládáme, že celková výše státních výdajů se po vytvoření celní unie nebude měnit, ztráta důchodů daná likvidací cla se bude muset vynahradiť nějakým jiným způsobem zdanění. Jeho zavedením může být posílen vliv, bránící rozvoji obchodu.

Z výše uvedeného vyplývá, že účinek „vytváření obchodu“ nelze charakterizovat jako jednoznačně pozitivní a účinek „odvrácení obchodu“ jako jednoznačně negativní, že jsou faktory, které mohou oslabovat klady vytváření obchodu, i záporny odvrácení obchodu.

Můžeme nyní přistoupit k závěru. Z dříve provedeného rozboru forem mezinárodní ekonomické integrace² bylo zřejmé, že regulace obchodních vztahů je nedílnou součástí všech forem mezinárodní ekonomické integrace. Proto jsme přistoupili k vysvětlení účinků ekonomické integrace právě z této strany. „Vytváření obchodu“ a „odvrácení obchodu“ jsme demonstrovali na příkladu celní unie, která je první formou mezinárodní ekonomické integrace podle povahy realizovaných integračních opatření, u níž se tyto účinky mohou projevit. Je však zřejmé, že s těmito účinky se setkáváme ve všech dalších formách mezinárodní ekonomické integrace, které následují po celní unii, protože částí jejich obsahu jsou všechna ta ekonomická opatření, která charakterizují celní unii. Vytváření a odvrácení obchodu však ani zdaleka nejsou jedinými účinky, které vyplývají ze založení integračního seskupení. Pokud bychom při hodnocení integračního seskupení brali do úvahy pouze je, pokud bychom tedy zůstali ve sféře statických účinků a nebrali do úvahy účinky dynamického charakteru, nebyla by jeho charakteristika úplná. Jsou však určitým východiskem, z jehož aspektu můžeme ke zkoumání dalších účinků přistupovat.

⁵ Srovnej *Nástin forem mezinárodní ekonomické integrace*. Ekonomický časopis (1967), č. 9.

2. „Terms of trade“

Osvětlení hlavních problémů, které souvisí s vytvářením a odvracením obchodu, uzavíráme poukázáním na jejich souvislost s „terms of trade“, tedy na souvislost s jedním z velmi důležitých ukazatelů charakterizujících mezinárodní obchodní vztahy.

Ztráty, které vznikají pro ostatní svět tím, že se zmenšuje objem obchodu integračního celku s ostatním světem, s vývojem „terms of trade“ přímo souvisí. Nejedná se přitom o ztráty z hlediska světa jako celku (za předpokladu, že nedošlo k přesunu od efektivnějších zdrojů nečlenských zemí k méněefektivním zdrojům členských zemí), ale o pouhý přesun: co nečlenská země ztratí, to integrační celek získá.

Tím, že se poptávka členských zemí integračního celku přesouvá dovnitř tohoto celku, nečlenská země, chtějí-li své výrobky prodat, musí snížit jejich ceny. Rovněž nabídka členských zemí integračního celku se ve zvýšené míře orientuje dovnitř tohoto celku, takže chtějí-li nečlenská země nakoupit jako dříve, musí nabídnout větší cenu. Pochopitelně, v reálném vývoji integračních seskupení tyto vlivy nepůsobí ani zdaleka tak přímočaře.

Změny v exportních a importních cenách ovlivní platební bilanci členů integračního celku, většinou ji vylepší. Dojde-li vůči nečlenskému světu k většímu omezení importu než exportu, platební bilance se vylepší více. Je-li tomu naopak, platební bilance se vylepší méně. To vše záleží na velikosti změn v objemu a podmínkách exportu a importu integračního celku s ostatním světem.

Jiný vliv integrace na „terms of trade“ se může projevit prostřednictvím jejího vlivu na změnu důchodů. Růstem produktivity práce v integračním seskupení rostou i reálné příjmy. Děje-li se tak cestou zvyšování peněžních příjmů, roste poptávka po zahraničním zboží (po zboží z prostoru mimo integračního seskupení), což působí na zhoršení „terms of trade“ integračního seskupení. Reálné příjmy však mohou vzrůst poklesem cen. Důsledky budou odlišné, dojde-li k poklesu u: 1. domácího zboží, které nekonkuruje importu a není určeno na export; 2. zboží konkurujícího importu; 3. exportního zboží.

Pokles cen u zboží první skupiny znamená čistý přínos pro svět jako celek, o něž se rozdělí především členové integračního celku. Vnější svět se na této změně může podílet jen nepřímým, že se zvýší výroba obsahující importované materiály, anebo tím, že zvýšením reálného příjmu v integračním celku se zvýší poptávka po importu spotřebního zboží (platební bilance integračního celku se pak zhoršuje). Tyto změny se mohou nebo nemusí dotknout „terms of trade“, vnější svět však z této redukce cen částečně získává.

Pokles cen u druhé skupiny vede obvykle k poklesu importu, tedy ke ztrátě pro třetí země. Pokles importu zlepšuje platební bilanci a „terms of trade“ integračního celku, vytváří zisk pro integrační celek a ztrátu pro ostatní svět.

Pokles cen u zboží třetí skupiny znamená čistý přínos pro svět jako celek. Je-li toto zboží vyráběno za konkurenčních podmínek, o přínos se rozdělí domácí i zahraniční spotřebitelé. I v tomto případě se stimuluje poptávka po importu, zhoršují se „terms of trade“ integračního celku s vnějším světem. Změna ceny exportovaného zboží může mít vliv na zvětšení nebo zmenšení zájmu zahraničních odběratelů o toto zboží, což se opětovně může určitým způsobem odrazit na „terms of trade“, resp. na platební bilanci.

Jak je vidět, „terms of trade“ integračního celku se mohou vyvíjet různým způsobem, a to v závislosti na předpokladech, z nichž vyjdeme.

Dosavadní výklad vycházel z předpokladů, že nečlenské země víceméně pasívně přijímají působení těch účinků integrace, která na ně mají negativní vliv. Reálná skutečnost je však obvykle daleko složitější. Existuje tu možnost protipatření nečlenských zemí proti některým diskriminujícím praktikám integrační aliance, možnost vzniku protivážných integračních celků, změna liberální politiky třetích zemí, přerušení některých tradičních styků atd. Tato protipatření potom nepochybně v mnoha směrech mění situaci jak v nečlenských zemích, tak v integračním seskupení a rovněž v jejich vzájemných vztazích.

3. Příklad Evropského hospodářského společenství

Nyní se aspoň stručně podívejme na to, jak se právě vysvětlené účinky vytváření a odvracení obchodu projevují na konkrétním příkladě Evropského hospo-

Tabulka 1

Geografické rozdělení zahraničního obchodu zemí EHS (jeho poměrný význam vzhledem k EHS, ESVO a zbytku světa)

Země	1953—1957		1958—1960		1961—1963	
	Exporty	Importy	Exporty	Importy	Exporty	Importy
Nizozemí						
EHS	38,4	25,3	43,9	34,5	50,0	42,1
ESVO	23,9	14,2	24,1	12,4	22,3	14,0
zbytek světa	37,7	60,5	32,0	53,1	27,7	43,9
Belgie						
EHS	43,4	41,0	47,3	47,2	57,0	51,4
ESVO	18,0	15,9	15,9	14,4	14,8	13,9
zbytek světa	38,6	43,1	36,8	37,4	28,2	34,7
NSR						
EHS	29,3	24,5	28,2	28,0	34,3	32,3
ESVO	28,2	19,8	27,5	20,4	27,7	19,0
zbytek světa	42,5	55,7	44,3	51,6	38,0	48,7
Itálie*						
EHS	25,0	21,4	26,9	25,3	33,1	30,4
ESVO	22,3	17,0	21,7	17,6	20,8	15,5
zbytek světa	52,7	61,6	51,4	57,1	46,1	54,1
Francie						
EHS	34,5	25,3	39,3	34,5	46,3	42,1
ESVO	26,2	14,2	20,7	12,4	20,1	14,0
zbytek světa	39,3	60,5	40,0	53,1	33,6	43,9

* 1957 a 1961—1962.

Prameny. Nizozemí: Statistisch Zakboekje; Belgie: Statistisch Jaarboek; Maandelijks Bulletin over de Buitenlandse Handel van de BLEU; NSR: Wirtschafts — und Sozialstatistisches Handbuch; Monatsberichte der deutschen Bundesbank; Itálie: Annuario Statistico Italiano; Francie: Statistiques et Études Financières; tabulka citována podle The Market Economy in Western European Integration, Editions Nauwelaerts, Louvain 1965, 46.

dářského společenství, jehož politika se právě z těchto aspektů stala v posledních letech předmětem zvýšené pozornosti.

Vydeme-li ve svých úvahách z tabulky 1, obraz vývoje obchodu jednotlivých zemí nebo skupin zemí EHS v období předcházejícím založení EHS, porovnán s vývojem obchodu po založení EHS, napovídá existenci nezvratných faktů: po založení EHS vzrostl relativní podíl exportu i importu členských zemí, orientovaný na oblast EHS, a poklesl relativní podíl exportu a importu členských zemí, orientovaný na druhé západoevropské integrační seskupení — Evropské sdružení volného obchodu a na zbytek světa. Takýmto způsobem sestavené údaje bychom na první pohled mohli charakterizovat jako klasický příklad na jedné straně na vytváření obchodu, na druhé straně, na odvracení obchodu. Jejich sestavení se však zakládá na použití historické metody a její nedostatky jsou známy³, než abychom pouze na jejím základě mohli vyslovovat nezvratné soudy. Kromě toho se vzhledem k vymezení obchodu vytvářejícího a obchodu odvracejícího účinku nedomníváme, že by právě relativní údaje podávaly nejlépe o nich obraz.

Obraz o vývoji zahraničního obchodu se nám poněkud změní, vezmeme-li si na pomoc geografickou metodu,⁴ na jejímž základě porovnáme vývoj zahraničního obchodu EHS s vývojem světového obchodu a s vývojem obchodu ESVO a USA (tab. 2).

Tabulka 2

Objem obchodu v roce 1964 (1958 = 100)

	svět*	EHS		ESVO		USA
		obchod uvnitř seskupení	obchod s vnějším světem	obchod uvnitř seskupení	obchod s vnějším světem	
import	149	259	166	179	149	143
export	147	259	148	179	133	142

* Kromě vnitřního obchodu EHS.

Pramen: *Common Market. A Monthly Review of European Integration and Economic Development*, September 1965, Vol. 5, No. 9, 173.

³ Aby postihla účinek integrace, historická metoda empiricky porovnává stav na určitém místě před integrací a po integraci. Na první pohled je tento postup logický, ve skutečnosti však v sobě skrývá mnohé problémy. V obou porovnávaných obdobích totiž působí řada stejných faktorů (s výjimkou integrace), avšak v každém v různé intenzitě, anebo dokonce působí různé mimointegrační faktory, ovlivňující konkrétní podobu vývoje. Za těchto okolností lze samotný vliv integrace ztěžji vyčlenit. Dělat závěry na základě této metody bez rozsáhlého zkoumání a hodnocení řady otázek, problémů a skutečností, charakterizujících obě porovnávaná období, by znamenalo nebrat do úvahy mimointegrační faktory. Avšak nebrat je do úvahy, by nepochybně vedlo ke značně zkresleným závěrům.

⁴ Na základě geografické metody porovnáme vývoj v integrovaných oblastech s vývojem v neintegrovaných oblastech v určitém časovém úseku a na základě tohoto porovnání pak vyslovujeme závěry. Tato metoda má podobné nedostatky, jako metoda historická.

Zjišťujeme, že pokud jde o objem obchodu EHS s vnějším světem, v období po založení tohoto integračního seskupení nejenže nepoklesl, ale vyvíjel se — jak na straně importu, tak na straně exportu — dokonce rychleji, než celkový objem světového obchodu, popř. objem obchodu jiných vyspělých zemí (ESVO, USA).

Tedy na rozdíl od tabulky 1, ukazuje tabulka 2 vytváření obchodu bez zřetelných známek odvrácení obchodu.

Jestliže budeme blíže specifikovat údaj o obchodu EHS s vnějším světem, ukáže se, že se nepotvrdila v minulosti často vyslovovaná předpověď, podle níž se mělo projevit odvrácení obchodu EHS od neasociovaných rozvojových zemí, jako důsledek asociace některých rozvojových zemí k EHS a s tím spojeného budování vzájemného preferenčního režimu.

Tabulka 3

Procentní vzestup importu do EHS v letech 1958—1965

Země		Podíl na celkovém importu EHS v r. 1964
Vyspělé země	+ 81 %	57 %
Rozvojové země	+ 44 %	37 %
(asociované)	[+ 26 %]	(5 %)
(latinskoamerické)	[+ 49 %]	(9 %)
Socialistické země	+ 91 %	6 %
Celkem	+ 66 %	100 %

Pramen: Common Market, October 1965, No. 10, 211.

Údaje ukazují, že růst importu EHS z asociovaných zemí byl dokonce pomařejší, než růst importu EHS z ostatních rozvojových zemí.

Geografická metoda, z níž vychází tabulky 2 a 3, nám sice doplnila obraz o stavu věcí, získaný na základě historického přístupu, nicméně se však zdá, že odpověď na otázku vytváření či odvrácení obchodu stále ještě není dána. Tato metoda prakticky předpokládá, a to je nevýhodou jejího použití, že zaznamenaný vývoj v EHS neovlivňují žádné jiné faktory, než sama integrace. Ve skutečnosti lze obchod EHS s vnějším světem ztěžít vysvětlovat pouze jako důsledek zavedených celních opatření a nebrat při tom do úvahy takové faktory, jako vyšší tempa ekonomického růstu v EHS v porovnání s ESVO a USA (která jsou částečně dána mimointegračními faktory), některé obecné tendence, charakterizující v dnešní době vývoj mezinárodního obchodu apod. Jinak řečeno, narážíme na problém rozlišení a především vyjádření integračních a mimo-integračních vlivů. V tomto směru však vývoj pohledů na uvedené otázky není ještě ani zdaleka u konce. V praxi to znamená, že lze dnes ztěžít vyslovit globální závěr o vytváření nebo odvrácení obchodu, aniž bychom si celou věc nezjednodušili zavedením některých předpokladů. Ovšem, ty nám pak více nebo méně zkreslí výsledek. Třeba však tuto cestu zvolit, abychom o zkoumaném problému získali aspoň přibližnou představu.

Budeme-li například předpokládat, že tempo ekonomického růstu, kterého

EHS dosáhlo po svém založení, vůbec s jeho založením nesouvisí, potom lze zvýšení vnitřního obchodu přičítat — při ostatních nezměněných podmínkách — působení celních opatření. Vyjádříme-li tuto skutečnost číselně, docházíme k následujícím závěrům: V roce 1958 tvořil vzájemný import mezi členy EHS 3,8 % celkového národního důchodu EHS (import EHS z nečlenských zemí 9,2 %). V roce 1963 již 6,4 % (z nečlenských zemí 10,0 %). „Vytváření obchodu“ lze tedy za období 1958—1963 odhadnout přibližně na 2,5 % (6,4—3,8) společného národního důchodu zemí EHS.⁵

Při odhadech „trade creation“ a „trade diversion“ v integračním seskupení tedy vznikají určité problémy. Především vzniká potřeba abstrahovat od účinků hospodářského růstu na vývoj obchodu (neboť oba efekty mají vyjádřit pouze účinek *celních opatření*) a dále potřeba zajistit srovnatelnost při obou účincích.

Vznikají však další potřeby: rozčlenit výsledky podle hlavních kategorií výrobků a ukázat účinky na jednotlivé oblasti nabídky. Zatím co celkové údaje neukazují na efekt odvracení obchodu po založení EHS, jiné výsledky dostaneme, rozčleníme-li celkové údaje. Pak zjistíme značné mezioblastní rozdíly. Pokud jde o čistý účinek, vyplývající z působení vytváření a odvracení obchodu, bude u jednotlivých zásobovatelů zřejmě záviset od skladby jejich exportu do EHS.

Zajímavý příspěvek v tomto směru přináší B. Balassa.⁶ Nečlenské země zařazuje do 7 skupin: 1. USA, 2. Spojené království, 3. kontinentální země ESVO, 4. jiné vyspělé země (z evropských zemí: Fínsko, Řecko, Island, Irsko, Španělsko, Turecko, z dalších: Kanada, Japonsko, Austrálie a Nový Zéland), 5. socialistické země, 6. země a území asociované s EHS a 7. ostatní méněvyvinuté země.

Pomocí modelové metody⁷ sestavuje několik řad údajů (srovnej tabulku 4). Vychází ze skutečných importů EHS z uvedených 7 skupin zemí v roce 1959 (sloupec 1). Dále vypočítává dvě řady hypotetických údajů. Sloupec 2 podává obraz o tom, jak by vypadal import EHS v roce 1965, jestliže by v období 1959—1964 pokračovalo stejné tempo jeho růstu, jako v období před založením EHS, tj. v období 1953—1958. Sloupec 3 naproti tomu obsahuje hypotetické importy do EHS v roce 1965 za předpokladu, že se bere do úvahy růst importů v době po založení EHS (tj. v období 1959—1964). Sloupce 4 a 5 pak zahrnují skutečně dosažené importy EHS v roce 1965, počítané jednak v cenách roku 1959, jednak v cenách roku 1965.

Na základě takto sestavených údajů pak Balassa přistupuje k závěrům o účincích existence EHS na import z nečlenských zemí (odhlíží tu, jak již bylo naznačeno, od faktoru ekonomického růstu). Poukazuje na účinky trojího druhu: a) „účinek společného trhu“, vypočítaný jako rozdíl mezi dvěma řadami hypo-

⁵ Srovnej *Common Market*, October 1965, No. 10, 210.

⁶ B. Balassa, *Trade creation and trade diversion in the European Common Market*. The Economic Journal, March 1967.

⁷ Na základě modelové metody se konstruuje dvě situace: jedna *reálná*, druhá *fiktivní*. Do jedné z těchto situací se zahrne integrační faktor (do které, to závisí na tom, zda ke zkoumání přistupujeme *ex ante* anebo *ex post*). Obě situace se posléze konfrontují. Tato metoda používá za účelem zjednodušeného vyjádření *potencionálních* a *reálných* účinků integrace předpokladů „*ceteris paribus*“.

tetických údajů (sloupce 3—2), b) „konkurenční účinek“, vyjadřující změny v podílu jednotlivých skupin výrobků importovaných vointegračním období ze sedmi zásobovatelských oblastí EHS a konečně c) „cenový účinek“, ovlivňující hodnotu importu EHS v roce 1965 a zahrnující cenové změny mezi rokem 1959 a 1965 [tab. 4].

Z tabulky je zřejmé, že pokud by se zachovaly minulé trendy vývoje obchodu do EHS, došlo by pouze k malým změnám v exportech sedmi skupin zemí do EHS. Odchytky od celkového indexu pro všechny nečlenské země — 166,5 (ve sloupci 2) jen zřídka přesahují 10 bodů. Podstatně jinak je tomu u změn ve zbožní skladbě importů do EHS po jeho založení. Odchytky od indexu za všechny nečlenské země — 167,9 jsou podstatně větší (srovnej sloupec 3) a pohybují se v rozmezí od 146,3 u kategorie „jiné vyspělé země“, do 191,2 u kategorie „Spojené království“.

Při bližším pohledu na zaznamenané účinky je zřejmé, že pokud jde o „účinek společného trhu“, získaly Spojené státy, Spojené království a rozvojové země [jiné než asociované], zatímco jiné kategorie zemí ztratily. Pozitivní vývoj u USA a Spojeného království lze přičítat vysokému podílu strojírenství v jejich exportu do EHS, u rozvojových zemí zase vysokému podílu ropy. Negativní vývoj u ostatních skupin zemí lze naopak přičítat především poklesu vývozu takových komodit, jakými jsou potraviny, suroviny, polotovary a spotřební zboží pro krátkodobou spotřebu. V roce 1965 tvořily tyto exporty ve srovnání s rokem 1959 jen 90 % u kategorie jiných vyspělých zemí, 72 % u kontinentálních zemí ESVO, 70 % u socialistických zemí, 65 % u asociovaných zemí, 55 % u jiných méněvyvinutých zemí a USA, 47 % u Spojeného království.

Pokud jde o „konkurenční účinek“, USA zlepšily svoji konkurenční pozici ve většině zbožních kategorií s výjimkou paliv; zvětšily svůj podíl na importech EHS u obilovin, ovoce, ovocných přípravků, u zeleniny, tabáku apod.

Spojené království zaznamenalo konkurenční účinek EHS u celé řady výrobků, naproti tomu si zlepšilo svoje postavení u potravin, zeleniny, tabáku a některých lihovin (whisky).

Kontinentální země ESVO naproti tomu nebyly schopny uspokojit poptávku EHS po strojírenských výrobcích. Konkurenční účinek se jich dotkl různou měrou; např. u Dánska ovlivnil jeho vývoz másla, čerstvého masa, sýrů apod.

Kategorie ostatních vyspělých zemí zlepšila svoji konkurenční pozici ve všech druzích výrobků, s výjimkou potravin a surovin. Např. Japonsko silně zvýšilo export oceli, oděvů, fotografických, lékařských a vědeckých přístrojů, strojírenských výrobků atd. Austrálie silně ztratila, pokud se týká exportu pšenice.

Socialistické země získaly u potravin a surovin, ztratily u paliv. Rozšířil se zejména jejich export živých zvířat, masových výrobků a ovoce (hlavně u Maďarska a Polska), dřeva a stavebního dřeva.

Obchod s přidruženými zeměmi byl silně ovlivněn francouzským podílem na alžírském obchodě; byl zaznamenán pokles francouzského importu alžírského vína, na druhé straně vzrůst importu ropy.

Z neasociovaných zemí např. Zambie získala ze svého exportu mědi atd.

Pokud jde o „cenový účinek“, exportní ceny nečlenských zemí při jejich vývozu do EHS se zlepšily u některých potravin, nerostů, strojírenského a dopravního zařízení, u polotovarů a spotřebního zboží pro krátkodobou spotřebu. To však plně nevyrovnalo pokles cen ropy a chemických výrobků. Nepříznivé

Tabulka 4

Importy EHS z nečlenských zemí, 1959 a 1965

	Skutečné importy 1959	Hypotetické importy v r. 1965 vypočítané při růs- tu importů z nečlen- ských zemí za období		Skutečné importy 1965	
		1953—58	1959—64	v cenách roku 1959	v cenách roku 1965
	(V cenách roku 1959)				
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Spojené státy	2448 100,0	4135 168,9	4354 177,9	4952 202,3	5214 213,0
Spojené království	1298 100,0	2383 183,2	2482 191,2	2400 184,9	2537 195,5
Kontinentální země ESVO	2448 100,0	4215 172,2	4160 170,0	3874 158,3	4160 170,0
Jiné vyspělé země	1866 100,0	2896 155,2	2730 146,3	2955 158,4	3194 171,2
Socialistické země	942 100,0	1594 169,2	1587 168,5	1700 180,5	1751 185,9
Asociované země	1344 100,0	2113 157,2	1980 147,3	2041 151,9	2041 151,9
Jiné méněvyvinuté země	5770 100,0	9491 164,5	9776 169,4	9147 158,6	8976 155,6
Všechny nečlenské země	16 116 100,0	26 827 166,5	27 069 167,9	27 069 167,9	27 873 172,9
Rozdíl mezi skutečnými a hypotetickými importy, 1965					
	„Účinek společného trhu“ (3) — (2)	„Konkurenční účinek“ (4) — (3)	„Cenový účinek“ (5) — (4)	Celkem (5) — (2)	
	(6)	(7)	(8)	(9)	
Spojené státy	+ 219	+ 598	+ 262	+ 1079	
Spojené království	+ 99	— 82	+ 137	+ 154	
Kontinentální země ESVO	— 55	— 286	+ 286	— 55	
Jiné vyspělé země	— 166	+ 225	+ 239	+ 298	
Socialistické země	— 7	+ 113	+ 51	+ 157	
Asociované země	— 133	+ 61	0	— 72	
Jiné méněvyvinuté země	+ 285	— 629	— 171	— 515	
Všechny nečlenské země	+ 242	0	+ 804	+ 1046	

Pramen: Organization for Economic Cooperation and Development Foreign Trade, Statistical Bulletins, 1953—1965; Office Statistique des Communautés Européennes, Commerce Extérieur, 1958—1965; The Economic Journal, March 1967, 12.

cenové účinky se projevily zejména u kategorie jiných méněvyvinutých zemí, kde export paliva hraje důležitou úlohu.

Je třeba však dodat, že celkový vzestup importních cen byl v EHS celkově převážen vzestupem jeho cen exportních.

Závěrem můžeme konstatovat, vezmeme-li do úvahy všechny nečlenské země, že odvracení obchodu v důsledku existence EHS, zaznamenané u některých kategorií výrobků, bylo zatím kompenzováno vytvářením obchodu, zejména u paliv a strojírenských výrobků. Třeba podtrhnout, že ukázané výsledky odrážejí v mnohém některé krátkodobé vlivy, nemohou se z nich bezprostředně vyvozovat dlouhodobé závěry (za podklad dlouhodobějších *úvah*, pochopitelně, sloužit mohou). Jde tedy spíše o údaje ilustrativní. Pro období, kdy vstoupí v platnost úplné vyloučení cel mezi členskými zeměmi EHS a společný vnější tarif vůči nečlenským zemím ve své plné výši, zatím odhady „vytváření obchodu“ a „odvracení obchodu“ nebyly provedeny.

Recenzie a bibliografia

Zborník o vplyve teórie monopolistickej konkurencie na ďalší vývin ekonomického myslenia

R. E. Kuenne, *Monopolistic Competition Theory: Studies in Impact, Essays in Honor of Edward H. Chamberlin*, John Wiley and Sons, Inc., New York—London—Sidney 1967, 387 strán

Pred 35 rokmi uzrela svetlo sveta kniha známeho amerického ekonóma E. H. Chamberlina *Teória monopolistickej konkurencie*.¹ Chamberlinova teória spolu s pionierskym dielom anglickej ekonómky Joan Robinsonovej² znamenala kvalitatívny prelom, „revolúciu“, v nemarxistickej mikro-ekonomickú analýze. Položila základy realistickejšiemu teoretickému obrazu trhového mechanizmu vo vyspelej priemyselnej ekonomike.

Chamberlin venoval celý svoj život ďalšiemu rozpracovaniu teórie monopolistickej konkurencie, domýšľal niektoré načrtnuté koncepcie, polemizoval s odporcami, uvažoval o ďalších oblastiach aplikácie svojej teórie atď. Dnes, keď je Chamberlinovo životné dielo prakticky ukončené, stojí iste za to zamyslieť sa nad jeho teoretickým odkazom a jeho aktuálnosťou pre súčasnú dobu. Okrúhle výročia vzniku významných teórií bývajú vhodnou príležitosťou pre podobné zamyslenia. Pri príležitosti tridsiateho výročia vzniku teórie monopolistickej konkurencie venovala Americká ekonomická asociácia na svojej výročnej konferencii jednu z panelových diskusií práve tejto problematike.³ Poprední americkí ekonómi (J. S. Bain, R. L. Bishop, W. J. Baumol) tu vyslovili mnoho zaujímavých a podnetných myšlienok.

Recenzovaný zborník, ktorý vyšiel o niekoľko rokov neskôr, má byť ešte dôstojnejším ocenením Chamberlinovho teoretického prínosu. Známi západní ekonómi (nielen americkí) v rade štúdií hodnotia celkový význam Chamberlinovej teórie, jej vplyv na rôzne problémové oblasti teoretickej ekonomickú analýzy i aplikovanej ekonomie, ako aj vzťah k ekonomickému mysleniu v rôznych krajinách. Tomuto cieľu zodpovedá aj štruktúra zborníka.

Recenzovaná publikácia má tri časti. Prvá časť je venovaná *celkovému hodnoteniu teoretického významu Chamberlinovho diela*. Druhá časť rozoberá *Chamberlinov vplyv na rozvoj rôznych oblastí ekonomickú teórie* a napokon tretia časť sa zaoberá *vplyvom teórie monopolistickej konkurencie na vývin ekonomického myslenia v niektorých krajinách, prípadne na vývin niektorých oblastí aplikovanej ekonomie*. Jadrom práce — najcennejším z teoretického hľadiska — je prvá a druhá časť. Teoretická úroveň rôznych štúdií nie je rovnaká. Niektoré z nich (predovšetkým štúdie najznámejších ekonómov) sú cenným príspevkom k rozvoju ekonomickú analýzy, iné majú opisný charakter, podávajú prehľad literatúry z príslušnej oblasti bez toho, že by k nim pridávali pôvodné myšlienky. Význam druhého typu štúdií je predovšetkým

¹ E. H. Chamberlin, *Theory of Monopolistic Competition*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1933.

² Joan Robinson, *The Economics of Imperfect Competition*, Macmillan, London 1933.

³ *The Theory of Monopolistic Competition after Thirty Years*. American Economic Review (1964), Papers and Proceedings, 28—53.

bibliografický. V stručnej recenzii sa nemožno podrobne zaoberať všetkými príspevkami. Preto sa sústreďíme na tie práce, ktoré sú podľa nášho názoru z teoretického hľadiska najzaujímavejšie.

V prvej časti za dôležitú možno považovať Fellnerovu štúdiu o *prispôsobivosti a trvalom význame Chamberlinovho diela*; zaujímavý rozbor *vztahu Chamberlinovej ekonómie k teórii firmy* podáva Nicholas Georgescu-Roegen a *revolučný prínos teórie monopolistickej konkurencie* hodnotí P. A. Samuelson.

W. Fellner vidí základ trvalej akútálnosti Chamberlinovej teórie v tom, že podáva realistickejší opis fungovania trhu. Upozorňuje na viacrozmernosť trhovej moci a vytyčuje realicke kritériá pre klasifikáciu štruktúr trhu. Záujem o Chamberlinovu teóriu v nemarxistickej ekonomickej analýze sa menil v závislosti od toho, aká pozornosť sa venovala teórii cien a fungovaniu trhového mechanizmu. Vzrástol v súvislosti s rozvojom teórie oligopolu, a preto aj Fellner venuje veľa pozornosti rozboru Chamberlinovho modelu oligopolu z hľadiska najnovších analytických prístupov (predovšetkým teórie hier, rozhodovania za podmienok rizika a neistoty atď.). Chamberlinov model symetrického duopolu Fellner porovnáva so svojou vlastnou koncepciou „neúplnej“ oligopolistickej dohody⁴ a dospieva k záveru, že čím nižšia je neistota a riziko, tým bližšie je oligopolistickej rovnováha monopolnej rovnováhe (t. j. pôvodnému Chamberlinovmu riešeniu).

N. Georgescu-Roegen venuje svoju štúdiu predovšetkým rozboru produkčných funkcií na úrovni firmy. Upozorňuje, že tradičný predpoklad lineárnej homogénnej výrobnéj funkcie (celkom oprávnený pri analýze odvetvia) na úrovni individuálnej výrobnéj jednotky neobstojí. Predpoklad neproporcionálnych výnosov, z ktorého vychádza tradičné poňatie funkcie nákladov firmy, však nie je dosiaľ dostatočne teoreticky zdôvodnený. Téza o nedeliteľnosti niektorých výrobných faktorov nestačí. V takomto prípade je výrobná funkcia definovaná iba pre celočíselné hodnoty všetkých faktorov, pričom môžu naďalej platiť konštantné výnosy. Zákony, ktorými sa riadi

výrobný proces v závode, zahŕňajú vždy dva druhy číselných premenných: kardinálne veličiny (charakterizované tým, že všetky jednotky príslušnej premennej sú kvalitatívne totožné) a kvantifikovanej kvality (napr. pružnosť, tlak, napätie, vlhkosť atď.). Vzťahy medzi kardinálnymi premennými sú vzťahy lineárne a homogénne. Vzťahy medzi javmi predstavujúcimi kvantifikované kvality nie sú však obvykle lineárne (s výnimkou ich aproximácie vo veľmi krátkych obdobiach). Preto ani výrobná funkcia nemôže byť homogénna a lineárna a má zmysel hovoriť o konečnej optimálnej veľkosti výrobnéj jednotky. Ak miesto výrobnéj jednotky budeme skúmať základnú jednotku riadenia a ekonomického rozhodovania, t. j. firmu, a do výrobnéj funkcie zahrnieme aj faktor riadenia, stane sa nehomogénnosť a nelineárnosť výrobnéj funkcie ešte zrejmejšou.

P. A. Samuelson vo svojom príspevku zaraďuje Chamberlinovo dielo do historického kontextu vývinu ekonomického myslenia. Zameriava sa najmä na vzťah medzi predpokladom konštantných výnosov a koncepciou dokonalej konkurencie. Prítom rozvíja vlastnú predstavu tzv. asymptotickej homogénnosti výrobnéj funkcie odvetvia. Čím väčší je počet firiem v odvetví (pričom krivka nákladov každej firmy má tvar U), tým viac sa celková krivka nákladov odvetvia blíži horizontálnej priamke. „Revolúcia“ vyvolaná teóriou monopolistickej konkurencie vidí Samuelson v tom, že sa otvorili nové cesty, nové oblasti ekonomickej analýzy, umožňujúce adekvátnejšie a komplexnejšie vystihnúť ekonomickú realitu.

Okrem uvedených štúdií je v prvej časti ešte príspevok R. F. Harroda o rastúcich výnosoch, v ktorom autor upozorňuje na niektoré dynamické aspekty rovnováhy za monopolistickej konkurencie; ďalej štúdia E. S. Masona o monopolistickej konkurencii v rozvojových krajinách (zaujímavá predovšetkým zdôraznením odlišnej úlohy monopolistických štruktúr v tradičnom a v priemyselnom sektore týchto krajín) a napokon historický exkurz E. Schneidera o míňnikoch na ceste k teórii monopolistickej konkurencie.

⁴ Pozri najmä jeho knihu *Competition among the Few*, New York 1949.

V druhej časti si pozornosť zaslúži predovšetkým príspevok J. S. Baina o *Chamberlinovom vplyve na mikroekonomickú teóriu*. V tejto oblasti bol totiž ohlas Chamberlinovej teórie najsilnejší. Teória monopolistickej konkurencie zaviedla do mikrostatickej analýzy empiricky platný predpoklad rozmanitosti trhových štruktúr, ako aj dodatočné premenné, ktoré majú empirický zmysel. Bain podrobne rozoberá niekoľko hlavných problémových oblastí, v ktorých mikroekonomická analýza zjavne nadväzovala na Chamberlina. Ide o problém klasifikácie trhov a odvetví (s využitím krížovej elasticity dopytu ako kritéria klasifikácie), problém trhovej moci za monopolistickej konkurencie (je podstatný rozdiel medzi rovnováhou za čistej a za monopolistickej konkurencie?) a predovšetkým o teóriu oligopolu. Hoci Chamberlin sám nerozpracoval kompletnú teóriu oligopolu, niektoré ním načrtnuté myšlienky silne ovplyvnili ďalší vývin tejto teoretickej disciplíny. Zavedením kvality výrobkov a nákladov odbytu do teoretických modelov otvoril Chamberlin novú oblasť ekonomickej analýzy. Sám však — so svojím metodologickým aparátom — nebol schopný tieto problémy riešiť.

Na záverečné Bainove úvahy nadväzuje podnetná štúdia R. B. Heflebowera o *teórii a účinkoch necenovej konkurencie*. Východiskom Heflebowerovej analýzy je dôkaz asymetrického správania sa firiem na jednej strane a domácností na druhej strane. Opiera sa pritom o teóriu informácií. Náklady firiem na získavanie informácií sú oveľa nižšie a efekt z poskytovaných informácií je zas vyšší ako v prípade domácností. To výrobcov stavia do výhodnejšieho postavenia, preto tiež vychádzajú s iniciatívou v procese poskytovania informácií (reklamou a pod.). Voľba metód necenovej konkurencie závisí predovšetkým od relatívnej ekonomickej pozície firiem. Všeobecne trh, na ktorom sa uplatňujú hlavne necenové formy konkurencie, je oveľa stabilnejší. Pohyb k rovnováhe sa uskutočňuje postupne a v krátkych obdobiach, no keď sa už rovnováha dosiahne, relatívne podiely firiem a ceny zostávajú stabilné.

Kým Heflebowerova analýza sa pohybuje v oblasti čiastkovej rovnováhy, hlavný redaktor zborníka R. E. Kuenne sa pokúša začleniť kvalitu výrobkov a medziproduktovú konkurenciu do modelu všeobecnej rovnováhy. Jedným z Chamberlinových nedostatkov bolo, že nedotiahol svoju koncepciu diferenciacie produktu až do oblasti teórie spotreby a dopytu. Kuenne sa o to pokúša. Domýšľa závery koncepcie diferenciacie produktu ako v oblasti technológie, tak aj v oblasti spotrebiteľského dopytu a načrtáva svoj model všeobecnej rovnováhy za predpokladu, že každá firma je jediným výrobcom príslušného produktu. Odhliadnuc od toho nerealistického predpokladu (čím sa vlastne znemožňuje analýza konkurencie medzi výrobcami rovnakých tovarov), model by si ešte žiadal dôkladnejšie rozpracovanie. V obmedzenom rozsahu čiastkovej štúdie to však nebolo možné.

Záveru teórie monopolistickej konkurencie pre ekonómiu blahobytu vzbudzujú záujem už od tridsiatych rokov, hoci sám Chamberlin k pozitívnemu rozpracovaniu tejto problematiky veľmi neprispel. Analýzou hlavných problémov, ktoré vznikajú v súvislosti s normatívnymi aspektami teórie monopolistickej konkurencie, zaoberá sa príspevok R. L. Bishopa. Sústreďuje sa najmä na tradičný problém, ako pri nerovnosti cien hraničným nákladom dosiahnuť spoločenské optimum. Zavrhuje Kahnov predpoklad⁵ o rovnakom pomere cien k hraničným nákladom vo všetkých odvetviach ako postačujúcej podmienke Paretovho optima. Požiadavka vyrovnáť ceny hraničným nákladom je pri diferenciacii produktu a nákladoch odbytu absurdná. Vyžadovalo by si to nejaký vševediaci orgán regulujúci ceny a kvalitu výrobkov, ktorý by vyrovnával straty, vyplývajúce z vysokého stupňa diferenciacie daňovou politikou a pod. Vznikajú tu aj metodologické ťažkosti: reklamou možno meniť vkus spotrebiteľov, a tým sa stráca objektívne kritérium pre posudzovanie blahobytu. Všetky tieto problémy sú zatiaľ nevyriešené.

Zaujímavá je Tinbergenova štúdia o ďalšej doteraz málo prepracovanej oblasti —

⁵ R. F. Kahn, *Some Notes on Ideal Output*. Economic Journal (1935), 1—35.

o úlohe monopolistickej konkurencie v kvantitatívnej ekonómii [myslí sa tým matematická ekonómia a ekonometria] a v makroekonómii. Dosiaľ sa kvantitatívna ekonómia a teória monopolistickej konkurencie vyvíjali v podstate izolovane. Hlavnou príčinou boli asi ťažkosti so získavaním empirických údajov potrebných na zostavenie ekonometrických modelov. Tinbergen — na rozdiel od predchádzajúcich autorov — sa vlastne zaoberá heterogénnym oligopolom. Navrhuje zaviesť osobitný vektor cien a kvality pre každú firmu; veľkosť firmy sa môže premietnuť do objemu odbytu a funkcie nákladov, vzájomná závislosť stratégií firiem zas do funkcie dôchodu. Niektoré z koncepcií teórie monopolistickej konkurencie možno zaviesť aj do makroekonómie (napr. priemerný počet konkurentov, s ktorými je priemerná firma vo vzájomnej závislosti). Ak do makroekonomického modelu nezavedieme explicitne stupeň monopolizácie, to ešte neznamená, že model vychádza z predpokladu dokonalej konkurencie. Odchýlka od dokonalej konkurencie sa môže premietnuť napríklad do numerickej hodnoty koeficientov, do závislosti cien, do výšky miezd a pod.

K uplatneniu niektorých poznatkov teórie monopolistickej konkurencie došlo aj v teórii zahraničného obchodu. Na to upozorňuje príspevok H. G. Johnsona. Mechanizmus vytvárania medzinárodnej peňažnej rovnováhy vždy počítal s určitými prvkami monopolistickej konkurencie. Podobne je tomu v teórii ciel, v teórii komparatívnych výhod atď. Celkove je však v teórii zahraničného obchodu málo prác, ktoré by systematicky využívali koncepcie monopolistickej konkurencie.

Tretia časť zborníka je dosť nesúrodá.

Z geograficky zameraných štúdií je tu stať K. W. Rotschilda o vplyve Chamberlina na ekonomické myslenie v Nemecku a príspevok F. Vita o *monopolistickej konkurencii v talianskom ekonomickom myslení*. Pokiaľ ide o state venované vplyvu koncepcie monopolistickej konkurencie na aplikovanú ekonómiu, zaujíma je štúdia E. T. Grethera o *Chamberlinovom vplyve na literatúru o marketingu*. Tento vplyv zatiaľ nebol citeľný. Až v posledných rokoch sa literatúra o marketingu zbavuje postupne eklektického charakteru a dochádza k pokusom integrovať analýzu marketingu do ekonomickej teórie, najmä teórie firmy.

Platnosťou Chamberlinovej teórie pre poľnohospodárstvo a potravinársky priemysel sa zaoberá štúdia K. A. Foxa a prejavmi charakteristických črt monopolistickej konkurencie v bankovníctve stať D. A. Alhadeffa.

Je iste ťažko celkove hodnotiť zborník, ktorého problematika je tak pestrá a úroveň jednotlivých príspevkov rozdielna. Niektoré štúdie vznikli ad hoc, iné sú logickým výsledkom predchádzajúceho teoretického vývinu autorov. Každá štúdia je samostatným celkom, vzájomná návaznosť je nepatrná, mnohé myšlienky sa opakujú. Iste by bolo prospešné, keby bol zborník už vopred pripravovaný s nejakou zjednocujúcou teoretickou koncepciou. Napriek tomu mnohé príspevky uverejnené v zborníku ostávajú cenným prínosom pre rozvoj ekonomickej analýzy a teoretickej ekonómie sa na ne budú v budúcnosti často odvolávať. Preto by zborník nemal ostať neznámym ani československej ekonomickej verejnosti.

Monika Šestáková

A. Belovič, *Investičná výstavba v zahraničí*, VPL, Bratislava 1968, 265 strán

V práci *Investičná výstavba v zahraničí* sa A. Belovič zaoberá systémom riadenia a organizácie investičnej výstavby v európskych socialistických krajinách (okrem Albánska) a v niektorých kapitalistických štátoch.

Práca sa delí na tri kapitoly. V prvej

kapitole — *Organizácia riadenia investičnej výstavby v európskych socialistických krajinách* — osvetľuje autor problematiku organizácie riadenia procesu investičnej výstavby v členení podľa jednotlivých štátov.

V úvode načrtáva zhruba stav prechodu

európskych socialistických štátov k ekonomickému modelu riadenia (k 1. 9. 1967). Ďalej uvádza, ako sa prejavujú základné princípy plánovitého riadenia národného hospodárstva na úseku investičnej výstavby. Popisuje a rozoberá hlavne otázky plánovania a financovania investícií, hmotnej zainteresovanosti v investičnej výstavbe, ďalej otázky oblastného a územného plánovania, ich vzájomný vzťah a orgány, ktoré ich riadia.

V oblasti plánovania investícií sa ukazuje vysoká miera centralizmu vo všetkých skúmaných štátoch okrem Juhoslávie. Miera vplyvu centrálnych orgánov sa prejavuje v kategorizácii investícií a v delbe právomoci medzi vyššími a nižšími stupňami riadenia.

V Juhoslávii neexistuje priame administratívno-direktívne zasahovanie ústredných orgánov do rozmiestňovania a realizácie investičnej výstavby. Zodpovednosť za realizáciu investícií znášajú zásadne priami investori. Právomoc podnikov je najmä v otázkach rozmiestňovania investícií takmer neobmedzená.

V rámci prechodu na ekonomickú sústavu riadenia v socialistických štátoch urobili určité zmeny aj v spôsobe financovania investícií vo výrobnjej sfére. V zásade prevládajú tendencie financovať výrobné investície predovšetkým z vlastných prostriedkov. Cieľom tohto spôsobu financovania je zvýšiť ekonomickú zodpovednosť investorov za prípravu a realizáciu vysoko efektívnych investícií. Popri spoločných črtách v základných otázkach financovania investícií sú v niektorých štátoch aj určité odlišnosti, najmä čo do štruktúry (z hľadiska podielu) a stupňa centralizácie vlastných zdrojov podniku. Žiadalo by sa v tejto časti venovať pozornosť vplyvu štruktúry zdrojov, najmä vlastných zdrojov podnikov na technický rozvoj v jednotlivých štátoch a na možnosti podmienky realizácie vytvorených zdrojov aj v zahraničí.

Autor ďalej oboznamuje čitateľa s otázkou hmotnej zainteresovanosti v investičnej výstavbe. Vo všetkých skúmaných štátoch sa nástroje tejto zainteresovanosti zameriavajú predovšetkým na kvalitnú prípravu a realizáciu investícií. V niektorých štátoch je zavedený systém kurzov pri

uchádzaní sa investorov o investičný úver. Banka skúma pritom efektívnosť investícií najmä z hľadiska doby návratnosti poskytovaných úverov, podľa čoho sa stanovuje aj výška úrokov. Žiadalo by sa, aby autor poukázal aj na kritériá návratnosti a na ich hodnotenie v porovnaní s kritériami v popredných kapitalistických štátoch.

Najviac pozornosti sa vo všetkých štátoch v oblasti realizácie venuje rýchlemu uvedeniu stavieb do prevádzky. Autor tu nehodnotí účinnosť jednotlivých nástrojov využívaných na skracovanie lehôt výstavby. Správne však zdôrazňuje, že v socialistických podmienkach sa nemožno obísť bez dôsledne premyslenej návaznosti štruktúry, obsahu, cieľa a metódy práce riadiacich orgánov. Vyžaduje sa predovšetkým optimálne rozlíšiť kompetenciu tak horizontálnu, medzi rôznymi orgánmi na rovnakom stupni riadenia, ako aj vertikálnu, medzi orgánmi toho istého typu na rôznych stupňoch riadenia. Je nutné, aby zodpovednosť bola všade v rovnováhe so stanovenou kompetenciou. Pre technické a legislatívne otázky prípravy a realizácie investičnej výstavby sa vytvorili v prevažnej väčšine štátov osobitné orgány na úrovni objektívnych nadrezortných orgánov vlády. Je charakteristické, že nezávisia od činnosti dodávateľských organizácií, ale sú obhajcami záujmov vlády v investičnej výstavbe. Nepoukazuje sa tu však na ekonomicky žiadúcu hranicu medzi centralizovaným a decentralizovaným riadením investičnej výstavby, ako aj na využívanie príslušných ekonomických nástrojov.

Problematike zefektívnenia investičného procesu využívaním výsledkov výskumných pracovísk sa venuje v mnohých skúmaných štátoch veľká pozornosť. Škoda, že tu autor nerozoberá rozsah aplikácie výsledkov týchto pracovísk pri riadení investičnej výstavby.

Veľká pozornosť sa venuje v skúmaných štátoch aj oblastnému plánovaniu.

V druhej kapitole nazvanej *Organizácia riadenia investičnej výstavby v kapitalistických krajinách* sa autor zaoberá systémom riadenia a organizácie investičnej výstavby v Anglicku, Dánsku, Francúzsku, NSR, USA a Taliansku.

V Anglicku vláda do plánu súkromných

investícií zasahuje nepriamo, daňovou politikou. V súčasnosti je ťažisko v zá-
sach štátu na zdaňovaní, ale má sa pre-
sunúť na formu ovplyvňovania dotáciami.
Okrem toho vláda uverejňuje svoje inves-
tičné plány (na rok dopredu, avšak od-
hady má pripravené na 5 rokov). V knihe
sa zaujímavo rieši otázka výskumu v ob-
lasti výstavby. V rámci ministerstva ve-
rejných stavieb a prác sa utvorilo Gene-
rálné riaditeľstvo výskumu a rozvoja, ako
základňa vládnych opatrení určených na
pomoc stavebnému priemyslu. Generálne
riaditeľstvo sa zaoberá všetkými stránka-
mi stavebníctva. V súvislosti s posilňova-
ním decentralizácie riadenia investičnej
výstavby u nás by bola veľmi cenná aná-
lyza využívania uvedených ekonomických
nástrojov v Anglicku. Vo Francúzsku je
osou perspektívneho plánu investičnej vý-
stavby. Medzi najčastejšie uplatňované ná-
stroje štátnej regulácie vo Francúzsku
patria: daňová politika, štátne preferencie
vo forme priamych štátnych dotácií a sub-
vencií, amortizačná politika, štátne objed-
návky, priame štátne investície do verej-
ných a znárodnených odvetví. Financova-
nie verejných investícií sa uskutočňuje
v plnej miere zo štátneho rozpočtu, resp.
rozpočtov miestnych orgánov. Aj v tejto

časti by sa žiadal hlbší rozbor využívania
a účinnosti príslušných nástrojov.

V NSR riadi výstavbu modernej infra-
štruktúry štát, aby tým vytvoril priaznivé
ovzdušie pre úspešnú konkurenciu sú-
kromných firiem s vyspelými štátmi.
V USA vzrastá štátny sektor pri rozvíjaní
infraštruktúry a celkový vplyv štátu pri
koordinácii všetkých investícií.

Tretia kapitola je vlastne *stručným zhr-
nutím* otázok z prvých dvoch kapitol. Autor
sa v nej snaží ukázať zhodné a odlišné
črty podstatných stránok modelu riadenia
investičnej výstavby tak, ako ich riešia
v jednotlivých štátoch, a načrtnúť prípad-
nú možnosť aplikácie kladných poznatkov
v našich podmienkach.

Domnievam sa, že aj pri značnej popis-
nosti bude táto práca vhodnou študijnou
príručkou pre pracovníkov v oblasti ria-
denia a organizácie investičnej výstavby.

Keby bol autor venoval pozornosť aj
ekonomickej stránke investičnej výstavby,
napr. ekonomickej efektívnosti investícií,
kritériám návratnosti, využívaniu odpisov,
daňovej, úverovej a subvenčnej politiky a
pod., bola by kniha o to cennejším študij-
ným materiálom.

R. Kiššová

M. Jirges, T. Korbačka, **Monopol a konkurencia na socialistickom trhu**, VPL, Bratislava 1968,
106 strán

Objektívne jestvujúca nerovnováha v ná-
rodnom hospodárstve a dlhotrvajúci mo-
nopol ponuky, ktorý sa považuje za jednu
z rozhodujúcich negatívnych črt ekono-
mických nerovností, je jednou z najväz-
nejších prekážok plného rozvoja ekono-
mickej sústavy riadenia. Do všeobecnej a
z rôznych hľadísk zameranej diskusie
o problematike trhu a jeho mechanizme ča-
sove vhodne zapadajú koncentrované úva-
hy o mieste monopolu a konkurencie na
socialistickom trhu. Okruh autormi skú-
maných otázok je zdanlivo čisto teoretic-
kého charakteru, dedukcie nimi uskutočne-
nej analýzy by však mohli mať význam
pre praktickú podnikateľsko-organizátor-
skú činnosť.

Práca sa rozdeľuje na štyri nadväzujúce
kapitoly. V kapitole I, ktorá je teoretic-
kým východiskom ďalších úvah, sa riešia
teoretické otázky monopolu a konkurencie,
pričom treba považovať za prirodzené, že
aj na tieto podstatné otázky sú a budú
rôzne názory. Pretože táto tematika je sú-
časťou všeobecnej ekonomickej teórie so-
cializmu, názorovú diferenciaciu treba
predpokladať najmä tam, kde ide o námety
svoju formou a obsahom diskusného cha-
rakteru. Druhá kapitola podáva výklad
k podmienkam *fungovania monopolu a
konkurencie v socializme*. Charakterizujú
sa v nej základné spoločenské podmienky
v socialistickom výrobnom spôsobe z hľa-
diska predpokladov pre existenciu a fun-

govanie monopolných vzťahov v socializme. Autori stoja dôsledne na stanovisku tovarového charakteru socialistického hospodárstva, čo v zjednodušenej forme vyúsťuje do záverov tejto kapitoly: bolo by nelogické akceptovať v socializme tovarovú výrobu a neakceptovať monopolné vzťahy a konkurenciu, ktoré sú s tovarovou výrobou bytostne späté.

Ťažisko práce spočíva v tretej a štvrtej kapitole, ktoré *analyzujú objektívne a subjektívne faktory vývoja ekonomických nerovností*. V administratívnom systéme riadenia, kde je váha subjektívnych činiteľov určujúca, sú aj monopolné situácie prevažne administratívneho pôvodu s výraznými negatívnymi dôsledkami. Súvisí to najmä s absolutizáciou funkcie štátneho plánu a s formami riadenia ekonomických procesov, ako aj s administratívne vykonávanou koncentráciou výroby a obehu. Logickým vyvrcholením práce je analýza spomínaných vzťahov v podmienkach ekonomického systému riadenia. Autori predpokladajú, že tu sa v rozhodujúcej

miere uplatňujú objektívne faktory ekonomického pohybu s ich kladnými i zápornými dôsledkami.

Autori podaná analýza monopolných tendencií v socialistickom hospodárstve má konštruktívny charakter: smeruje k obmedzovaniu, potláčaniu negatívnych stránok a k rozvoju pozitívnych stránok monopolu. Poznávanie objektívnych súvislostí mechanizmu fungovania socialistického hospodárstva, ktoré sa presadzujú rozmanitými a zdá sa, že väčšinou monopolnými faktormi je proces, ktorý sa nemôže dosiahnuť naraz. Aj čiastkové výsledky tohto poznávacieho procesu sú užitočné tak pre rozvoj economickej teórie, ako aj pre prax. Toto je poslaním práce, ktorej pozitívnu stránkou je, že čitateľovi nič nevnucuje, ale ponecháva priestor pre dovtváranie myšlienok až do najkonkrétnejších polôh. Treba pripomenúť aj zaujímavý spôsob podania celej problematiky, ktorý robí prácu ľahko čitateľnou.

Ladislav Rendoš

Bibliografia kníh k zavádzaniu nových zásad riadenia národného hospodárstva*

Knihy vydané v roku 1968

V ČSSR

Otázky organizácií podnikov v sústave riadenia ČSSR, Epocha, Praha, 228 strán

V ZSSR

Akramov E., Rasulev Ch., *Chozjajstvennaja reforma i povyšenieje effektivnosti proizvodstva*, Taškent, 67 strán
Ekonomičeskaja reforma i rasčety s bjudžetom, Alma-Ata, 104 strán

Ekonomičeskije stimuly v rabote predpri-jatij (Sbornik statej), Izdatel'stvo Nedra, 95 strán

Gulčenko A. N., *Ekonomičeskaja reforma i partijnoje rukovodstvo promyšlennosti i stroitel'stvom*, Vladivostok, 48 strán

Kovjazin F. Ja., *Chozjajstvennij rasčet i ekonomičeskaja reforma v promyšlennosti MSSR*, Kišinev, 128 strán

Kunejskij L. E., *Zarplata, dochody, stimulirovanije*. Ekonomika, Moskva, 184 strán

Mazina M. I., *Fondy i stimuly*, Gorkij, 80 strán

Morozov P., *Pribyl' i jejo istoki*, Moskva, Izdatel'stvo Moskovskij rabočij, 88 strán

Nazarov V. B., Mutovin I. F., Surganov V. S., *Proizvodstvennoje ojedinenije i reforma* (Opyt raboty), Ekonomika Moskva, 87 strán

Nazarov M. G., Volkov N. I., *Ekonomičeskaja reforma v legkoj promyšlennosti* [Textilnyje, švenije i koževno-obuvnyje predprijatija v novych uslovijach raboty], Legkaja industrija, 128 strán

Novyje metody planirovanija i upravlenija v stroitel'stve v stranach — členoch SEV, Srojizdat, 154 strán

Panyčev A. G., *Fondy ekonomičeskogo stimulirovanija i analiz dejatel'nosti pred-*

prijatia v novych uslovijach chozjajstva, Frunze, 131 strán

Popov I. V., *Reforma i informacija*. Izdatel'stvo Znaniye, Moskva, 80 strán

Pugačev V. F., *Optimalizacija planirovanija* [Teoretičeskije problemy], Ekonomika, Moskva, 168 strán

Reforma stavit problemy (Sbornik statej), Ekonomika, Moskva, 196 strán

Rešetnikov A. S., Kuznecova, L. I., *Lspromchozy v novych uslovijach*, Sverdlovsk, 62 strán

Soveršenstvovanije planirovanija i upravlenija proizvodstvom, Mysl, Moskva, 120 strán

Šumov N. S., *Oborotnyje sredstva promyšlennych predprijatij v novych uslovijach chozjajstvovvanija*, Izdatel'stvo Finansy, Moskva, 200 strán

Uchov N. N., Sobolev Ju. V., Stolarov I. I., *Osnova ekonomičeskoy reformy. Reforma i materialnoje stimulirovanije proizvodstva*, Gorkij, 74 strán

Vajnšenker D. I., Ivančenko V. M., *Chozjajstvennaja reforma i analiz raboty promyšlennych predprijatij*, Izdatel'stvo Statistika, 136 strán

Zinovjev Ju. M., *Pribyl' i povyšenieje effektivnosti socialističeskogo proizvodstva*, Mysl, 11 strán

V MER

Timár M., *Gazdasági fejlődés és irányítási módszerek Magyarországon*, Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest, 238 strán

V NDR

Mittag G., *Über die weiteren Massnahmen zur Gestaltung des ökonomischen System*, Dietz Verlag, Berlin, 42 strán

* Bibliografia kníh bola zostavená na základe zoznamu vydaných kníh uvedeného v časopisoch, a preto ju nemožno považovať za úplnú.

Správy

Príprava IV. medzinárodnej konferencie o nemarxistických teóriách

V dňoch 27. až 29. mája m. r. sa konala v Beograde porada medzinárodného výboru pre prípravu IV. medzinárodnej konferencie o nemarxistických ekonomických teóriách, ktorá sa zaoberala hlavne jej tematickým zameraním.

Tieto medzinárodné konferencie sa konajú viac-menej pravidelne. Prvá sa konala roku 1960 v Berlíne. Druhá bola roku 1964 v Sofii, tretia roku 1966 v Smoleniciach.

Prípravný výbor je stály medzinárodný orgán, ktorého členovia sa schádzajú vždy v obdobiach medzi konferenciami, aby koncepcne pripravili ďalšiu. Porady v Beograde sa zúčastnili zástupcovia Bulharska, Československa, Juhoslávie, Maďarska, Nemeckej demokratickej republiky a Sovietskeho zväzu. Ospravedlnili sa zástupcovia Poľska a Rumunska, ktorí poslali písomné návrhy.

Bázou rokovania bol maďarský návrh, ktorého prvú verziu poznali československí zástupcovia už vopred. Na jeho základe zvolal Ekonomický ústav SAV v apríli t. r. koordinačnú poradu československých ekonómov-teoretikov, ktorí sa zaoberajú analýzou súčasných nemarxistických teórií. Tu sa vypracoval československý návrh na tematický obsah konferencie, ktorý naši zástupcovia predniesli v Beograde.

Návrh československej delegácie bol nasledujúci:

„Strešná“ téma konferencie — *Teória trhu, plánu a hospodárskej politiky v kapitalizme a socializme.*

Podtémy (sekcie):

- monopol, trh a súťaženie,
- hospodárska politika štátu a rast v podmienkach vyspelej industriálnej spoločnosti,
- miesto a funkcie ekonomických subjektov v kapitalistickom a socialistickom systéme.

Zvláštnu pozornosť treba vo všetkých týchto podtémach venovať vecným otázkam ekonomickej teórie kapitalizmu a socializmu s ohľadom na našu epochu vedeckotechnickej revolúcie, s dôrazom na kritiku ideologických aspektov súčasnej nemarxistickej teórie.

Predstavitelia Maďarskej akadémie vied predložili v Beograde návrh, ktorý sa do určitej miery odchyľoval od ich pôvodnej predstavy. Navrhli na konferenciu dve ústredné témy:

1. *Ekonomická veda a ideológia vo svetle najnovších vývojov v kapitalistickej ekonomike a v ekonomickej teórii;*

2. *Úloha vedeckotechnickej revolúcie za kapitalizmu a socializmu.*

Podtémy:

1. a) zmeny v kapitalistickej svetovej ekonomike a ich odraz v buržoáznej ekonomickej teórii,
b) marxistická kritika týchto teórií,
c) politická ekonómia monopolistického kapitalizmu;
2. a) technický pokrok a rast,
b) technický pokrok a dlhodobé plánovanie za kapitalizmu a socializmu.

Po československom návrhu, ktorý predniesol profesor Štefan Heretik, a pri zdôvodnení ktorého zdôrazňoval najmä fakt, že aktuálnosť nami navrhovaných tém vyplýva z nárokov, ktoré na ekonomickú teóriu kladú hospodárske reformy, prebiehajúce vo všetkých socialistických krajinách, predniesol sovietsky návrh členkorešpondent AVZSSR Dr. A. Milejkovskij. Návrh obsahoval 5 tematických okruhov:

1. Buržoázna politická ekonómia a ideologický boj [Túto tému navrhol aj ako „strešnú“ tému celej konferencie.]
2. Nové tendencie v rozvoji sociologického smeru politickej ekonómie

3. Futurologia, prognostika a buržoázna politická ekonómia

4. Vedeckotechnický pokrok v buržoáznych modeloch rastu

5. Nové tendencie v buržoáznej kritike socializmu.

Dr. H. Meissner z Nemeckej akadémie vied a T. Trendafilov z Bulharskej akadémie vied podporili sovietsky návrh na ústrednú tému — *Buržoázna politická ekonómia a ideologický boj* — s nasledujúcimi doplnkami podtém:

— všeobecné teórie spoločenského rozvoja,

— buržoázna politická ekonómia a teória hospodárskej politiky.

Svoj názor na náplň IV. konferencie predniesol predstaviteľ hostiteľov prof. Šoškič z Ekonomickej fakulty Beogradskej univerzity. Uvažoval o dvoch alternatívach. Za najideálnejšie považoval také riešenie, pri ktorom by sa účastníci konferencie zaoberali vždy všetkými najnovšími javmi v nemarxistickej ekonomickej teórii, ktoré sa vyskytli v období od poslednej konferencie. Súčasne však konštatoval, že na takúto koncepciu nikto nie je pripravený — preto vidí jedinú možnosť v tom, sústrediť sa na problémy, ktoré sú z hľadiska našich potrieb najdôležitejšie. V tomto zmysle podporoval jednoznačne československý návrh, ktorý tým, že sa sústredil na otázky trhu, monopolu, plánovania a makroekonomickej politiky, tieto požiadavky v maximálnej miere spĺňal. Prof. Šoškič vo svojom návrhu zdôraznil potrebu kritiky ideologického aspektu, súčasne však potrebu oddeliť ho od reálneho obsahu teórií.

Diskusia o jednotlivých návrhoch sa zameriavala okrem iného na otázku, či sú účastníci našich konferencií dost kvalifikovaní na také spojenie analýzy teórie s praxou, ako ho predpokladá československý a juhoslovenský návrh. Ďalej sa diskutovalo o deľbe práce medzi našim výborom a medzinárodnou koordinačnou komisiou pre výskum súčasného kapitalizmu. Podľa názoru zástupcov ZSSR a NDR existuje akýsi vzťah podriadenosti našich konferencií tejto komisii. Tieto názory ostatní účastníci jednoznačne odmietli.

Prvý deň rokovania medzinárodného prípravného výboru skončil konštatovaním,

že je potrebné vo voľnom čase pred pokračovaním rokovania nájsť také riešenie tematickej náplne, ktoré by vychádzalo z vecných problémov a ktoré by súčasne vyhovovalo všetkým účastníkom. Spracovaním návrhu protokolu bol poverený prof. Dr. G. Göncöl z Maďarskej akadémie vied, ktorá IV. konferenciu organizuje.

Druhý deň rokovania priniesol predovšetkým nový návrh maďarskej delegácie, ktorá navrhla ako ústrednú tému — *Marxizmus v meniacom sa svete* — s podtémami:

a) Hlavné smery súčasnej buržoáznej politickej ekonómie, obroda marxizmu a smery jeho ďalšieho vývoja

b) Význam vplyvu sociálno-technickej revolúcie na kapitalistickú a socialistickú ekonomiku: problémy plánovania technického pokroku a ekonomického rastu

c) Teoretické problémy trhového mechanizmu v monopolistickom kapitalizme a socializme.

Prof. Dr. A. Milejkovskij, ktorý — v súlade s ostatnými účastníkmi porady — nový „strešný“ názov konferencie považoval za príliš široký, opakoval svoj pôvodný návrh. Súčasne opakoval návrh, zaradiť do programu konferencie tému, resp. referát — *Lenin ako kritik buržoáznej politickej ekonómie* — pri príležitosti stého výročia narodenia V. I. Lenina.

Prof. Š. Heretik na základe rokovania prvého dňa predniesol pozmenený návrh československej delegácie, doplnený hlavne pozitívnymi návrhmi sovietskych zástupcov, nemeckého a bulharského zástupcu, pokiaľ sa zameriavali na vecnú problematiku ekonomickej teórie. Podľa nového československého návrhu ústredná téma mala znieť: *Kritická analýza nemarxistických koncepcií spoločenského rozvoja, plánu a trhu*. Okrem teórií plánu, trhu a hospodárskej politiky obsahoval tento pozmenený československý návrh aj témy, ktoré v návrhoch ostatných delegácií predstavovali ďalšie vecné problémy ekonomickej teórie, napr. sociologické teórie, futurologia, prognostika a buržoázna politická ekonómia atď.

Po živšej diskusii začal prevládať názor, podľa ktorého problematika ideologického boja nemá byť ústrednou témou konferencie, ale — tak ako doteraz — má byť ima-

nentným obsahom celej práce konferencie vo všetkých podtémach. K tomuto názoru, ktorý od začiatku rokovania zastávali, okrem československej delegácie, iba predstavitelia hostiteľskej krajiny — Juhoslávie, priklonil sa nakoniec aj predstaviteľ organizátorskej krajiny IV. konferencie — prof. Göncöl. O definitívnu verziu ústrednej témy konferencie a jednotlivých podtém sa nakoniec zaslúžila i sovietska delegácia, ktorá ju formulovala.

Podľa definitívnej dohody sa ústredná téma konferencie *Kritická analýza nemarxistických koncepcií spoločenského vývinu a optimalizácie národného hospodárstva* rozdelí na dve skupiny podtém: *Koncepcie spoločenského vývinu v nemarxistickej politickej ekonomii a Nemarxistické koncepcie optimalizácie národného hospodárstva*.

Okrem vlastného rokovania konferencie

odznajú v pláne dva referáty: *Lenin ako kritik nemarxistickej politickej ekonomie a Buržoázna ekonomia a ideologický boj*. Československá delegácia pri diskusii o procedurálnych otázkach navrhla, aby sa prípravná porada uzniesla na rokovaní v sekciách. Väčšina účastníkov sa však vyslovila za to, prenechať rozhodnutie organizátorom, až keď získajú prehľad o počte a charaktere príspevkov účastníkov.

Juhoslovanskí hostitelia sa vzorne postarali o prípravu porady i jej priebeh. Tak isto sa s príkladným pohostinstvom starali o príjemný pobyt všetkých účastníkov, z ktorých väčšina využila návštevu v Beograde aj na návštevu Ekonomickej fakulty Beogradskej univerzity, Ústavu pre ekonomický výskum a iných inštitúcií.

E. F.

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Феликс Гутник, Сельскохозяйственные кооперативы и вертикальная интеграция в западноевропейских странах	1
Ян Повразник, Ондрей Нуошка, Принципы регуляции и локализации капитальных вложений	17

Дискуссия

Юрай Липтак, К возможностям дальнейшего развития здравоохранения	30
Рихард Оутрата, Некоторые методологические вопросы макроэкономического подхода к размещению производительных сил	41
Павел Эрнст, Подход к исследованию социалистической экономики и его исходное отношение	55

Консультации

Драгош Шибл, К вопросу главных торговых действий международной экономической интеграции	73
---	----

Рецензии и библиография

Р. Е. Куенне: Monopolistic Competition Theory: Studies in Impact, Essays in Honor of Edward H. Chamberlin — М. Шестакова	86
А. Велович, Капитальное строительство за границей — Р. Кишшова	89
М. Йиргест, Т. Корбачка, Монополия и конкуренция на социалистическом рынке — Л. Рендош	91
Библиография — Л. Трайнер	92

Сообщения

Подготовка 4-ой международной конференции о немарксистских теориях (Е. Фрайштадт)	94
---	----

CONTENTS

Articles

Felix Hutník, Agricultural Cooperatives and Vertical Integration in West European Countries	1
Ján Povrazník, Ondrej Nuoška, Principles of Regulation and Localization of Investments	17

Discussion

Ján Lipták, On the Possibilities of Further Development of Health Services	30
Richard Outrata, Certain Methodological Aspects of a Macroeconomic Approach to the Allocation of Production Forces	41
Pavel Ernst, An Approach to the Investigation of Socialist Economy and Its Basic Relation	55

Consultations

Drahoš Šíbl, On the question of Basic Business Effects of International Economic Integration	73
--	----

Book Reviews and Bibliography

R. E. Kuenne, Monopolistic Competition Theory: Studies in Impact, Essays in Honor of Edward H. Chamberlin — M. Šestáková	86
A. Belovič, Investment Building Abroad — R. Kiššová	89
M. Jirges, T. Korbačka, Monopoly and Competition in the Socialist Market — L. Rendoš	91
Bibliography — L. Greiner	92

Reports

Preparation of the IV. International Conference on Non-Marxist Theories (E. Freistadt)	94
--	----

Autori článkov tohto čísla: Félix Hutník, Ing. CSc., profesor Vysoké školy ekonomickej v Bratislave – Ján Porvazník, Ing. CSc., pracovník Slovenskej plánovacej komisie v Bratislave – Ondrej Nuoška, Dr., pracovník Slovenskej plánovacej komisie v Bratislave – Juraj Lipták, Ing. CSc., pracovník Katedry financií Vysoké školy ekonomickej v Bratislave – Richard Outrata, Ing. CSc., pracovník Výskumného ústavu oblastného plánovania v Bratislave – Pavel Ernst, Ing. CSc., vedecký pracovník Ekonomického ústavu ČSAV v Prahe – Drahoš Šíbl, Ing. CSc., pracovník Katedry politickej ekonomie Vysoké školy ekonomickej v Bratislave

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník XVII, 1969, číslo 1. – Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Vedúci redaktor Ernest Freistadt, tajomníčka redakcie Hana Smilková. – Vytlačila Pravda, vydavateľstvo ÚV KSS, závod Bratislava. – Výmer PIO č. 9263/50-III/2. – Rozširuje poštová novinová služba. – Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. – Časopis možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. – Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. – Celoročné predplatné Kčs 55,-, jednotlivé čísla Kčs 5,50 – © by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969.